

UPRAVLJANJE
OBITELJI*

Gospara NIKOLE VIDOVA GUČETIĆA
vlastelina dubrovačkoga
člana Akademije skrovitih¹

u kojem se ukratko, raspravljajući o pravom gospodarstvu, podučava, koliko lako toliko i učeno, o upravljanju ne samo kućom, već i gradom (državom), kao i posjedom, a također o pravom načinu povećavanja i čuvanja bogatstva.

S TABLICAMA NAJZNAČAJNIJIH STVARI

S dopuštenjem
U MLETCIMA 1589
Kod Alda²

[a1]

VELEŠTOVANOM GOSPODINU
NIKOLI ALVIŽU GUČETIĆU³
SVOME ČASNOM ROĐAKU

Ako bi me netko upitao, dragi moj rođače, koji me je razlog naveo objelodaniti ovaj razgovor, što sam ga vodio, raspravljajući kao domaćin u ljetnikovcu⁴ s mojim ljubeznim i nikada dovoljno hvaljenim g. Stjepanom Nikolom Bunićem⁵, o upravljanju obitelji, kao i onaj drugi razgovor o građanskom upravljanju (koji čuvam pohranjena među mojim spisima), što sam ga vodio s mojim časnim i meni odveć privrženim g. vitezom Ranjinom, odgovorio bih mu

[a2] da je za dobro upravljanje gradom potrebno i nužno znati dobro upravljati vlastitom kućom. Onaj koji to zna može zasigurno uzeti u ruke uzde građanskoga upravljanja. Ako bi bilo drukčije, takav nikada ne bi mogao imati ni časti ni zadovoljstva u upravljanju bilo kućom bilo gradom. Razlog je shvatljiv, jer tko ne zna upravljati nekolicinom još će manje znati upravljati mnogima. Ako bi me zatim netko upitao zašto ovaj moj rad objavljujem pod Vašim časnim imenom, odgovorio bih mu da, ako je netko znao sretno upravljati vlastitom kućom (kao što ste Vi s toliko časti to činili), onda je on najpoželjniji i najpozvaniji nosilac dužnosti građanskoga upravljanja. A kako je vidljivo da ste Vi dostojni i jednoga i drugog po svojim časnim vrlinama (ukoliko one krivicom drugih ne budu umrljane), zadovoljstvo mi je objaviti ovaj razgovor

[a3] pod zaštitom Vašega časnog imena. Ali još više da bih iskazao veliku naklonost koju osjećam prema Vama. Vi pak volite me kao i do sada, jer se ja ubrajam među one koji Vas toliko vole i vide Vašu vrlinu.

Iz ljetnikovca, poput onoga kakav je postojao u drevnoj Arkadiji, prvog dana godine 1589.⁶

*Vaš najodaniji
Nikola Vidov Gučetić*

[1]

**UPRAVLJANJE
OBITELJI**
od
gospara **NIKOLE VIDOVA GUČETIĆA**
vlastelina dubrovačkoga
iz Akademije skrovitih

- . -

SUGOVORNICI
sam **GUČETIĆ i g. STJEPAN**
NIKOLA BUNIĆ

Nahodio sam se u doba pramaljeća⁷ na mome imanju u društvu velemožnoga gospara Stjepana Nikole Bunića, našega vlastelina i moga dragog prijatelja. Tu smo se nakon nekih obilazaka i zadovoljstava, što ih lijepa i ljupka mjesta na imanju znaju pružiti naročito u ovo doba godine, smjestili u hladovinu jedne prikladne stijene

[2] pokraj potočića s bistrom vodom, kada me gospar Bunić zamolio da mu izložim nauk o gospodarstvu. Njegovim sam molbama želio udovoljiti kao dragome i posebnom prijatelju, tim više sam to želio jer je očito kako se u našem gradu danas očevi obitelji malo brinu za ovaj nauk. A to se jasno vidi po neurednome životu njihove djece. Sunce se već bilo uzdiglo iznad obzora prema jugu kada je moj dragi Bunić, ne oklijevajući, zaželio da ja započnem, što sam i učinio na ovaj način. <Čovjek je po naravi društveno biće> Božje je veličanstvo čovjeka stvorilo kao jedino društveno među svim živim bićima, koje k tome živi u obitelji, kako je to rekao Platon u *Protagori*⁷ i Avicenna u *Metafizici*⁸. To isto je, s dobrim i uvjerljivim razlozima, htio dokazati i Marsilio Ficino u *Platonskoj teologiji*⁹ i u prvom dijalogu u *Zakonima*¹⁰. Kada bi čovjek bio sam ne bi mogao živjeti, i zbog svojih je neurednih strasti podvrgnut pravilima i čudorednim građanskim i gospodarskim naucima, pomoću kojih može doseći ono svoje savršeno, najbolje i prirodno dobro, koje naša ljudska narav u sadašnjem stanju rado čini kako bi postala blažena. Čovjek nije rođen samo za to da bi prema čudorednim vrlinama upravljao sam sa sobom.

[3] Rođen je i da, ispravljajući svoje izopačene strasti, upravlja drugima koji su mu najbliži nakon upravljanja samim sobom, a to su, naravno, oni najbliži u obitelji i kući: supruga, djeca, sluge i posjedi. Pravila <O čemu nas podučava nauk o gospodarstvu> o tome nalazi u nauku o gospodarstvu, koji podučava i muža i ženu ispravnome i čudorednom životu. Isto tako podučava i očeve kako moraju odgajati svoju djecu, gospodare kako će ispravno koristiti svoje sluge u skrbi oko obitelji, koji će se od njih brinuti o najvažnijim kućnim poslovima, a koji onima izvan kuće. Kako i na koji način, sve se to podučava u ovom nauku o gospodarstvu, a način je takav da nauka o čudoređu mnogo koristi ovoj spoznaji, jer tko ne zna biti umjeren u svojim prirodnim strastima i tko ih ne zna po pravilu i propisu usmjeriti, još će manje znati upravljati vlastitom obitelji, za koju je najvažniji ispravan čovjek. Stoga, plemeniti moj Buniću, ovaj obiteljski nauk <Nauk o gospodarstvu mnogo koristi onom građanskom> ništa manje ne koristi i onome kojeg nazivamo građanskim, budući da je uvijek bilo jasno da tko ne zna upravljati vlastitom kućom, još će manje znati upravljati

[4] gradom u kojem živi neusporedivo veći broj žitelja nego li u obitelji. Stoga su neki gradovi u staroj Grčkoj zakonom bili utvrdili da nitko ne može uzeti u ruke upravljanje gradom, ako prije toga nije bilo provjereno na koji način upravlja vlastitom kućom.¹¹

B./unić/. O, svetoga li zakona!

G./učetić/. Gotovo isto priča božanski Plutarh o rimskome senatoru koji se zvao Julije Druz Publikola, koji je imao kuću otvorenu s više strana, tako da je bila dostupna susjedima. Stoga mu se ponudio neki majstor da će je preurediti, da to tako ne bude, a sve za trošak od samo pet talenata. Ovaj mu, međutim, odgovori: dat ću ti ja deset da mi je svu preurediš i to na način da ne samo susjedi, već i čitavi grad, mogu jasno vidjeti kako se unutra živi. Bio je on naime osoba skromna i dobro odgojena, te je zbog svoje dobrote bio dostojan upravljati onom Republikom.¹² Jasno je dakle da će, onaj tko ne zna upravljati svojom vlastitom kućom, daleko lošije znati upravljati gradom, jer je to upravljanje teže i zahtijeva mnogo više razmišljanja nego što je potrebno za upravljanje kućom, u čemu nam pomaže zrelost i iskustvo. Po tome su obitelji u jednome gradu sjemeništa iz kojih se rađaju ili prave države, kako je to jednom prilikom lijepo rekao

[5] Francesco Patrizi u onoj svojoj *Raspravi o državi*.¹³ Jer kada je sjeme na poljima slabo rasijano ili ako je to sjeme zlo i opako, onda je najvjerojatnije da će i plodovi biti zli. To se događa i u gradovima kada gospodari slabo upravljaju svojim obiteljima, pa se zli plodovi rađaju i u državama. Potrebno je dakle povjeriti upravljanje državom onima koji razborito i mudro upravljaju svojim obiteljima, budući da od njih možemo uvijek očekivati ispravno i mudro vladanje. Ovaj nauk o gospodarstvu sastoji se iz mnogo dijelova koji pripadaju njegovu upravljanju, a to su kuća, suprug, žena, djeca i posjedi, sve podjednako nužno za udobnost našega življenja.¹⁴ O položaju tih pojedinih dijelova izložiti ću vam koliko budem mogao, prema svome znanju, a ponajprije o svojoj kući koju treba uzeti na dva načina: prvo, kao zgradu načinjenu od zidova i krova koja, kako znamo, ima svrhu zaštititi nas od nepogoda i neugodna uzduha, kao i od hladnoće, vrućine, vjetra, kiše i sličnoga, a s druge strane, kao sklonište za one stvari koje su također nužne za održavanje ljudskoga življenja. Ovo drugo shvaćanje kuće treba uzeti kao čudorednu

[6] potrebu određene skupine osoba koje stanuju u rečenoj nastambi, a koje su okupljene radi zajedničke potrebe da se međusobno služe i pomažu u onim djelatnostima našega življenja, koje su nam radi njegovih slabosti i neugoda, trajno potrebne. Prema ovom moralnom naučavanju, prvo će se shvaćanje kuće zvati tvarno, a drugo formalno. Želim prije raspravljati o ovom prvom shvaćanju, koliko budem mogao svojim slabim umom, jer ovdje rasprava to traži radi svoje bolje razumljivosti. Morate pak znati, dragi moj Buniću, da je ocu obitelji u prvome redu potrebno imati vlastitu kuću <*Za svoj gospodarski sustav nužno je imati vlastitu kuću*> jer, kao što su mu za njegov gospodarski sustav potrebna vlastita djeca i vlastiti posjedi, te briga njegove žene, isto tako mu je nužno imati vlastitu kuću.

B. Stanite, molim vas. Ako, dakle, netko stanuje u tuđoj kući, ne može biti istinski gospodar? G. Mogao bi biti, ali nesavršeno, jer uzorno gospodarstvo zahtijeva da se ima svoje vlastito i tko to tako ima sve će mu se isplatiti, budući da je prvi i glavni temelj jedne sređene obitelji uzajamna ljubav što je pružaju jedno drugome: muž sa ženom, otac s djecom, gospodar sa slugama.¹⁵ A kad sve ovo nije vlastito

[7] već tuđe, nema sumnje da će ljubav među njima biti nesavršena. Jer tko je ikada pokazivao veću ljubav prema tuđoj nego li prema svojoj djeci?!

B. Nitko.

G. Prema tuđoj ženi, više nego prema svojoj?

B. Nepošteni.

G. Prema tuđemu slugi više nego prema svojemu?

B. Nevjerni.

G. Isto je tako za uzorno gospodarstvo potrebno imati vlastito boravište, jer ćemo se više brinuti za vlastito nego li za tuđe i naša će obitelj uživati mnogo veću udobnost u vlastitoj nego li u tuđoj kući. Kod starih Rimljana nisu bili pravi građani oni koji nisu imali vlastita boravišta, već su ih nazivali stanari ili zakupnici stana,¹⁶ *quia in terra aliena inhabitabant* *. Tako nisu ni istinski gospodari ili privrednici oni koji nemaju vlastitu kuću, već stanuju u tuđoj.

B. Stanite, molim vas. Rekoste da je kuća, osim činjenice što okuplja pod istim krovom zajednicu koja u njoj stanuje, ujedno i tvorna kuća načinjena iz zidova i drugoga sličnog. Svaka se kuća, prema tome, svodi na ova dva načina, pa ipak ove nastambe u kojima se ljudi i žene zajedno okupljaju bivaju i veće, kako se to naziva: *aula, atrium, palatium, thalamum, hospitium* i slično.¹⁷

G. Ne mislim raspravljati s tobom o drugim nastambama, već o onoj

[8] u kojoj boravi jedna obitelj i koja se zove kuća, a kod Latina *domus*, što bi bilo od diobe dvoje *duobus*,¹⁸ a to su: žena i muž, otac i sin, gospodar i sluga. Po onima koji sačinjavaju jednu obitelj najčešće se i naziva kuća. Ta je kuća stan jedne obitelji, kao što je grad [država] prebivalište jednog naroda, a svijet, prema Marsiliju, obitavalište roda ljudskoga. Stoga o takvome našem obitavalištu moramo razgovarati, a ne o drugome, jer mi raspravljamo o obitelji. *Aula*, kako rekoste, nije ona prava obiteljska kuća o kojoj sam govorio, već je to prema Isidoru¹⁹ <*Knjiga 15, Orig. 6,3*> prije kraljevski dvor koji uključuje četiri trijema. *Atrium* je velika i prostrana zgrada kojoj su izvana dodana još tri trijema. *Palatium* je dobio ime po Palantu, prvaku Arkađana,²⁰ u čiju je čast taj narod sagradio tvrđavu koju su prozvali *Palanteum*, a unutar nje su načinili kuću za nj koja se zvala *Palatium*. *Thalamo* se nazivala ona prostorija u kojoj se nekada slavila svadba i to stoga da bi se sačuvala uspomena na Thalamona, prvaka Rimljana u vrijeme kada su bili oteli žene Sabinjanima.²¹ Jednu od najljepših su, prema savjetu proročica poklonili njemu, te je s njom proslavio pir. U spomen na mjesto gdje

[9] se slavila svadba ostao je naziv *Thalamo*. *Hospitio* je grčka riječ, a izvodi se od naziva boravišta u koji su stranci dolazili i odlazili, a zvalo se *Hospitatio*.²² Ova su moja razmišljanja i izjave ovako suviše, stoga se, moj Buniću, vratimo našem prvom razmatranju o kući. <*Koja je svrha gradnje kuća*> One se, kako sam vam već rekao, grade prije svega da bismo se zaštitili i obranili od nepogoda uzduha, budući da je naša narav podložna najrazličitijim promjenama toga uzduha mnogo više nego li što su im podložne divlje životinje. Naše je tijelo složeni i osjetljiv sustav. Savršeno je usklađen smjesom elemenata, sa svrhom da to tijelo kao sredstvo što bolje služi razumnoj duši, te da ga ona može što bolje koristiti u svojim najplemenitijim radnjama kao sredstvo koje joj je dobro primjereno. Stoga se čini da nas je priroda mudro poučila graditi kuće da bismo se zaštitili od vanjskih nepogoda, koje inače divlje životinje, zbog snage svoje tjelesne građe mogu podnijeti, i to je prvi razlog zbog kojega očevi obitelji grade kuće. Drugi je radi čuvanja i održavanja onih stvari koje su nužne za njega i njegovu obitelj, jer je ljudska narav sklona otimačini,

[10] krađama, ubojstvima i zato bi, ako se čovjek ne bi mogao skloniti u kuću radi održavanja svoje obitelji, svijet bio pun ubojstava, tužbi i uvreda. Ima, osim toga, vrlo mnogo stvari koje očevi obitelji moraju iz razloga časti i čednosti vršiti u zaklonjenom, pod pokrovom²³ (tako su

* jer su stanovali na tuđoj zemlji

Grci nazivali kuće), a ne javno. To je blagovanje hrane, odgajanje i obrazovanje djece i žena i druge slične stvari koje je nužno obavljati u kući, u zatvorenom, a ne izvan kuće na otvorenom. To je još jedan od razloga zbog kojih se grade kuće. <Kuće se moraju graditi prema stanju obitelji>. Vrlo je važno da očevi grade kuće prema stupnju, stanju i uvjetima svoje obitelji, jer ako je netko plemenit i bogat, mora kuću plemenito i bogato graditi, a ako je pučanin i siromah, mora je graditi onako kako mu to dozvoljava njegovo stanje i mogućnosti.²⁴ Ovakav pristup gradnji služi na čast obitelji, kao što će joj naškoditi neumjerno pretjerivanje koje može nagrditi i sve druge lijepe stvari na svijetu. Time, naime, što želi sagraditi kuću veću nego li što mu to njegovo stanje i mogućnosti dozvoljavaju, pravi veliku štetu svojoj obitelji,

[11] do čijeg dobrog stanja mora biti stalo na svaki način svakome pravom i dobrom ocu. Onaj koji je kuću sagradio, mora je isto tako i opremiti prema uvjetima i stanju svoje obitelji <Kuće moraju biti dobro opremljene> pokušvom i drugom opremom koja je nužna dobrim i časnim obiteljima. Onaj koji je ne može tako opremiti, mora barem nastojati održavati je čistom i urednom, a ne kao što to čine Židovi,²⁵ jer je nečistoća u kući velika suprotnost dostojanstvu i časti jednoga gospodarstva. Ako radi dostojanstva našega tijela nastojimo nositi lijepu i toga dostojanstva vrijednu odjeću, onda još više moramo opremiti i ukrasiti prostorije u kojima stanujemo, radi zdravlja i očuvanja naše obitelji. <Kuće se moraju graditi gdje je dobar uzduh.> Osim toga, otac obitelji mora biti vrlo oprezan da ne sagradi kuću na mjestu gdje je uzduh nevaljao i pokvaren i gdje njegova svojstva mogu mijenjati škodljive nepogode jer, kako znamo, pokvareni se uzduh ubraja među božanska prokletstva, što se može pročitati u *Deutoronomiju*.²⁶ Nasuprot tome, umjereni se uzduh ubraja među božje blagoslove, jer je on jedan od onih uzroka koji čuvaju ljudsko zdravlje kada mi, dišući, blažimo vrućinu našega srca. Shodno tome, dobri uzduh čuva i održava

[12] zdravlje obitelji, zato otac mora jako dobro paziti da radi zdravlja i čuvanja svoje obitelji gradi kuću u predjelu gdje je zrak umjeren, jer ako tako ne učini, graditi će grob a ne kuću.
B. Kako će prepoznati slabi uzduh da se može od njega očuvati i odstraniti njegove nepogodnosti?
G. Lako se prepoznaje zloćudnost uzduha, bilo po slabosti onih koji tu žive, bilo po velikoj magluštini ili po mirnoći uzduha, ako ga ne uznemiruju nikakvi vjetrovi. Jer kao što se ova dva počela, poput uzduha i vode, svojim kretanjem i nemirom čiste, tako se i, suprotno tome, od velikoga mira kvare.²⁷ <Kuće moraju biti izložene dobrim vjetrovima>. Ne čine pak svi vjetrovi taj učinak, jer kod južnih vjetrova mnogo vlage i topline donosi više štete nego koristi, a oni pak istočni, među kojima je i onaj kojega nazivamo subsolano (podsunčani) su veoma zdravi za nas, jer su očišćeni sunčevim zrakama.²⁸ Među zapadnim vjetrovima najbolji su oni koji pušu ponajvećma u proljeće. Među njima je na prvom mjestu zefir koji donosi život travama i stablima, koji je bio usnuo i umrtvljen u zimskome razdoblju. <Kuće moraju imati dobru vodu.> Vrlo je važno da se za potrebe svoje obitelji koristi dobrom

[13] vodom. O slaboj i dobroj vodi govorio sam drugoga dana rasprave o meteorima i to tamo možete vidjeti.²⁹ Ovdje želim upozoriti one koji piju vodu iz bunara da im dno pokriju morskim pijeskom, jer on održava vodu svježom, bistrom i prozirnom. Isto tako moraju čuvati vodu od blata, jer su blatnjavi bunari vrlo škodljivi, što možete čuti i od liječnika. <Kuće moraju biti izgrađene na dobrom položaju>. Zatim treba biti vrlo pažljiv i kuću utemeljiti na takvom položaju da zimi ne bude previše izložena hladnoći, a ljeti vrućini, te da zimi ima prikladnu svjetlost, a ljeti umjerenu toplinu.

B. A kako je moguće sagraditi je na takav način?

G. Lako, jer ako se sagradi tako da veći dio kuće bude okrenut prema zimskome istoku sunca, ona će tijekom zime biti dobro osvijetljena sunčevim zrakama, a po ljeti će biti svjež, jer će

sunčeve zrake padati na nju iskosa, pa neće biti previše jake da je zagriju, jer kose zrake manje griju od okomitih. Nije nužno samo za gospodarski sustav stanovati u kućama, već je to pogodnost koja je potrebna da bi u njima obitelj dobro živjela. <Čovjek je po prirodi stvoren bez oružja> Budući da nas je priroda stvorila nenaoružanima, za razliku od drugih životinja kojima je dala

[14] prirodno oružje za zaštitu od opasnosti, jer su sva bića na Zemlji izložena najrazličitijim nezgodama, govedima je dala rogove za obranu, vukovima i psima zube, medvjedima i lavovima kandže, nekome dakle ovo, a nekome ono. Nekima je umjesto ovoga dala tjelesnu brzinu. Čovjeku, kojega je priroda lišila ovoga oružja, zbog njegove veće savršenosti, dala je umjesto ovoga moćnija oružja, a to su razum i dosjetljivost,³⁰ tako da on nadvisuje znanjem, umom, duhom i oštroumnosću sve druge životinje. Kao što znanjem nadvisujemo sve divlje životinje, tako smo i neurednim življenjem ispod svih božanskih stvorova, rekao je jednom prilikom već platoničar Maksim iz Tira.³¹ <Serm. 10> Vidjevši, stoga, božanska providnost, da divlje životinje nekim osobinama nadvisuju čovjeka i da bi se moglo reći da je, u usporedbi s njima, bjedniji, te da ne bi njegov duh i um upao u bijedu i zbog tih svojih odličnih svojstava postao još bjedniji, podarila mu je *cultum divinum ac religionem* (božansko štovanje i vjeru). O jednom i drugom je rekao Marsilio Ficino³²: <Kod Platona, de Legis. Dialog, 2.> *Homo multis de causis brutis est misereor, nisi divina providentia, atque cognitione divinum cultum, ac religionem susceperit* *. Ovim našim vrlinama dodala je (providnost) ruke,

[15] kao takvo sredstvo kojim je čovjek mogao načiniti sebi oružje za obranu, a kuće za svoje sklonište. Ali kako se sam nije mogao obraniti niti zaštititi od nereda ovoga svijeta, priroda koja provida htjela je da se odmah ispočetka udružuju s drugim osobama, kako bi se zajedno mogli lakše obraniti od svega onog što bi im moglo naškoditi.³³ Za razliku od njega, sve druge životinje djeluju prema prirodnom nagonu, ako to nisu prije shvatile razumom. <Govor je prirodan čovjeku> Stoga je priroda, ili njen stvaratelj, dala ljudima dar govora tako da mogu jedni druge podučavati, kako u ćudorednim, tako i u znanostima zasnovanim na umovanju i drugim vještinama koje označavaju savršenost našega razbora. <Stanovanje u kući je prirodno čovjeku> Međutim, sva bi ova poduka bila uzaludna i ne bi imala nikakva učinka, kada ljudi ne bi međusobno saobraćali i stoga je bilo potrebno graditi nastambe unutar kojih su jedni uz druge uljuđeno živjeli. Kako bi mogao otac podučavati ćudorednome

[16] vladanju svoju djecu, gospodar slugu, muž ženu, ako ne bi zajedno stanovali?

B. To ne bi mogao nikada. Ali kako ja shvaćam ovo vaše razmišljanje, bilo bi ovo uspostavljanje ili gradnja kuće jedna čovjeku urođena djelatnost, a ne stvar njegove volje, što mi se čini protivno razumu. Jer ako je ova gradnja i udruživanje prirodno, onda bi čovjek bio po prirodi društvena i domaća životinja, i po tome on nikada ne bi mogao odabrati život osamljenika niti bi mu, shodno tome, gospodarenje bilo prirodno, već stvar njegove volje, tj. uzrokovano određenim izborom ili ljudskim običajem. <Zašto čovjek ponekad bira usamljenički život>

G. Reći ću vam. Čovjek nije po prirodi toliko društvena životinja, a da ne bi još mogao postati divlji i usamljen.³⁴ Njegovo prijateljsko općenje i druževnost nisu kao težina u zemlji i lakoća u vatri, koje prirodno pokreću tijela koja su potisnuta. On je druževan na takav način da je po naravi uvijek pripravan i sklon živjeti u zajednici, jer je, osim toga, sklon po naravi stjecanju znanja, koliko god ima među ljudima i neznalica i nesposobnih. Ako netko od ljudi odabere

* Čovjek bi bio bijedan zbog mnogih ružnih razloga kada božanskom providnošću i spoznajom ne bi primio štovanje božanstva i vjeru.

samoću i povuče se iz ljudskih djelatnosti, tome, moj Buniću, ima puno uzroka. Na takav izbor mogu ga potaknuti pakost ili nedostaci njegove naravi zbog kojih mu je milije

[17] ponekad živjeti osamljen nego li sa drugim ljudima. Može biti bezuman ili lud, mogu ga na to prisiliti i progonstva tirana, kako je to bilo s prorokom Ilijom <Knjiga Kraljeva, 19.> koji je pobjegao u pustinju od Izabelina lica.³⁵ Događa se to i kod pravičnih duhova koji, ne mogavši izdržati nepravde i nasilja svojih vladara i videći ih kako nezakonito svojim građanima oduzimaju stvari i daju ih plemićima, pobjegoše u samoću, kao što bježe svi oni koji osjećaju pokvarenost te stoga biraju osamljen život, potaknuti željom za savršenijim i čovjeku prirođenijim življenjem. A to je onaj, kako ga nazivamo, misaoni život, kod kojeg božanska providnost kod stvaranja čovjeka nije imala drugi cilj, već da mu podari misaonost i razmišljanje. Iz tog mu je razloga dala veću jakost uma nego li snagu tijela. Razmišljajući o tome, božanski je Marsilio Ficino, tumačeći Platonova *Timeja*, rekao³⁶: *Hominis providentia nullam aliam habuit rationem in componendo ipse homine, nisi ut contemplationi foret aptissimum. Deus ad contemplandum formavit eum, ideo ingenii magis rationem habuit, quam roboris.** Da bi dakle dosegnoo ovo prirodno savršenstvo, čovjek se htio riješiti svih svjetovnih briga i ljudskih potreba, te se povući i

[18] osamiti. Prema tome, ako čovjek izabere život osamljenika, ne treba se čuditi, jer za to ima mnogo opravdanih razloga. To, međutim, ne znači da je on lišen svoje urođene druželjubivosti. Tu pak druželjubivost i druževnost ostvarujemo u prvome redu u vlastitoj kući, a gradovi, mjesta i sela su sastavljeni od mnogih skupina kuća. Te su brojne skupine kuća, kako ste već mogli razumjeti iz druge definicije, vrlo pogodne da se veliki broj osoba u njima nalazi zajedno i da međusobno razmjenjuju ono što im odgovara.

B. Reći ćete dakle nešto o stanju, prilikama i dužnostima ovih osoba? <Kakva je kuća u punom smislu gospodarska>

G. Učinit ću to vrlo rado. Ali najprije se morate prisjetiti da kuća u kojoj nema muža i žene, gospodara i slugu, već su drugi umjesto njih ili je to posjed drugih, ne može biti u pravome i istinskom smislu gospodarska kuća. U njoj naime nema onih osoba koje su nužno potrebne da bi se stvorila prirodna zajednica u kojoj prvo mjesto zauzimaju muž i žena, <Muž i žena su prvi dijelovi obitelji.> kao oni koji stvaraju potomstvo i gospodarsko ustrojstvo. Nakon toga slijede gospodar i sluga, jer oni, jedan vlašću a drugi poslušnošću, žele očuvati sve obiteljske stvari koje su nužne za očuvanje

[19] ljudskoga života. Mnogi su pak muževi i žene toliko siromašni da nisu u stanju u kući imati poslugu i slugu, te umjesto njih koriste rogatu stoku <Živi i neživi robovi.> i druge slične životinje koje poslužuju njihovu obitelj. Osim toga, nazovimo ga, živog oruđa, umjesto posluge koriste i neživo oruđe i alate. Zato sam mislio, kada sam vam rekao da su druge osobe nakon muža i žene gospodar i sluga, da je sluga i onaj živi ili neživi alat, što ga umjesto slugu koriste siromašne obitelji.³⁷ Na taj su način bile uređene kuće u početku stvaranja svijeta, a nakon prvoga grijeha našeg Praroditelja. Onda se kruh nije stjecao radom slugu ni sluškinja, već vlastitim trudom i znojem. <U obitelji su četiri osobe.> Ove četiri osobe u obitelji su u užem smislu tri osobe, jer je muž istodobno i gospodar. Na taj način tri osobe možemo označiti kao utemeljitelje obitelji i od njih se ona sastoji. Ovdje, međutim, imamo dvije izdvojene uprave, jer je jedan način na koji muž upravlja ženom, a drugi onaj gospodara slugom. Prvi se naziva bračna, a drugi gospodarska vlast.³⁸

B. A gdje stavljate upravu oca prema njegovoj djeci?

* Ljudska providnost nema nikakav drugi razlog pri oblikovanju samog čovjeka, već da on bude najskloniji razmišljanju. Bog ga je stvorio da razmišlja i stoga mu je dao veću snagu uma nego li tijela

G. Ne ostavljam je, jer cjelovito obiteljsko društvo

[20] ne može biti bez djece, budući da ona trajno čuvaju slijed očinske obitelji i čine treću obiteljsku zajednicu.

B. A koja je prva i druga?

G. Ona muža sa ženom i gospodara sa slugom. Tako se čini da je u kući okupljeno šest osoba, tj. muž i žena, gospodar i sluga, otac i djeca. A sve se to može svesti na četiri osobe, tj. na muža, za kojeg se podrazumijeva da je u obitelji i otac i gospodar, a ostale tri su žena, djeca i sluge.

B. S ovim sam vrlo zadovoljan. Želim da mi kažete, pored ostalih stvari, koje su dužnosti oca obitelji. <Dužnosti oca obitelji.>

G. Učinit ću to vrlo rado. Njegova je dužnost, prema Platonu i Marsiliju Ficinu, ljubiti svoju djecu, častiti ih i upravljati njima kao što svaki od nas upravlja svojim vlastitim udovima.³⁹ Od riječi ove dvojice nije daleko ni moj Filozof koji kaže da je dužnost oca čuvati i častiti svoju obitelj i tko god to ne čini, ne vrši svoju dužnost kako treba.⁴⁰ Obitelji su potrebni novci i druge stvari nužne za njeno izdržavanje. Otac koji se ne brine za nabavu stvari potrebnih

[21] za održavanje svoje obitelji, brzo će je dovesti u nestašicu, te stoga mora biti marljiv u pribavljanju novca i robe, čime se na pošten način kuće mogu održavati. Tko nema trgovačkoga novca, može izabrati neki drugi časn način njegova nabavljanja kojim bi se izdržavala obitelj. Može se, npr. baviti vinogradarstvom, što je zanimanje koliko korisno toliko i čavno, jer da bi se uspelo u njemu, potrebna je vještina i znanje kao i u svim drugim zanimanjima. Onaj otac obitelji koja ima potrebu i želju da obrađivanjem svojih posjeda čavno izdržava svoju obitelj, mora se na duže vrijeme odvajati od grada i stanovati na svome imanju daleko od građanskih obveza. Naime, onaj koji vrši građanske dužnosti, teško se može baviti i seoskim poslovima.⁴¹ To je, čini mi se, moj plemeniti Buniću, imao na umu onaj vrijedni Francesco Patrizi kada je rekao u svojoj *Državi*:⁴² *Agros qui colere vult urbanam vendat domum, nec malit urbanum, quam Rusticum larem colere, nam cui magis est cordi civile domicilium, rustico praedio non est opus.** Drugi dio dužnosti oca obitelji, osim njena čuvanja, jest da je održava časnom i dičnom, a tu čast čine poštenu,

[22] vrijedni i odani članovi obitelji koji poštuju savjete svojih starijih. Sve to zavisi od mudroga i razboritog upravljanja oca obitelji. Vrline, kao što znate, više rese jednu obitelj nego li grimiz ili zlato. Koje od tih vrlina više pripadaju ocu a koje majci, izložiti ću vam u toku ovoga našeg raspravljanja o gospodarstvu. Bračna veza među njima je bila uvijek očigledna i slijedila je po prirodi, jer je čovjek po naravi sklon stvarati sebi jednaka bića radi održavanja svoje vrste. Nju pak nije mogao bolje očuvati nego li u prisnosti braka. Još k tome kako je čovjek domaća životinja, ali nedovoljna sama sebi, morao je radi te svoje domaćinske osobine pribaviti društvo žene koja je bila čuvar obiteljskih stvari unutar kuće, a on onih izvan kuće.⁴³ <Brak između muškarca i žene je prirodan> Ova bračna veza između muškarca i žene prisutna je među svim narodima svijeta i uvijek je bila prirodna stvar. To potvrđuje i Aristotel u osmoj knjizi svoje *Etike*, kada veli da je čovjek po prirodi više bračno nego li građansko stvorenje.⁴⁴ Da je brak prirodnom uzrokovan ozakonjeno je i u *Digestama*.⁴⁵ Koliko god su neki ljudi više skloniji raskalašenome životu nego li sigurnosti braka i ne zadovoljavaju

* Tko želi obrađivati polja neka proda kuću u gradu i neka ne voli gradsko, već neka štuje seoskoga Lara, jer nije naime seoski posao za onoga, kojemu je više na srcu gradsko boravište).

[23] se jednom ženom već biraju više njih, nije zbog toga brak neprirodan u ljudskome društvu na način kako smo već rekli. Mnogi su uzroci zbog kojih neki ljudi više nečasno nego li časno gaze bračni vez, kako bi se prepustili nesputanoj izopačenosti svojih nagona, odavajući se bludu i preljubu, prezirući časni i sveti ženidbeni vez, živeći poput životinja u požudi svoje puti. Drugi su pak, bojeći se da ne dobiju neku ženu sramotnu i nastranu ili nezalicu, kakvih ima mnogo, više voljeli živjeti u kući sami, u miru i tišini, nego li se vezati u takvome braku. Neki nisu stupili u brak radi svoje tjelesne slabosti, a neki pak da ne bi imali potomstvo koje bi moralo živjeti pod tiranijom vladara. Ima onih koji su odabrali život u čistoći, kako bi se mogli više baviti znanostima, a takav život nadvisuje obični ljudski život i izjednačava se s onim blaženih anđela. Uvijek je bilo potpuno jasno da je brak prirodna veza između muža i žene, a to postaje još jasnije onima koji razumiju stvaranje čovjeka u početku svijeta. Odmah, naime, čim je čovjek ugledao ženu svoje vrste, počeo ju je žarko ljubiti, i to s potpunim razlogom

[24] jer je vidio da je ista kao i on. Ono što se rađa iz nas ne možemo mrziti ni prezirati, zbog prirodne ljubavi koju gajimo prema nama samima. Stoga se uvijek vjerovalo da nam je ova prva ustanova braka prirodna.

B. Pošto ste mi, Gučetiću, pokazali da je brak prirodna stvar između muškarca i žene i da je on najrazumljiviji uzrok stvaranju obitelji, <Prıkladna dob za čovjekovu ženidbu> želio bih još da mi kažete koja je dob najprikladnija da se muškarac i žena vjenčaju.

G. Hoću drage volje, iako su o tome različita mišljenja, a ni ja ne bih znao koje je mišljenje najbolje, pa ću prepustiti svakome svoje. Platon npr. o tome različito govori u svojim *Zakonima* i *Državi*.⁴⁶ U *Zakonima* je utvrdio dob od dvadeset i pet godina, a u *Državi* govori da je trideset godina najprikladnija starost za ženidbu. O različitosti toga mišljenja lijepo je rekao Marsilio Ficino u komentarima spisa *O državi*,⁴⁷ budući da je nužno da u državi sve bude savršeno, a dob od trideset godina je bolja od one od dvadeset i pet, stoga je i Platon unio u spis o uređenju države ovu stariju dob, a ne u raspravu o zakonima. Veliki je Aristotel u sedmoj knjizi svoje *Politike* bio mišljenja⁴⁸

[25] da je najbolje da se žena uda sa osamnaest, a muškarac ženi sa trideset i sedam godina i da tada rađaju djecu, u tim za to najboljim godinama. To je najbolje vrijeme za podučavanje djece, svoje ili tuđe, i za muškarca i za ženu. Posebno za muškarca, koji je u dobi od 14, 15 ili 16 godina sklon upadanju u različite nezgode koje mogu spriječiti njegov razvitak, kako su to dobro rekli ovi svjetski filozofi. Muškarac je, osim toga, u mogućnosti rađati djecu sve do svoje sedamdesete godine života. Žena pak može rađati do svoje pedesete godine, a stalnim i pranim rađanjem lako može izgubiti tu sposobnost ako se mlada uda. Katon Cenzor je npr. imao poroda i u starosti od osamdeset i šest godina, jer mu je majka priroda podarila čvrsto građeno i jako tijelo.⁴⁹ Žena je premlada u dobi od 12, 13 ili 15 godina i može lako upasti u neke zapreke koje su protivne poštenju. Osim toga, u ovoj je nježnoj dobi trudnoća za njih pogibeljna i teška, i zato mnogo bolnije rađaju. Zbog mnogih i čistih trudnoća

[26] oslabe i izgube zdravlje, te ostare prije vremena i umiru. U interesu je djece da muškarac i žena budu u prikladnoj dobi, jer ako su roditelji premladi i djeca se mogu roditi nesavršena u tijelu i duši. Budući da priroda teži rađanju i još više nastoji da sve što se stvara bude njoj slično. Kako naše tijelo najbolje služi potrebama duše, upitajte o tome svjetske filozofe, koji su presudili po mišljenjima Aristotela i Platona da nije dobro ni muškarcu prije dvadeset i pet, ni ženi prije osamnaest vezivati se u brak.⁵⁰ B. U redu, ali koji je razlog naveo svetu Crkvu <Zašto je crkva dozvolila brak sa 12 ili 14 godina.> da dozvoli brak između muškarca i žene u dobi od 12 ili 14 godina, ako kako vi kažete, prijete tolike pogibelji? G. Sveta Crkva je smatrala da su muškarac u dobi od 14 i žena od 12 godina u stanju rađati djecu, pa je ocijenila da su spremni i za brak i za

množenje ljudskoga roda.⁵¹ Ali ako razmotrimo kada je to za oboje prikladno (da tako kažemo), a ne moguće, ne samo Crkva, već i čitavi svijet nas uvjerava, da se mora izbjegavati ženidba među onima koji su premladi i nježni u dobi od 14, 15 ili 16 godina. Zato je i naš veliki

[27] filozof, kada je u svojoj *Politici* razmatrao ovo pitanje, mudro zaključio, kako sam vam rekao, da je za muškarca prikladna dob ženidbe trideset i sedam godina, a za ženu nakon osamnaeste godine.⁵²

B. Drago mi je da sam shvatio moguće i prikladno vrijeme za ženidbu. Međutim, uvelike bih želio da mi objasnite, budući da ste izjavili kako je samo ženidba između dvije osobe prirodna i zakonita, da li su već Aristotel i Platon bili istoga mišljenja?

G. Reći ću vam. Ova dva velika svjetla filozofije bili su složni, jedan u *Gospodarstvu*,⁵³ drugi u *Zakonima*,⁵⁴ da je za gospodarsko ustrojstvo nužno da muž ima samo jednu ženu, jer kad bi čovjek imao više žena bio bi mnogo više sklon požudi, koja razara razboritost i čovjekov zdravi sud. Kada pak otac obitelji nema razboritosti ne može se održavati gospodarski poredak, jer ako su u kući dvije ili tri žene, obitelj nikada nije bez buke, svađe i nesloge, radi stalne ljubomore koja se rađa među njima, pogotovo kada jedna vidi ili sumnja da muž više voli onu drugu nego li nju. Iz ove se očigledne sumnje rađaju nesloge, a iz nesloga propast obitelji, i stoga je mnogo bolje da jedna prava obitelj ima samo jednu ženu i jednoga muža. Tako su

[28] se izjasnila, kako sam već rekao, ova dva velika svjetska filozofa, a isto je preuzeo i Likurg, koji je naredio da muževi ne mogu imati dvije žene, kako nam to priča Ksenofont u svome *Moralu*.⁵⁵ I tu nam razum daje zadovoljštinu, jer je zakon prirode da nitko ne želi sebi neku neugodnost, a onda tako treba biti i prema drugima. Zar bi itko od nas volio vidjeti kako nam supruga pripada mnogima? Tako bi i one imale prirodno pravo osjetiti se pogođene, kada bi vidjele da njihov muž pripada mnogima. Nije važno da je to možda po samoj prirodi potaknuto, jer svrha je prirode što više umnožavati vrstu. Našem prirodnom porivu ili zakonu, međutim, priključuje se razum, koji nas zajedno s našim razumnom naravi vodi, te po naravi i razumu podučava da svatko tko taj razum posjeduje, ne želi osjetiti kod sebe ono što smatra da nije ni kod drugih pristojno. Te je uvijek i ponovno procijenio da je posjedovanje više žena nerazumno, te da je takav ugovor suprotan naravi. Štoviše, kada je možda i po prirodnim uzrocima bilo moguće razriješiti brak, kao što je po božjoj volji bilo dozvoljeno Jakovu <Gen. gl. 19.> u *Knjizi postanka*,⁵⁶ nikada nikome

[29] nije bilo dozvoljeno ostaviti ženu koju je uzeo, čak i kada je bila neplodna. Ovakav je brak uvijek bio nerazrješiv, kako po našem svetom kršćanskom zakonu, tako i po Svetome pismu i povijestima starijih. Jasno nam je prema zakonu našega Gospodina u Evandjelju svetoga Marka <Gl. X.> da nitko ne može napustiti svoju ženu i uzeti drugu.⁵⁷ Sveti Pavao <Gl. VII.> je to također rekao u Prvoj poslanici Korinćanima, gdje je ponovio odluku našega Gospodina kada je rekao: Budi vezan uza svoju ženu i ne ostavljaj je.⁵⁸ Prema Svetome pismu, taj je propis jednak. U Knjizi postanka <Gl. XI.> se čita da je Sara bila neplodna, pa je ipak brak između nje i Abrahama <Gl. XXV.> bio nerazrješiv.⁵⁹ I Rebeka je bila jalova <Gl. XXIX.>, kao i Rahela, ali je zato njen Jakov nije ništa manje volio⁶⁰. Bila je neplodna i Manoah <Suci gl. XIII.>, koja je zatim rodila Samsona, ali muž je nikada nije napustio⁶¹. Ovakav su savez između muža i žene poštivali i održavali i pogani. To nam je pokazao Valerije Maksim <O odbacivanju, knj. 2.> koji je zapisao kako se, nakon osnutka grada Rima, našao jedino Spurije Karbilij koji je odbacio svoju ženu radi neplodnosti i zbog toga je bio označen žigom vječne sramote⁶². Ne smije se bračnoj vjernosti pretpostaviti želja za djecom, niti je dozvoljeno da ruka koja se zaklela

[30] na vjernost jednoj ženi pruža ruku drugoj, što nam propisuje i razum. Budući da vjernost

moramo održavati prema prijateljima, ali i prema neprijateljima, onda pogotovo takvu vjernost moramo održavati prema ženi s kojom smo spojeni u nerazrješivom braku.

B. Stanite, molim vas. Prema vašim riječima, izgleda da nikada nije bilo dozvoljeno otpustiti ženu, kao što je uistinu bilo u starome zakonu. Pa i danas je mužu i ženi dozvoljeno rastaviti se ako za to postoje opravdani razlozi, a to je shvatljivo i po riječima našega Gospodina u Evandjelju sv. Mateja⁶³ <Mat.,gl.5.>: *quieunque dimisserit uxorem, de illi libellum repudii* *. Što dakle velite na to?

G. Ja vam kažem da otpuštanje nije nikada bilo dozvoljeno, osim u slučaju kada je žena načinila prekršaj bluda, stoga je Bog po živoj sili dopustio, kako čovjek ne bi upao u još veći grijeh mržnje ili ubojstva. Nije dakle otpuštanje žene bio grijeh onoga koji je to dozvolio, kao što je to uvijek bio grijeh onoga koji je to učinio. Tako to shvaćaju Raban⁶⁴ i Aleksandar Aleški⁶⁵ u tumačenju rečenoga Evandjelja našega Gospodina: *quieunque dimisserit etc.; Maluit repudium indulgere quam odium et homicidium permanere* *. Na drugom mjestu: *Repudium*

[31] *de se prorsus peccatum fuit repudianti, minime autem permittenti.* ** I premda je rastava u ovome novom zakonu bila dozvoljena, jer su se upleli pravedni razlozi u žaru želje za pravičnošću, u starome zakonu je bilo koji razlog za otpuštanje smatran nepravednim. Pošto su mržnja i druge slične odbojne stvari neprilične bračnoj vjeri, kao što su i pravom sakramentu naše ženidbe, a k tome još i blud zbog čega je naš Gospodin dopustio, a ne zapovijedio, da se može ostaviti ženu. Ima i drugih ispravnih razloga radi kojih muž može otpustiti ženu, ali ne zauvijek kao radi bluda. Kažem, na neko vrijeme, dok traje taj uzrok i onda kada mužu nije moguće ostati sa ženom bez pogibelji za veliki grijeh ili ako žena ne želi biti poslušna svetoj Crkvi ili pak ako je postala nepopravljivi lopov i sl. Ali morate imati na umu da ponekad nije dozvoljeno otpustiti ženu radi bluda, jer je žena vezana uz muža ništa manje nego li muž uz ženu, i ako oboje bludniče, ne mogu ostaviti jedno drugoga bez velikoga grijeha. Ovako o tome veli sv. Augustin⁶⁶: *Nihil est iniquius quam fornicationis causa uxorem dimittere, et si ipse convincitur fornicari, occerit*

[32] *enim illud, in quo alterum iudicas, te ipsum condemnas.* *** Ali prepustimo to drugima, a mi se vratimo poslu kojeg smo započeli i kažimo da nikada nije bilo razložno pretpostaviti velikoj ljubavi žene, čak i kada je neplodna, želju za djecom. Veća je naša obveza prema ženi. Kod starih Rimljana naročito se slavio neki Gaj Plaucije Numida, koji si je, kada je vidio da mu je žena umrla, probio nožem grudi.⁶⁷ Čita se i o jednome drugom istoga imena i ljubavi, Rimljaninu Marku Plauciju, koji je bio došao u Tarent na čelu vojske koju je po odluci Senata vodio u Aziju, žena je umirala savladana nekom bolešću. Kada je umrla, htio je biti s njom živ spaljen u znak vječne ljubavi koju je gajio spram nje.⁶⁸ Čitavome svijetu je poznata velika ljubav koju je za svoga muža Pompeja Velikoga osjećala Julija, kćerka Gaja Cezara, i čija je smrt bila veliki uzrok rata između Pompeja i Cezara.⁶⁹ Nije manje poznata ni ljubav koju je za svoga muža Bruta osjećala Porcija, kćerka Katonova.⁷⁰ Velika je bila i ljubav Emilije, žene Scipiona Afričkoga, koja je, iako znajući da joj muž voli njenu ropkinju, nikada nije ovu htjela ukloniti ili joj pokazati ružno lice. Štoviše, nakon Scipionove smrti

* Tko god otpusti svoju ženu neka joj da otpusni list.

* Tko god otpusti itd.; više voli otpustiti nego li ostati (u grijehu) mržnji i ubojstvu.

** Otpuštanje je bilo protiv (daljnjeg) grijeha otpusnika; najmanje mu je pak bilo dozvoljeno.

*** Ništa nije nepravednije nego li otpustiti ženu radi bluda, a ako sam nastavi bludničiti onda osuđuje sam sebe onime čime drugom presuđuje.

[33] časno i bogato ju je udala, iznad njena položaja, htijući time pokazati kako nije bila uvrijeđena, već je ropkinji htjela nadoknaditi čast koju joj je ukazao njen gospodin time što ju je volio.⁷¹ Istu ovakvu ljubav, razboritost i stalnost duše pokazala je i vrijedna gospođa Marka Antonija Colone, nakon smrti svoga muža.⁷² Velika je bila i ljubav Alceste, žene tesalskoga kralja Admeta, koji je u trenutku svoje smrti tražio od sviju, svojih roditelja, rođaka i prijatelja da ga netko zamijeni i umre mjesto njega, jer mu je bila dana ta mogućnost. Nitko to nije htio prihvatiti i učiniti mu tu uslugu, već je jedino njegova žena dobrovoljno pristala na to budući da ga je toliko ljubila.⁷³ Čita se i o engleskome kralju Rubertu koji je u jednoj bitci protiv Sirijaca bio ranjen otrovanim mačem. Nakon što se vratio u domovinu, izvrsni i iskusni kirurzi su zaključili da je njegova rana neizlječiva, ukoliko neka osoba ne isisa otrov iz rane i tada će umrijeti. Kralj nije htio nikoga dovesti u tako veliku pogibelj. Svjesna toga,

[34] u njegovoj velikoj potrebi pomogla mu je žena. Tijekom noći, potajno je otvorila ranu i da on nije ni osjetio, učinila je ono što su rekli liječnici - isisala je taj jaki i teški otrov i tako izliječila i spasila kralja, svoga muža, od velike opasnosti u kojoj se nalazio. Nije se bojala okončati posljednje dane svoga života za tako veliko dobro i slijedećega je dana bila mrtva, ugušena otrovom.⁷⁴ Uistinu su velike bile ljubavi što su ih žene pokazivale prema svojim muževima, a tu su ljubav stari stavljali među prve stvari koje imaju moć dovesti neko gospodarstvo u uzorno stanje. Tu su ljubav između muža i žene stavljali kao primjer, koji nikakva snaga ne može narušiti ili oslabiti u njenim pravima. To su dobro uočili stari Rimljani, spoznavši da je ovakva ljubav nužna u domu; nisu htjeli ni otpuštanja ni rastave kada bi došlo do nekih nesporazuma između muža i žene. Zato su sagradili hram posvećen božici Viriplaki i u hramu je bilo uobičajeno, kada bi došlo do nesporazuma između muža i žene, doći i raspraviti sve međusobno (o svetoga li hrama!) i nakon toga, kada bi svatko rekao svoje razloge i sve dobro razjasnio, trebalo je sve zaboraviti i više se toga ne podsjećati. Tada bi se

[35] vraćali kući zadovoljni i pomireni.⁷⁵ Složit ćemo se dakle da ljubav predstavlja temelj u jednome gospodarstvu, budući da ima takvu moć koja sjedinjuje i usklađuje čak i različite volje. B. Vrlo mi se sviđa, moj Gučetiću, razumjeti kakva može biti ljubav u kući i kakvih se pravila s njom u svezi treba držati u gospodarstvu. Bili bi ljubazni ako ćete mi objasniti koje vrline mora posjedovati žena u kući da bi bila dobra gospodarica? G. Učinit ću to veoma rado, i vrijeme je to učiniti, da se shvati svačija vrлина <Koje vrline krase ženu koja dobro gospodari.> jer vrлина osoba je ono što drži obitelj i daje joj život. Četiri su vrline koje u najvećoj mjeri pristaju ženi u obitelji, a ništa manje nisu nužne i na diku su svim ženama na svijetu. To su stid, pobožnost, čistoća i ljepota. Stid je kod žene za svaku pohvalu, jer ova vrлина nadvladava mnoge grubosti i drži daleko i čvrsto svaku sramotnu stvar od časti žene, te se naziva i čednost, i takvom se određuje po platoničaru Speusipu, a prema Platonovim definicijama.⁷⁶ <Speusip Platonik> Naime, i najmanja rugoba koja se vidi kod žene čini je još grubljom, što nije slučaj s muškarcem. Jer ženi je stid mnogo potrebniji i na veću diku nego li muškarcu i k tome ova čednost

[36] *in quadam turpitudinis opinione consistit, et est in anima continente* *, kako je to jednom rekao platoničar Plotin.⁷⁷ Ako ove žene mogu pobuditi požudu više nego li muškarci, onda im je i stid više potreban, budući da on više zaustavlja: *Moderator cupiditatis est pudor* ** rekao je

* U nekom osjećanju sramote se sastoji i nalazi se u duši.

** Stid suzdržava požudu.

Ciceron u *De finibus*.⁷⁸ Ako je žena u braku mužu obećala čistoću i suzdržanost, zar onda ne mora također paziti i na svetost i na stid? Kod žene je zatim veoma pohvalna pobožnost, jer koja životinja može biti ljuća i okrutnija od rasrdjene žene? O njoj je rekao mudri Salomon da nema <Ecc. XXV.> veće srdžbe od ženine.⁷⁹ Budući je žena vrlo slaboga spola i stoga se ne može oduprijeti neprijatelju snagom svoga tijela, utoliko jače u njoj naraste bijes i srdžba. Za veliku su pohvalu kod žene čistoća i ljepota zajedno. Velim zajedno, jer biti lijepa a nećedna je biti slična prasici ukrašenoj skupocjenim i bogatim nakitom. Biti ružna a ćedna ne vrijedi nikakve pohvale, jer teško će jedna ružna žena postati nećedna budući da je svi izbjegavaju.⁸⁰ Ali ako je lijepa a ćedna, dostojna je svake hvale, jer su ove dvije stvari u neprekidnom sukobu. Ima osim toga mnogo drugih stvari koje

[37] žene, radi jačanja svojih vrlina, moraju izbjegavati.

B. A koje su to?

G. Na prvom mjestu prevelika brbljavost zaslužuje veliki prijekor kod žene, i mnogo su pohvalnije one šutljive nego li one koje brbljaju. Kada žena malo govori pokazuje u sebi izvjesnu ćednost i poštenje, a ako previše govori pokazuje bezobraznost sličnu bestidnosti. Naše se ponašanje i osjećaji u duši na čudesan način iskazuju posredstvom riječi. Iz tog je razloga Fidijs načinio Elidanima (kako priča Plutarh) Afroditu, koja je gazila i držala pod nogama kornjaču, čime je htio označiti da žena mora boraviti u kući i biti šutljiva.⁸¹ Mora biti šutljiva, jer previše pričanja ne znači i rječitost, već nemogućnost da se šuti, kako je to jednom božanstveno kazao Filon Aleksandrijski.⁸² Poznato je da i žena slabija od muškarca, te da je više krasi šutljivost nego li muškarca. Osim toga, poznato je da je ovaj spol veoma sklon nestalnosti i prevrtljivosti, *nihil enim tam mobile, quam feminarum voluntas, nihil tam vagum** rekao je Seneka pišući Galijonu.

⁸³ A to smatraju da prirodno proizlazi iz slabosti

[38] i zloće njenoga tijela, a s druge strane uvijek hvale stalnost i postojanost u žene. O prekomjernome kićenju ili njegovu odsustvu kod žena, također se raspravljalo i u Svetome pismu,⁸⁴ kao i kod pogana. Treba najprije naglasiti da kod žene mogu biti dva načina ukrašavanja i kićenja, <Ukrašavanje žena.> jedan prijetvoran tj. varljiv, a drugi stvaran. Varljivo je ukrašavanje i poljepšavanje crvenom i bijelom bojom, koje tašte žene upotrebljavaju za bojanje svoga tijela. Pod stvarnim se ukrašavanjem smatra kićenje kose, vrata, prsiju, nogu i ruku, jer okititi se prstenjem, ogrlicama, grivnama, biserima i lijepim haljinama, uvijek se smatralo ukrašavanjem koje krasi ženu. Lažno se ukrašavanje uvijek odbacivalo kao nedopušteno i nepošteno, ne samo u Svetome pismu, već i kod Aristotela, Platona i Ksenofonta. Velim kod Aristotela, jer se u njegovu djelu *O gospodarstvu* nalazi tvrdnja da čovjek ne smije dozvoliti ženi ukrašavanje lažnim ukrasom, *non permittat vir uxorem ficto uti ornatu*.⁸⁵ To isto je rekao Platon u *Gorgiji*⁸⁶ i Ksenofont u svome *Gospodarstvu*⁸⁷: *non esse faciem externo colore fucandam***. Ovakvo lažno kićenje čini ružnu ženu još ružnijom, jer ona koja je veoma ružna to i pokazuje, kako to veoma oštromno raspravlja Ksenofont o toj svojoj tvrdnji u Izomahovoj

[39] osobi. Počujte kako se o ovome ukrašavanju bjeljenjem, kako sam vam rekao, raspravlja u Svetome pismu. Tamo se čita kako je Izabelu, ženu Ahabovu, <4. knj. Kraljeva, Gl.9.> koja se ukrašavala ovim lažnim načinom, stigla kazna po Jehovinu naređenju. Bila je bačena psima i pticama grabljivicama, koji su je proždri.⁸⁸ Slično tome Ezekijel <Gl.33> opisuje kakva je kazna za ovaj teški grijeh, kada priča kako su im ubili njihove sinove i kćeri i spalili kuće.⁸⁹ Ono, međutim, što nazivamo stvarnim ukrašavanjem bilo je uvijek dozvoljeno, ukoliko je bilo činjeno s

* Ništa naima nije tako prevrtljivo kao ženska volja, ništa tako nepostojano.

** Neka se lice ne boji vanjskom bojom - puderom.

dobrom namjerom. Jer, kako znate, od pretjerivanja i pomanjkanja dobre namjere nešto postaje nedopušteno. A da je nešto po naravi dopušteno, ako se upotrebljava s ispravnom i čednom namjerom, vidi se ne samo u naučavanju naših teologa, već i u ponašanju pogana. Čitamo naime u *Knjizi Postanka* <Gl.24> da je Abraham poklonio Rebeki, lijepoj Isakovoj zaručnici, nakit koji su Latini nazivali narukvica.⁹⁰ <Gl.10> Čitamo kako se kitila Judita: na glavu je stavila pozlaćenu mitru rasuvši pritom svoju pozlaćenu kosu na grudi, metnula je na sebe prstenje i narukvice i drugi nakit.⁹¹ Sveti Pavao <Gl.2>, također, u svojoj *Prvoj poslanici Timoteju* preporuča ženama umjereno ukrašavanje.⁹² To su isto vrlo cijenili i Rimljani, o čemu vrlo dobro svjedoči

[40] Valerije Maksim u poglavlju koje počinje *Mulieribus*, itd.⁹³ (Ženama itd.). Kako su na to gledali Grci, čitamo u Ksenofontovom *Gospodarstvu*.⁹⁴ Tko je ukrašavanje zloupotrebjavao, kako sam rekao, njega je teškim bičem pohodila božanska moć, što se može vidjeti kod Izaije u trećoj glavi⁹⁵: *pro eo quod etc.* (za onoga što, itd.). Da, muž ne smije dopustiti svojoj ženi da se razveseljava ovim nedopuštenim i lažnim kićenjem. Žene skladnoga življenja <*Kakve se žene mogu lako naučiti na gospodarsku stegu*> moraju se kititi stvarnim, poštenim i plemenitim vrlinama. Moraju se učiti čednosti, pobožnosti i čistoći, moraju biti šutljive i jake. Shvatite, međutim, da će ih muž teško ovome podučavati ako je odabrao neku stariju iskusnu ženu. Veli se, naime, u starinskoj poslovi, da je staroga vola teško, ako ne i nemoguće, naučiti vući plug. Stoga, razmotrivši ovu tvrdnju staroga Hesioda, tvrdim da se u ženidbi moraju tražiti mlade nevjeste, jer ih se u toj dobi može lako naučiti svemu upravo zbog njihove nježnosti, isto kao što je starost radi njene tvrdoće teško naučiti stegi.⁹⁶ Stoga onaj koji bira takvu ženu, budući da je kao muž ne može podvesti pod stegu, među njima ne može dugo potrajati ni kućni mir ni bračna ljubav. Naprotiv, među njima su trajne svađe, nesloge i predbacivanja,

[41] što stvara preveliki nered u obiteljskoj brizi.

B. Ali, što se događa kada muž živi neskladnim životom?

G. Kod takvih i mlada i nježna žena postaje nepristojna, te što je mlađa, zbog svoje nježnosti, tim prije poprima slabe običaje. Nisam ja prvi koji sam se tome domislio, već su još i stari domaćini shvatili da će, ako muževi žive nepristojnim životom, i žene od njih poprimiti takvo ponašanje, za što neće biti same krive. One s lakoćom oponašaju svoje muževe od kojih moraju učiti svaku stegu i pravilno ponašanje. Prema tome, od nepristojnog ponašanja nepristojno, od nesretnog nesretno, od bezobraznog bezobrazno. Sva krivica za takvo nepristojno ponašanje mora se pripisati takvim supruzima: *Quis namque morbidae ad opilionem: et equi strigosioris culpam ad equitem referimus: Matriona verox si per vitri indulgentiam paccaverit, non tam ipsa quam vir accusabitur*, veli Sokrat u Ksenofontovu *Gospodarstvu*.⁹⁷ Stoga je potrebno da naprije muž bude razborit i uljudan, pa će onda i njegova žena biti razborita i odgojena. Ako nije tako onda će biti kao da ore more ili sije u pijesku. Kada pak žena nije takva, radi pokvarenoga života svoga muža, tada svaki pravedni vladar mora najprije strogo kazniti njega, dok nju mora gledati s razumijevanjem

[42] i samilošću, istražujući uzrok takvog njena ponašanja i pogrešaka. Najveća nepravda koju muž može načiniti svojoj ženi je da ima odnose s tuđim ženama, kako veli Aristotel <Koja je najveća nepravda što je muž može nanijeti svojoj ženi.> u sedmoj knjizi svoje *Politike*.⁹⁸ Već u pogansko doba nije bilo dozvoljeno suložništvo s tuđim suprugama i ako bi netko to prekršio, bio bi zaslužujuće kažnjen. Za ovaj zakon postoje mnogi razlozi, a kao prvi se navodi da ako muž

* Tko naime pripisuje slabost ovaca stadi, umjesto pastiru to predbacujemo. Isto tako i mršavost konja predbacujemo konjaniku. Također ako supruga griješi zbog muževljeve popustljivosti, nećemo toliko kriviti nju, koliko njega.

ima odnose s tuđim ženama, onda i žena može lako naći razlog da ima odnose s drugim muževima. Kod pitagorejaca je bio općenito prihvaćeni zakon da tko god se skloni ili potraži utočište u kuću, čak i neprijateljevu, nije mu se smjelo nanijeti zlo. Ovaj se zakon u starini veoma poštivao, što naročito pokazuje Temistoklov primjer. Temistoklo se naime jedne noći sklonio u kući nekoga svog neprijatelja u Ateni, ali ga je ovaj ostavio netaknuta.⁹⁹ Ako se dakle ovaj zakon poštivao među neprijateljima, s koliko se onda opravdanosti mora poštivati između muža i žene? Ona naime ne dolazi u njegovu kuću kao neprijatelj ili sluškinja, a još manje kao strankinja, već kao voljeni, domaći drug. Koju joj onda veću nepravdu može načiniti od one da ima odnose s tuđim ženama i da prekrši zavjet čistoće koji joj je dao na vjenčanju?

[43] O toj nerazorivoj vjernosti Aristotel nam daje neke lijepe primjere koje je pronašao kod Homera.¹⁰⁰ Prvi je Odisej, iako dugo vremena odsutan od svoje Penelope, sačuvao je čistu dušu i ostao joj vjeran kako joj je i obećao, tijekom čitavoga svog putovanja. Što da kažemo o mnogim molbama Atlantove kćerke da ostane s njom, što bi narušilo njegovu ljubav i vjernost. Ni Kirki nije htio popustiti usprkos obećanjima da će spasiti njegove drugove. Koliko Odisej zaslužuje pohvalu, utoliko više prezira zaslužuje Agamemnon, koji je svojoj zakonitoj ženi Klitemnestri, s kojom je već imao djecu, prepostavio svoju ropkinju Briseidu, iako se u više navrata mogao uvjeriti u Klitemnestrinu vjernost. Ona mu je, međutim, opravdanim gnjevom znala uzvratiti nagradom šila za ognjilo ovu njegovu uvredu, želeći da to bude primjer muževima koji pretpostavljaju tuđe vlastitome.¹⁰¹ Osim ovog zakona postoji i drugi; da svaki muž *<Kako muž mora častiti svoju ženu>* mora časno postupati sa svojom ženom, tj. shvatiti da je ona u kući gospodarica, a ne sluškinja. Ali kako su neke žene svojeglave, ohole i ponosite, a neke ponizne i krotke, jedne su razborite i mudre, druge su nepromišljene, neke su radišne, druge nemarne i lijene, neke su trezvene, a druge sklone bančevanju i rasipne, neke

[44] su pak obiteljski čuvarne, muž je mora dobro procijeniti i tome prilagoditi svoje ponašanje. Jer ako žena pokazuje oholost, muž joj nikada ne smije pokazati veselo lice, u protivnom će ga zajahati kao slugu. Ako je pak ponizna i krotka, uvijek će joj se pokazivati veseo i dobrotiv i kada je razborita i skromna, a ako ima kod nje nešto što treba ispraviti, opomenut će je ozbiljnim, ali ne uvredljivim riječima.¹⁰² Drukčijim postupkom ovakve se žene lako navedu na gnjev, a ako je žena nerazborita i drska, mora ju se opomenuti tvrdim i oštrim riječima. Svaki pravi muž, međutim, mora prije svega prihvatiti ovaj, po mome sudu, veoma čovječan savjet da sa svojom gospođom postupi s ljubavlju i bojazni. To je jednom prilikom ustvrdio i Aristotel, navodeći Homerov stih o zgodi kada je Helena razgovarala sa Prijamom:¹⁰³ *<Sa ženama treba postupati s ljubavlju i bojazni.> O metuende mihi semper, semperque tremende Care Socer, etc.** U ovome se stihu lijepa Helena slavi, koliko zbog ljubavi toliko i zbog straha, koji smiješani jedno s drugim čine ženu savršenom, tako da će je muž svesrdno ljubiti i ona će toga biti svjesna. A da ne bi postala objesna, mora je povremeno i prigodice držati pod paskom straha.

[45] Ove dvije stvari imaju moć održati svaku ženu u savršenoj suglasju. Pored rečenoga *<Muž ne smije biti odveć ljubomoran na svoju ženu>* muž ne smije biti odveć ljubomoran na svoju ženu, jer je to nedostatak i pogreška, mana pretjeranosti, kao što se umjerenost uvijek smatra vrlinom. Prevelika ljubomora ubija brže od noža, kao što je to u naravi svake opake misli. Štoviše, onaj koji je odveć ljubomoran na svoju ženu zapušta brigu za obitelj, jer od pretjeranosti čovjek postaje odviše sumnjičav, a sumnjičavost rađa u srcu tjeskobu koja pak umanjuje u čovjeku brigu za obitelj. Osim toga, prevelika muževljeva ljubomora ženu lako navede u gnjev zbog kojega više puta izgubi razum. Jaka ljubomora rađa trajni sukob između muža i žene, zato

* O, neka mi se uvijek bojati, uvijek drhtati, dragi svekre! itd.

muž ne smije biti tako ljubomoran na svoju ženu, već razborit i mora ispraviti njeno ponašanje na vrijeme. Mora je upozoriti kao prijateljicu o njenoj pogrešci, a tek kada vidi da lijepe riječi nisu dovoljne da bi je popravile, mora upotrijebiti one oštrije. da bi se ona na kraju popravila. Pored ovih savjeta koje pisci o gospodarstvu daju muževima o postupanju s ženama, oni još upozoravaju muževe da od lakomislenih žena ne primaju

[46] savjete u teškim i ozbiljnim stvarima ako to nije neočekivano. Ovakvi, naime, neočekivani <Savjeti žena su razboriti, ali kada su neočekivani.> savjeti žena pokazali su se više puta oštroumniji od muževljevih, jer se njihov razum sastoji od trezvene inteligencije. Dobar je bio savjet što ga je Rebeka dala svome sinu Jakovu, jednako takav je bio i onaj što mu ga je dala Rahela kada je bježao sa svim svojim imetkom.¹⁰⁴ Dobri su bili i savjeti Debore, Judite i Estere, koje hvali i *Knjiga o Kraljevima*,¹⁰⁵ jer su neočekivano ispali sretni, a u prvi mah kod razmišljanja izgledalo je da će slabo svršiti.¹⁰⁶ <Muževi ne smiju svoje tajne otkrivati ženama.> Pored ovoga muževi moraju jako dobro paziti da svoje tajne ne otkrivaju ženama, osim ako ove nisu jako razborite i mudre, jer žene najbolje čuvaju samo ono što ne znaju. Poznat je primjer mudroga rimskog plemića (kako to pripovijeda Plutarh), koji se više nije mogao odupirati molbama i suzama svoje odveć znatiželjne žene, da joj kaže o čemu se tajno govorilo u Senatu. Da bi je se riješio reče joj da je doznao da se u Senatu govorilo o tome kako su svećenici vidjeli jednu glumicu iz teatra kako leti sa šljemom na glavi i kopljem na nozi. Ali, molim te, rekao joj je, drži tajnim ovo što sam ti govorio ako sam ti drag.

[47] Ona, međutim, tek što je muž izašao iz kuće, ispriča to svojim sluškinjama, te je još prije nego li je on stigao do Foruma, priča već išla uokolo s popratnim izvještajem.¹⁰⁷ Na sličan je način mladi Papirije duhovito prevario svoju majku, koja je bila strašno znatiželjna. Nju je također zanimalo o čemu se jednog dana raspravljalo u Senatu (tamo je Papirije odlazio, kako je to bio običaj, čekati oca dok je trajala sjednica). Kako više nije mogao izdržati njezine prijetnje zbog svojih isprika i izvlačenja, domišljato joj je rekao: majko moja, danas se u Senatu raspravljalo o tome što je korisnije za Republiku, da li da svaka žena ima dva muža ili pak da svaki muž ima dvije žene. Ovu šalu majka mu je prihvatila zdravo za gotovo i kada je priču prenijela drugim matronama, mnoge su od njih bijesne došle u palaču Senata.¹⁰⁸ Sjećate li se k tome onoga Fulvija, koji je bio prijatelj cezara Augusta i koji je otkrio jednu Augustovu tajnu svojoj ženi, a ova ju je pak otkrila Liviji, Augustovoj ženi i zbog toga su izbile velike svađe između nje i Cezara, što je na kraju završilo Fulvijevom propašću.¹⁰⁹ Ne bih više govorio, a da ne spomenem suprotni čin čuda o ženi koja se zvala Liona i koja, mučena do smrti, nije htjela odati pogodbu između Harmodija i Aristogitona, koji su ubili tiranina u Ateni, te je zaslužila da joj se postavi spomenik u liku

[48] lavice bez jezika.¹¹⁰ Čuvarne, domaćinske žene moraju uistinu biti bez jezika i muževi ne smiju otkrivati svoje tajne ženama. Zbog ničega se Katon Cenzor na kraju svoga života nije tako kajao, koliko zbog toga što je neke svoje tajne otkrio ženi.¹¹¹

B. A da li postoji žena koja je nijema, šutljiva i škrta na riječima?

G. Uistinu ima ih, šutljivih, čednih i mudrih, dapače, ali rijetke su u našem gradu, gdje je među ženama raširena budalaština da ne znaju šutjeti o onome o čemu ne treba govoriti, već čavrljaju poput cvrčaka kada se susretnu na ulici, u crkvi ili u susjedstvu.

B. Razumijem vas, razumijem jako dobro koje su to, koje slične cvrčcima, ali zbog naše časti nemojmo ih otkrivati i ostavimo ih na miru, jer se njihovi muževi malo brinu o svojoj časti. Nastavimo mi dalje naš započeti poduhvat. Pošto ste mi orisali zakone po kojima se jedan muž mora vladati dok je u društvu svoje žene, trebalo bi da mi sada izložite zakone po kojima se žena mora vladati dok je u društvu svoga muža. O tome se još niste izjasnili, a to bih jako želio

saznati.

G. Učinit ću to vrlo rado, plemeniti moj Buniću, i kažem vam da kod Aristotela <*Sedam je zakona kojih se udate žene moraju pridržavati*> nalazim sedam zakona,

[49] u drugoj knjizi njegova *Gospodarstva*, prema kojima se čuvarna žena mora vladati.¹¹² Prvi je da obiteljske stvari unutar kuće mora čuvati s najvećom pažljivošću i strahom. Radi toga (kako je to Filozof već ranije dao razumjeti) je i stvorena tjelesno slabijom da bi djelovala unutar doma i obitelji s marom i brigom. Muškarca je pak načinila krepkim i snažnim, jer naša je dužnost da se trudimo oko nabave onih stvari koje su potrebne radi održavanja obitelji. To isto smatra i Ksenofont u svojem *Gospodarstvu* kada veli:¹¹³ *Mihi videtur Deus naturam mulieris ad curam intus suscipiendam in lucem protulisse molliori corpore, ut intra parietes officium obiret, ut viri corpus, animum, frigora, aestus, itinera, expeditiones facile tolerare constituisse; quapropter illi foris res agendas delegasse,*^{*} kao što je i tijelo muškarca i njegov duh podesio tako da lakše podnosi hladnoću, vrućinu i ratne pohode, pa je, prema tome, njemu dodijeljeno da obavlja stvari izvan [kuće]. Drugi zakon koji obvezuje žene je da nikada ne puštaju u kuću nijednu osobu bez znanja svoga muža. Samo tako mogu izbjeći sablažnjive mogućnosti koje mogu pasti na um i inače veoma ispravnim ljudima. Treći je, da se ne odijeva i ne ukrašava više nego li što joj to njene mogućnosti dozvoljavaju, te da ne pretjerava od onoga što je uobičajeno u odijevanju i ukrašavanju u njenoj domovini. Ja bih objavio čvrsti

[50] propis, da svaki put kada neka žena u našem Gradu prekrši ovaj zakon bude kažnjena, a još više ona koja je začetnica ovoga neurednog i raskalašenog kićenja.

B. Da li ih potreba čini začetnicima toga, kako vi to znate.

G. Ne toliko potreba, moj Buniću, koliko taština njihova mozga donosi raskalašenost u grad, kao i uvođenje novih i neuobičajenih stvari. Ali, ostavimo to po strani i vratimo se četvrtome zakonu. On glasi da ne dosađuju mužu koji sudjeluje u upravljanju republikom, da ne traže od njega da im kaže što se govori u državnim savjetima, jer im je mnogo bolje da se bave preslicom nego li da se brinu o državnim poslovima. Peti zakon je da dobra žena mora pažljivo promatrati i oponašati časne postupke svoga mudrog muža. Šesti je da mužu duguje istinsko poštovanje, ne služinskim strahom, već kćerinskom ljubavlju, onako kako poštovanje iskazuju djeca svojim očevima, a građani dobrim vladarima. Sedmi je da budu u skladu i slozi sa svojim muževima i kada im je sreća sklona, ali još više onda kada im ne ide onako dobro kako su mislili. Ne bi ni Alcesta ni Penelopa bile vrijedne tolike slave da nisu uvijek stajale uza svoje muževe, jednako snažna duha u sreći i u nesreći.¹¹⁴ Kao što se crte i površine ne kreću same po sebi, već zajedno s tijelom što ga sačinjavaju, tako ni dobra žena ne smije imati nikakvih svojih posebnih osjećaja,

[51] već sve zajedničke s mužem, kako u veselju tako i u tuzi. Posljednji je zakon da žena mora osjećati poslove muža svojim, a muž ženine, onako kao što čvor steže drugi čvor i čini ga jačim. Do sada smo izlagali ono što po ženidbenoj stezi mora postojati između muža i žene, kao dviju osoba koje su utemeljitelji obitelji. Sada nam je govoriti o drugim osobama koje čine pravu obitelj, a to su otac i djeca <*O vladanju očeva i djece*> Vrijeme je da govorimo i o njihovim dužnostima i vladanju. Najprije moramo znati da je u ljudsku narav utisnuta ljubav, posredstvom koje otac na čudesan način, više od ikoga drugoga voli svoju djecu, kao što svatko u sebi sličnome traži svoj savršeni odraz. *Parentum in liberos mirificus amor existit,*^{**} veli Leon

* Meni se čini da je Bog načinio žensku narav da izdrži unutrašnje brige, te da je njenu tjelesnu građu dao na svijet slabijom da bi svoje dužnosti obavljala unutar zidova (kuće).

** U roditelja postoji čudesna ljubav prema djeci.

Hebrej¹¹⁵ u svojim *Dijalozima*. Jer ova sličnost je znak očinskoga savršenstva. Ali ovo dvoje se voli na različiti način. Jedan voli kao uzrok, koji nalazi savršenstvo u svome učinku. Drugi voli kao učinak, koji voli svoj uzrok od kojega je dobio savršenstvo. Ova čudoredna pravila iskazuju se još izrazitije, jer otac voli svoje dijete sa svrhom korisnoga dobra, hrani ga, podučava, priprema ga

[52] za svoga nasljednika čuvajući njegov život. Zato je i jednom rekao apostol Pavao da očevi moraju držati djecu kao blago i dragocjenosti, dok djeca očeve ne.¹¹⁶ To naime pokazuje i iskustvo. Mnogi očevi se toliko trude da bi sačuvali svoju djecu, da stoga putuju morima za vrijeme najvećih oluja, te odlaze u najrazličitije krajeve i zemlje s brojnim opasnostima po vlastiti život. To pokazuje da očevi mnogo više vole svoju djecu, u svrhu dobra, nego li ovi njih. Štoviše, ako ćemo vjerovati Salomonovom zakonu,¹¹⁷ djeca nisu dužna brinuti se o roditeljima od kojih nisu naučili nikakvu vrlinu ili vještinu. Ali što se tiče čašćenja i poštivanja, to sinovi mnogo više duguju ljubav svojim očevima, nego li ovi njima. Naime, u naravi je da svako niže (slabije) biće mora poštivati ono više. Po tome i otac mora biti pažljiv u upravljanju, usmjeravanju i podučavanju svoje djece, budući da sva viša bića moraju po naravi stvari upravljati i vladati, te čuvati ona niža i slabija od sebe. Ono što naravna providnost usađena u višim stvarima traži za obučavanje u dužnostima i vladanju ovih dviju osoba u gospodarstvu, nalazim kod Aristotela izrečeno u četiri zakona¹¹⁸ <Četiri zakona roditelja prema djeci.> u sedmoj i osmoj knjizi njegove *Politike*, kao i u *Gospodarstvu*. Prvi je zakon za rađanje djece. Drugi je za odgoj,

[53] treći je za stjecanje znanja, a četvrti za primjer njihovu življenju. Prvi zakon pripada mužu, drugi ženi, treći opet mužu, a četvrti obojema. Ovaj prvi koji se tiče muža je nužan radi rađanja djece. Kada se čovjek odluči ženiti i imati djecu, tj. stvoriti svoju obitelj, <Čovjek mora dobro gledati u kojoj će se kući oženiti.> mora najprije gledati u kojoj će se kući oženiti, kakvi su roditelji u obitelji iz koje je djevojka i kakva je ona ponašanja. Ako bi drukčije postupao, mogao bi dobiti djecu koja će mu biti na propast i beščašće obitelji, trajna neizlječiva napast u kući. Nismo sigurni, moj Buniću, da djeca, kada su im pretci bili kostobolni, uzeti, grbavi ili šepavi, još uvijek ne nose ove iste mane u svojim tijelima, kao što su ih nosili i njihovi očevi. Oni, naime, ipak slijede sklop našega tijela na način na koji oblik prirodno prati svoju tvar.

B. Stanite, molim vas, vi tvrdite suprotno od vašega Marsilija Ficina, koji u svojoj *Platonskoj teologiji* ovako

[54] izričito veli¹¹⁹: *Filii, qui mores parentum sequuntur, consuetudine potius imbibunt, quam genitura.**

G. Nismo protivni Marsiliju, a niti je on protivan nama, jer je postupak očeva prema djeci oduvijek bio i domaćinski i obiteljski prislan. Stoga, kada djeca oponašaju postupke otaca, to se mora prije pripisati utjecaju obitelji nego li prirode, jer priroda, tj. narav, nema toliku moć djelovanja kao što je ima dugotrajna navika i postupak. Ali zato Marsilio nije nikada zanijekao da su prirodni uzroci mnogo puta teško umrljali potomstvo. I točno je, kako to hoće filozof, da muž mora jako dobro paziti gdje će uzeti svoju ženu da bi učinio sretnim svoje potomstvo. Ako je točno ono mišljenje Francesca Patrizija u četvrtoj knjizi njegove *Države*,¹²⁰ onda očevi moraju časno podučavati svoju djecu, kao što su i majke dužne hraniti ih koliko im je potrebno, kako u utrobi, tako i poslije, nakon poroda. Ovaj drugi zakon slijedi nakon prvoga i tiče se žene, jer je ona ta koja hrani svoju djecu mlijekom dvije ili tri godine, te ih kroz to vrijeme mora vježbati odgovarajućim vježbama od kojih će im udovi postati

* Djeca, koja slijede običaje roditelja, više poprimaju navikavanjem nego li rođenjem.

[55] jači i čvršći. Ali želim još izričitije naglasiti koliko se žene <Pravila za trudnu ženu> moraju pridržavati nekih korisnih savjeta, jednako dok su trudne, kao i poslije poroda. Kao što znate, stvorenje se, dok je u majčinoj utrobi, hrani žilama i prima na taj način hranu kako je uredila majka priroda <Pravila za trudnice> i prema rasporedu hranjenja kako ga uzima njegova majka, o kojoj je ovisno. Potrebno je dakle da majka, dok je trudna, uzima hranu koja nije ni odveć masna ni odveć posna, a ne hranu koja je neuobičajena i čudna, teško probavljiva, već po sredini između masne i posne. Jer ako bi neka trudnica jela zemlju ili ugljen, kako veli Hipokrat, porodila bi stvorenje s jednakim znakovima na glavi¹²¹ (a ipak ne želimo, moj Buniću, da nam se utiskuju oznake dok smo u majčinoj utrobi, a ni nakon poroda). Velim, ne smije žena jesti posnu hranu, jer takva hrana zbog svoje lakoće lako i ulazi u majčino tijelo, a ne pomaže stvorenju u njoj. Kada bi hrana bila odveć masna, onda bi i stvorenje koje se hrani takvom hranom moglo postati opterećeno i sličnom naravi, te može postati slabo građeno i tromo. Žene neka umjereno vježbaju tijelo, izbjegavajući pogubnu opuštenost, ali i čuvajući se svakoga naglog i žestokog

[56] kretanja, <Trudnice moraju umjereno vježbati> pogotovo u početku i na kraju trudnoće. Neka duh usmjere na vesele, ugodne i čiste misli, a neka ostave svaku neugodnu pomisao. Neka se ne uzrujavaju i neka stalno misle na to kako će se sretno poroditi. Kada se dijete rodi, treba posvetiti veliku pažnju njegovoj ishrani u prvim godinama života. Treba ga hraniti ukusnom laganom hranom sve do sedme <Pravila za dijete> godine života. U prvoj godini obilnim mlijekom, zatim mu se može dodati malo pečenoga kruha raskvašenoga u vodi s malo ulja. Treba ga priviknuti da uzima tu hranu sve do sedme godine, jer mu to veoma koristi za toplinu. Ako bi ga poslije toga hranili istom hranom, moglo bi lako postati priglupim. Kada majka, iz raznoraznih razloga ne može hraniti dijete, mora pažljivo potražiti drugu hraniteljicu ili dojilju, kako to kažemo. <Hraniteljica mora po tjelesnom ustroju biti slična majci> Budući da doji dijete ona mora po tjelesnom ustroju biti slična roditelji. Mlijeko, naime, slično majčinom mlijeku najbolje odgovara djetetu; drukčije će postati boleljivo i izloženo različitim oboljenjima, a to je ustvrdio Avicenna u onoj svojoj izreci. Vršak dojke vlastite majke uvelike pomaže djetetu da iz njegovih usta otkloni svaku škodlu, hoće se reći da djetetu bolje prija mlijeko kojim ga doji ona ista žena koja ga je i porodila, i to bolje

[57] nego li mlijeko tuđe žene. Ali one majke koje žele dojiti djecu vlastitim mlijekom neka veoma paze da ih ne doje u prvim danima nakon poroda, jer je u tim danima tjelesni ustroj roditelje poremećen, i što dulje odlože dojenje bolje čine. Isto tako, dok doje novorođenčad, ne smiju uzimati vino, jer vino pomiješano s mlijekom kvari želudac, što može dovesti do toga da kada novorođenče poodraste dobije teške bolesti, kao što su padavica, guba i pijanstvo.¹²² Štoviše, treba upozoriti i same dojilje <Dok dojilje hrane mlijekom djecu moraju izbjegavati vino> da dok doje djecu ne piju puno vina, jer to mnogo više škodi onima koje doje nego li njima samima. To je ono što je rekao Aristotel, da je mala razlika između dojenčeta i dojilje ako ona pije vino, nakon što mu više ne daje mlijeko, može mu davati i vino.¹²³ Ali to vino mora biti u namočenome kruhu, jer tada u njemu nema onih isparavanja koja udaraju u glavu i koja mu mogu naškoditi. Ne manje pažljive moraju biti dojilje koje doje djecu i koje su inače dobre, ne smiju puštati djecu da dugo sišu, jer ako se napune s preveć mlijeka, tijela im se rastežu i napuhnu, stoga je bolje da sisaju manje a češće. Budući da su dječji udovi zbog

[58] svoje velike vlažnosti i nježnosti savitljivi u svim dijelovima, dojilje moraju znati da o njima ovisi hoće li tijela njihove dojenčadi postati lijepa ili ružna. Stoga neka vlastelinke dobro razmisle mogu li na duže vrijeme, bez svoga izravnog nadzora, povjeriti vlastitu djecu na brigu dojiljama.

Poželjno je zatim spomenutu djecu privikavati umjerenim i laganim vježbama koje odgovaraju uzrastu od tri do sedam godina, kako nas to podučava Platon u sedmoj knjizi svojih *Zakona*.¹²⁴ Jer svaka stvar koja se rodila posredstvom gibanja, mirovanjem slabi, a kretanjem se jača. Osim toga, umjereno vježbanje podiže tjelesnu toplinu, pa tako čitavo tijelo živne i jača. Vježbanje pomaže toplinom kod probavljanja hrane, smanjuje izmet, olakšava njegovo izbacivanje, poboljšava raspoloženje, jača pokretljivost dječjih udova i čini ih čvršćima. Stoga je Platon, s puno razloga, ustvrdio u sedmoj knjizi svojih *Zakona*¹²⁵ <Umjereno vježbanje odgovara djeci>, da je vježbanje vrlo korisno u ranoj dobi. To je i pokazao očitim dokazom da kad god majke žele uspavati svoju djecu, koja imaju kasni san, ne čine to mirom i tišinom, već obratno, ljuljajući ih u kolijevci i pjevajući im. Po tome prepoznavamo da su djeca po prirodi sklona vježbanju. Osim ovoga umjerenog vježbanja,

[59] odredio je, u spomenutoj knjizi, kako dadilje moraju dobro paziti da ne opterećuju djecu nikakvim strahom ili žalošću, tako da njihov duh bude miran i spokojan, što se prepoznaje po njihovoj vici ili plaču.¹²⁶ Budući da svaka životinja, kada se rađa, ispušta krik, tako to čini i ljudska vrsta, ali među svim ostalim živim bićima ona svome kriku dodaje i plač. Stoga dadilje, kada žele znati ono što im djeca žele, moraju im pokazati neku stvar. Ako šute, dobro je, ako viču i plaču, po tome znaju da to ne vole. S tim znakovima neraspoloženja, kao što su vika i plač, prepoznaje se ono što djeca vole ili mrze. Takva čuvstva traju u njima i do dobi od tri godine, što nije mali vremenski razmak života u kojem se izmjenjuju dobro i zlo. Tako je Platon i dao uputstvo dojiljama da dobro paze da ne opterećuju svoju djecu strahom i nezadovoljstvom, jer naša narav ipak traži zadovoljstvo, bilo plačem bilo teškim naporom, budući da smo već od početka začeti u bijedi. Prema tome, treba od djece ukloniti svaki strah i plašenje, a kada su usnuli, dojilje ih moraju buditi laganim i blagim micanjem

[60] kolijevke, a ne naglim i žestokim pokretima, tako da im se ne pokvari mlijeko što su ga malo prije toga posisali.¹²⁷ Dugi i jaki dječji plač sprječava se nježnim i lijepim pjevanjem, o čemu nas savjetuju božanski Platon, veliki Avicenna i Aleksandar iz Afrodizije, i to zato da zbog velikog plača ne dođe do gubljenja dječjeg duha, da se on ne smanjuje već da se čuva i jača. Umjereni plač uz počinak u ranoj dobi su zdrave stvari, jer bi se duh zbog prevelike vlage u djetetu mogao uništiti, ako ovaj način liječenja od plača ne bi pogodovao dojenčadi. Veliki prijekor zaslužuju one dojilje koje naglim i žestokim kretanjama, neugodnim, trzavim ljuljanjem i sličnim, žele spriječiti dječji plač, jer time njihovo duševno stanje biva ispunjeno strahom, zaplašeno i turobno. Potrebno je <Moraju umjereno privikavati na hladnoću> u ranoj dobi, također radi zdravlja djece, polako ih privikavati na podnošenje hladnoće, jer to podstiče i jača prirodnu toplinu, pa je i tijelo otpornije, a udovi jači za izdržavanje svih napora. U devetoj knjizi svoje *Eneide* priča Vergilije kako su u staroj Italiji običavali kupati novorođenčad

[61] u riječnim brzacima.¹²⁸ To isto veli i Aristotel u sedmoj knjizi svoje *Politike* za neke barbarske narode.¹²⁹ Hladnoća, naime, uistinu učvršćuje udove i pojačava tjelesnu toplinu. Osim toga, mislim da je dobar savjet da ih se u ovim njihovim nježnim i prvim godinama ne privikava odveć lagodnim zadovoljstvima, jer će kasnije biti teško odviknuti ih od takvih navika i podvrći ćudorednoj stezi i svetome zakonu našega Gospodina. Štoviše, biti će bolje privikavati ih na neudobnosti i teškoće nego li na zadovoljstva naslade, kako veli Platon u sedmoj knjizi svojih *Zakona*¹³⁰: *Nec voluptates pueri sequi debent, nec fugere dolores* *. Majke moraju znati da svojoj djeci u ranim godinama ne smiju pričati ružne i zastrašujuće priče, jer bi njihova djeca, kada

* Dječaci ne smiju slijediti naslade niti izbjegavati bolove.

dospiju u malo stariju dob mogla postati strašljiva i plaha. O tome također Platon savjetuje majke u drugom dijelu svoje *Države*¹³¹: *Pueros matres, ut terreant non debent fabulas malas narrare, etc.*** One, međutim, priče koje se rađaju u odraslome razumu i koje mogu pridonijeti zadovoljstvu i usavršavanju, su korisne. Potrebno ih je također tijekom prvih sedam godina početi upoznavati s književnošću i sricanjem slova. Ali ne valja ih previše opterećivati radi još nejakih njihovih čuvstava, jer njima više odgovara učenje pomoću igre

[62] nego li pod pritiskom jake stege. To je s mnogo razumijevanja iskazao Platon u sedmom dijalogu svoje *Države*, kada je rekao¹³²: *Pueros <U sedam godina treba naučiti djecu književnost i slova> non violenter, sed ludendo in disciplinis nutrias.** Premda Aristotel i Platon tvrde da je nakon prvih sedam godina vrijeme da se djecu podučava književnosti, možda su podrazumijevali da sa sedam godina moraju učiti i razmišljati, a ne samo upoznavati lijepu književnost i slova.¹³³ Platon je mislio da je potrebno da se time bave i vježbaju do trinaeste godine, i to dragovoljno, ali znajući da to učenje ne može proći bez napora koji više zamara djetinjstvo i dječastvo, a malo manje stariju dob, odredio je da nakon tih napora nauče svirati liru, za utjehu duše i čuvstava.¹³⁴ Osim toga, treba vrlo paziti da djeca ne čuju i ne gledaju besramne i nečasne stvari *<Paziti da ne čuju i gledaju besramne i nečasne stvari.>* jer će im možda postati sklona, a od sklonosti će prijeći na djelo, a tada će biti teško ispravljati to zlo i usmjeriti ih pravim putem, čak i nemoguće kako je jednom ustvrdio Platon u *Protogori*,¹³⁵ a izvrsno potvrdio Francesco Patrizi u svome *Kraljevstvu*, knj. 2., kada je rekao¹³⁶: *Pueri nunquam audiant quid obsceni, nam turpiter dicta sequuntur turpiter facta.*** Prijedimo na razgovor o pravilima

[63] *<Pravila za djecu u drugom sedmoljeću>* koja moraju slijediti djeca koja su napunila sedam godina i prešla u sljedeće razdoblje uzrasta. Kada, naime, dijete stigne u dob od sedam godina, tada je u uzrastu u kojem se budi upotreba razuma koja je do tada bila kao uspavana, te ono počinje upoznavati razliku između dobra i zla, poštenog i nepoštenog, pohvalnog i pokudnog. U našoj su duši neke sile koje se nazivaju osjetilne, i druge koje su razumske. Osjetilna snaga ima u sebi prirodnu težnju za dobrim, a ta se težnja dijeli na žudnju i razdražljivost, prema tome isto tako i razumska sila mora imati istu težnju za dobrim, a nazivamo ju voljom. Te sile, prirodno, imaju svoju sadržajnost u tijelu. Zato ponajprije moramo govoriti o pravilima njegova upravljanja u ovome drugom sedmoljeću i ukazati na pravila koja usmjeravaju njegove sklonosti i volju, a na kraju ona koja određuju razum. Tvrđim da se naše tijelo *<U drugom sedmoljeću treba djecu hraniti čvršćom i sušom hranom.>* održava na životu pomoću hrane. Potrebno ga je, međutim, u ovoj drugoj dobi hraniti čvršćom i sušom hranom u većoj količini od one kojom ga se hranilo u prethodnoj dobi. Toplina se, naime, bolje održava s takvom čvrstom i suhom hranom, kao što se duže održava i ona toplina koja se unosi u čvrstu gustu tvar,

[64] od one koja se unosi u tvar rijetku i mekanu. Stoga veoma griješe oni kneževi, plemići i drugi bogataši, koji u ovoj drugoj dobi hrane svoju djecu previše ukusnom i mekanom hranom, jer osim što im time tjelesni ustroj postaje slabiji i duh im postaje nerazvijen. Osim toga, moraju ih u ovoj drugoj dobi upozoravati da piju vino umjerenim načinom, jer vino po svojim svojstvima, ako se pije bez vode ili i sa vodom u velikim količinama, onemogućava razgovor i moć rasuđivanja, a razblažuje osjetila. Zato je mudri Salomon u *Eklezijastu* rekao da učenome čovjeku treba malo

** Majke djeci ne smiju pričati ružne priče da se ne bi bojala, itd.

* Djecu treba podučavati kroz igru, a ne na silu.

** Neka djeca nikada ne slušaju ništa što je besramno, jer opakim riječima, naime, slijede opaka djela.

vina.¹³⁷ U ovome drugom razdoblju nakon sedam godina, dječaci moraju vježbati više nego li u onome prijašnjem, jer kako raste tjelesna snaga tako se mora i pojačavati vježbanje. Kako to doba uzrasta ima veću sposobnost od prethodnoga, ako bi se prepustilo dokolici i spavanju, postalo bi nepristupačno stezi i protivno svakom ćudorednom naučavanju. *Lassitudines enim et somni disciplinis inimici sunt** veli Platon u sedmom dijalogu u *Državi*.¹³⁸ Neka se djeca u toj dobi vježbaju u skakanju, plesanju i borenju, jer sve to božanski Platon jako preporuča u sedmoj knjizi svojih *Zakona*, da ne može biti bolje.¹³⁹ Ali moraju se prije svega paziti od odveć velikih napora i umora,

[65] jer su još uvijek u nježnoj dobi stalna rasta, koji zbog prevelika napora može oslabiti. To je i dob u kojoj ljudsku narav počinju pokretati žudnja, srdžba i druga osjetilna čuvstva, kojih prema Aristotelovoj *Etici* ima jedanaest, šest onih u žudnji i pet u srdžbi.¹⁴⁰ Zatim mi se čini da je vrlo potrebno u toj drugoj dobi usmjeravati čuvstvene sklonosti, jer kada su te sklonosti dobro upravljene i volja će biti pravilno usmjerena. Iz tih razloga ovaj uzrast treba podvrći nadzoru učitelja, o čijim ću dužnostima i marljivost u podučavanju djeteta potanje raspraviti drugom prigodom, kada dođe vrijeme za to.¹⁴¹ Što se tiče umnoga razvitka, djeca u ovoj dobi moraju usvajati znanja i vještine koje su lake, kao što su to pisanje i čitanje, logika i retorika, a jednako tako je potrebno podučavati ih i glazbenoj vještini, pa i drugim naukama.¹⁴² Ovim predmetima Aristotel dodaje tjelovježbu i likovne vještine poput slikarstva, što ću vam opisati kada dođe vrijeme za to.¹⁴³ Platon, međutim, u šestoj knjizi svojih *Zakona* dodaje još aritmetiku, geometriju, filozofiju i metafiziku, kako veli:¹⁴⁴ *pueros docere debemus Astrologiam, Arithmeticam,*

[66] *Geometriam, Musicam, Philosophiam et Metaphysicam.*** Nisu bez razloga ova dva filozofa odredila da se uče ove teške savršene znanosti, jer kod djece pamćenje cvjeta u velikoj mjeri i što prije nešto nauče duže će to zadržati, budući da njihov duh ne rastresuju mnoge druge stvari. To je izvrsno rekao jednom prilikom platoničar Plotin:¹⁴⁵ *Pueri magis memores sunt, quia non cito desistunt, sed rem ipsam diu ante oculos habent, cum nondum, in multa distrahantur sed paucis vehementer incumbant, etc.**** Stoga neka se nitko ne ustručava podučavati djecu u drugome sedmoljeću spomenutim znanostima, bilo djelomično, bilo u cjelini na najbolji mogući način i to u prvom redu i prije svega gramatiku.

B. Dobro, ali želim da mi objasnite, mora <*Bilo bi dobro usmjeravati djecu u nagonima i razumu*> li taj otac, ili učitelj o kojem govorite, u toj drugoj dobi voditi brigu o usmjeravanju djece u sklonostima osjetila i volje, ali ništa manje i u razumu, tj. mora li on posvetiti veću pažnju nagonima ili razumu. Jako bi me veselilo da mi to objasnite.

G. Po mome savjetu (ne znam da li će se to svidjeti drugima), puno je bolje da očevi i učitelji veću brigu posvete nagonima, a zatim razumu. Ako se, naime, ova djeca

[67] u mlađahnoj dobi naviknu na izopačeni život, kada odrastu i kada se zlo u njima gotovo ukorijeni, biti će teško, <*Pravila za treće sedmoljeće*> ili čak gotovo nemoguće, ispravljati ga i skrenuti njihova djela od opakih navika. Ali kada prođe ovih sedam godina i kada dođe treće sedmoljeće, snaga i tijelo još više rastu, a s njima se mora povećavati vježbanje i količina hrane. Ovo je doba u kojemu se tjelesna toplina više troši nego li u onim prošlim razdobljima, a teži su i

* Mlitavosti i snovi neprijatelji su učenja.

** Djecu moramo podučiti astrologiji, aritmetici, geometriji i glazbi, filozofiji i metafizici.

*** Djeca dobro pamte, jer ne odustaju brzo od nečega, već to dugo imaju pred očima, a k tome se još ne rastresaju drugim stvarima, već malo njih čvrsto primaju, itd.

napori od onih ranijih. Stoga ih treba još više navikavati na bdijenja, na vježbe u vježbalištu i na vojne vježbe. Tijela koja vježbaju na ovaj način postaju pokretljivija i zdravija, i ako se ukaže potreba i država dođe u pogibelj, biti će vještiji i jači u njenoj obrani. Osim toga, ova je dob više od prethodnih uznemirena nagonima i drugim nemirnim strastima, ponajviše ohološću, srdžbom i mržnjom, te da bi se dalo odgovarajući lijek ovim strastima, nužno je ovu djecu podvrgnuti brizi starijih; naročito poštenih i izobraženih učitelja. Jer ako ovaj uzrast postane neposlušan, biti će nemoguće u slijedećem razdoblju ukrotiti ga i priviknuti ga čudorednoj stezi.

B. Ne kao u našoj državi, gdje kada djeca navrše

[68] četrnaest godina napuštaju školu, ne poštuju svoje učitelje i, što je još gore, rugaju im se i prijete, ako ih ovi opominju ili kažnjavaju. A sve to uprkos svojim očevima koji se više brinu oko obrade vinograda nego li oko odgoja svoje djece. A ipak, kada bi se od ljudi rađale životinje, svatko bi se od nas zabavljao podučavanjem i discipliniranjem ovih životinja, bilo za našu zabavu bilo za užitak. Ali, budući da nam je Bog dao da se od nas rađaju razumna stvorenja, mi zbog svoje nesposobnosti činimo da oni postaju životinje, ohole, besramne i bez ikakva znanja, što su dvije glavne najpotrebnije odredbe za odgoj djece. Treba dakle kažnjavati djecu radi njihova odgoja, radi časti doma i radi prohibitke naše države kojoj su dobri građani potrebni od kruha.

G. Ako je Platon, dragi moj Buniću, u sedmoj knjizi svojih *Zakona* odredio da učitelji, kojima su djeca povjerena na odgajanje, radi nemara slabo izvršili svoje dužnosti, budu strogo kažnjeni,¹⁴⁶ kakvu onda kaznu zaslužuju ovi naši očevi koji se ne brinu da svojoj djeci osiguraju učitelje i odgajatelje, niti im je stalo da ih djeca poštuju? Ne velim da

[69] djecu treba tako kažnjavati da bi to u njima izazvalo oholost, ali ne bih htio da prođu bez kazne. Tako nas, naime, savjetuje i Platon u sedmom dijalogu svojih *Zakona*, kada kaže:¹⁴⁷ *Pueri castigandi sunt, ita tamen, ut ad iram non concitentur, nec ut non castigati molliter se gerant.** Kada su djeca dobro odgojena i podučena, s njima se može ploviti kao u jednoj dobro upravljanoj lađi i obaviti uspješno svaku stvar, kako je to i Platon jednom rekao:¹⁴⁸ *Pueris bene educatis omnia nobis recta navigatione procedunt.*** Potpuno je, k tome, razumljivo da ova djeca moraju naučiti i čudorednu filozofiju jer je njihov um veoma razvijen.

B. Stanite, molim vas, nije li Aristotel u prvoj knjizi svoje *Etike* rekao da mladi nisu skloni slušanju čudoredne filozofije?¹⁴⁹ <*Upoznavanje filozofije prikladno je nakon drugog sedmoljeća*>

G. Istina, rekao je, ali je podrazumijevao mladiće nemirne i pune neurednih strasti, koje u toj dobi više nego inače znaju ovladati pojedincima, ali ne s onima kojima upravlja razum. Sada ste shvatili na koji način treba djecu odgajati i podučavati u prva tri razdoblja, tj. kada ih treba podučavati u čudorednim naukama, a kada u onim naravnima i nadnaravnim. Ništa manje moraju poznavati i proučavati slobodne vještine i umjetnosti što ću vam kasnije podrobnije razložiti.

[70] Sada bih vam htio izložiti na koji se način djeca moraju odnositi prema roditeljima, jer ovaj predmet ima više časti i više božanskoga u nama nego li što ga imaju sve filozofije i umijeća koja su ikada postojala na svijetu.

B. Bilo bi mi veoma drago i to saznati.

G. Učinit ću to veoma rado i velim vam da nalazim kod Platona, u četvrtoj i jedanaestoj knjizi njegovih *Zakona*, da svojim roditeljima dugujemo najveću čast i poštovanje, naročito u njihovoj

* Djecu treba kažnjavati, ali tako da u njima ne izazivamo srdžbu, a ne smiju ostati ni nekažnjeni, pa da se razmaženo ponašaju.

** S dobro odgojenom djecom sve će nam poći dobro kao u dobroj plovidbi

starosti.¹⁵⁰ Pa i onda kada umru, kaže on, moramo ih poštivati kao prilike bogova. Svako dijete mora dobro paziti i čuvati se da u dušama roditelja ne izazove prokletstvo na sebe, jer su bogovi veoma skloni takve uslišati. Kada nas ovaj filozof u četvrtoj knjizi svojih *Zakona* podučava o kultu kojim častimo besmrtnne bogove, kaže da postoji još jedan kult, koji je sličan ovome božanskom kultu, a to je onaj kojim častimo i poštivamo naše roditelje, polazući za njih sva svoja dobra i to velim, kako ona koja smo stekli srećom sudbine, tako i ona druga koja su nam prirođena.¹⁵¹ To je zato jer i naše biće ima svoj začetak u našim roditeljima, bez čijega postojanja ne bismo nikada primili nikakva dobra. Moramo im riječima iskazivati čast

[71] i poštovanje, rekao je ovaj božanski filozof,¹⁵² jer ako ponekad protiv roditelja svjesno govorimo, božica Nemeza (ova božica je osvetiteljica žalosnih i zaštitnica dobrih) nam žestoko prijeti. Ako pak roditelji katkad govore protiv nas, moramo ih strpljivo podnositi bez tvrdoglavog suprotstavljanja i nastojati ih blago smirivati, budući da nam je poznato da roditelj ne može razumski biti protiv svoga djeteta, kao što ni dijete ne može nikada razumom biti protiv svoga oca. Ovaj filozof hoće, k tome, da krasimo grobove roditelja nakon njihove smrti, ali da u tome ne pretjerujemo iznad ustaljenih običaja.¹⁵³ Da zaključimo, tko god ove stvari vrši s ljubavlju, primit će još za života vrijednu nagradu, koja će unaprijediti našu ljudsku narav s nadom u još veće dobro. Tako je rekao Platon, ne bez velikoga čuđenja nas kršćana, jer je tako odredio i naš Gospodin. Ima nekih, koji su bez poštovanja i straha uprljali ruke krvlju vlastitih roditelja. Pored gore spomenutoga (rekao je Platon), <Moramo častiti likove naših roditelja.>, moramo častiti likove naših roditelja i to, kako sam vam rekao, ne manje od beživotnih prikaza bogova koji su udaljeni od našega prisustva.¹⁵⁴ Razlog tome nalazi Platon u tome da, ako su nam bogovi bili ponekad skloni radi časti koju smo im iskazivali, onda će nam i naši roditelji

[72] biti zagovornici kod bogova radi zajedničke naravi i ljubavi koja nas je povezivala i povezuje. Napokon <Moramo izbjegavati roditeljska prokletstva> nas savjetuje ovaj božanski filozof, kojega ne možemo nikada dovoljno nahvaliti, kako moramo jako paziti da ne izazivamo srdžbu u naših roditelja, jer njihova prokletstva besmrtni bogovi uvijek uslišavaju. To je potvrdio na primjeru Edipa kojega su prezrela vlastita djeca, a bogovi su osvetili ovu nepravdu, kako su njegove molitve i zasluživale.¹⁵⁵ Slično prokletstvo, zbog očinske srdžbe, palo je i na sina Fenicinoga, na Hipolita po Tezeju i na mnoge druge¹⁵⁶. *Nihil enim imprecatione parentis non iniuria pernitiosius filio*,* veli Platon; užasno je roditeljsko prokletstvo, a sretni su njihovi blagoslovi. Ipak, očevi moraju biti prije svjesni da ne proklinju lakomisleno svoje potomstvo, jer vrijeđajući njih vrijeđaju sebe same i to možda ponekad s većim bolom u njihovoj duši. Znajući to, sveti je Pavao jednom savjetovao očevima da ne izazivaju nepromišljeno srdžbu kod svoje djece, kao da je želio reći da su djeca ponekad izazvala srdžbu i bijes očeva protiv sebe.¹⁵⁷ Ne može im se stoga oprostiti da ta prokletstva, koliko god bila nepravdna, nisu uslišana od božanskoga veličanstva. Stoga

[73] pazite da ne izazivate svoju djecu i da ih ne podstičete na srdžbu, jer tome može slijediti velika šteta i bol za vas. Sada, kada sam vam kratko izložio o poštovanju što ga djeca moraju iskazivati roditeljima i o pomoći koju im moraju pružati, naročito u njihovoj starosti, vratit ću se na mjesto gdje sam bio prekinuo. Da bi se dakle djeca odgajala u drugome sedmoljeću, kada um jača potaknut tijelom i kada mu je potaknut zanos njegovih plemenitih sklonosti, možemo ih povjeriti rukama časnih i vještinama iskusnih učitelja. <U drugom sedmoljeću djeca se moraju povjeriti brizi učitelja> I premda bi otac mogao još i ovu brigu preuzeti, što bi bilo i jako dobro, ipak se često događa da to ne može učiniti. Neki očevi to ne mogu jer za tu dužnost nisu podobni,

* Ništa naime nije pogibelnije za sina od prokletstva roditelja.

a neki drugi zato jer se bave trgovačkim poslovima za blagostanje kuće, te budući da nisu u mogućnosti podučavati svoju djecu, prisiljeni su predati ih na učiteljsko čuvanje i stegu, pa su učitelji, kako sam vam rekao, veoma potrebni, kako bi mogli učiti djecu dobrome ponašanju. Neka ovi učitelji budu dobri poznavaoци vještina, jer kako nam veli Platon¹⁵⁸: *Quod educatio filiorum est difficilis et cum timore coniuncta.** Rijetki su naime oni koji u ovoj dobi nisu kao pustopašni konji, te stoga

[74] kao što kočijaš vodi konje ravno po cesti, kada su neobuzdani, tako i učitelj mora voditi djecu u ovoj dobi u kojoj ih više nego u ijednoj drugoj pokreću niske i neobuzdane strasti. Ako postanu dobri, dobra će biti i obiteljska kuća, ako postanu turobni i kuća će postati takvom, jer se po dobrim i slabim osobinama djece i kuća očeva pokazuje, kako je rekao Platon u *Lahetu*:¹⁵⁹ *Filii quales sunt, vel boni vel mali, talis patris domus gubernatur.*** Zato je bolje ne imati djece nego ih imati, a da su slabo odgojena i na zlo naučena, na propast i sramotu kuće. *Ubi autem adsunt bene morati, non sunt altrae delitiae quaerendae,**** veli nikada dovoljno hvaljeni Francesco Patrizi u četvrtoj knjizi svoje *Države*.¹⁶⁰ Ovo je dakle doba koje započinje sa sedam godina i traje do dvadeset i prve godine i koje, kako sam vam rekao, mora biti podvrgnuto učiteljskoj stezi, budući da u toj dobi još nisu skloni nikakvoj stezi, jer u tom razdoblju prednost u njima imaju osjetila i narav. Nakon trećeg sedmoljeća više nemaju potrebu učiteljskoga nadzora, budući da su došli u dob u kojoj sami mogu razlikovati dobro od zla. Između prvoga, dakle, i trećega sedmoljeća treba

[75] djecu podvrgnuti nadzoru učitelja, čija osoba mora u prvome redu biti dobrih svojstava, <Učiteljev život mora biti primjeran> kako u govoru tako i na djelu. Isto tako moraju biti primjereni u držanju i djelovanju svoga tijela, jer su djela jača od riječi, rekao je Aristotel.¹⁶¹ Primjerom svoga života oni će još bolje odgajati i usmjeravati djecu, a djeca će prema njima biti dragovoljna i blaga, a ne ohola i gruba, jer, kako reče Seneka, plemenitost ljudske duše više se pokazuje pomoću ljubavi nego li pomoću sile, te ako se sa djecom postupa blagorodno i ona će uzvraćati ljubavlju i pažnjom svojim učiteljima, ako im ovi iskazuju svoju ljubav.¹⁶² <Učitelj mora biti blag.> Jer ako netko kao prvoga čuvara djeci postavlja strah, slabo će biti siguran, budući da strah nikada duže nije održao sigurnim ni države ni carstva, kako je to rekao Ciceron s Demostenom u spisu *O dužnostima*¹⁶³ <Cicer.1. de off.>: *Malus est custos diuturnitatis metus.***** Ljubaznost u dušama ljudi bolje je osiguravala kraljevstva od ponosnih i brojnih vojski ili velikih blaga ovoga svijeta, kako je to rekao Salustije,¹⁶⁴ a prije njega Ksenofont u *Kirovu životopisu*.¹⁶⁵ Zato mi je draži život onih koji upozoravaju

[76] učitelje da u početku ne smiju biti zastrašujući svojim učenicima, već dobri i blagi, budući da poslije neće uzmanjkati ni šiba ako dobrota nije pomogla. Pored toga, učitelji moraju biti pažljivi i budni s djecom, moraju upoznati njihovu dušu, čemu je sklona, kako bi mogli pronaći prave načine da ih okrenu od zlih sklonosti ka dobrima, i u njima ih unaprijediti. Kada naime spoznaju da su krotki i dobri, onda će po vlastitoj pobudi postupati s njima blagonaklono i lijepo. <Učitelji moraju biti učeni.> Moraju biti izučeni u slobodnim vještinama i u misaonim znanostima moraju biti promišljeni izumitelji novih stvari, jer kada ne bi bilo tako, očevi bi mogli

* Jer je odgajanje djece teško i povezano sa strahom.

** Kakva su djeca, dobra ili zla, takva će biti i roditeljska kuća.

*** Gdje su pak dobro odgojeni, ne traže druga zadovoljstva.

**** Strah je slab čuvar dugotrajnosti.

izgubiti novac, a djeca vrijeme i napor. Neka stoga učitelj bude uljudan i spor u riječima a razborit u djelima, vješt u podučavanju i pošten u životu, kako nas to uči Platon u *Alkibijadu*.¹⁶⁶ Danas, međutim, moj Buniću, očevi više nastoje puniti kuće zlatom i srebrom nego li nastojati oko vrlina i dobroga ponašanja svoje djece, vjerujući da se vrlina na svijetu kupuje novcima ili se pribavlja novcima od lihve. Zato su većinom odgajatelji skrenuli, a djeca žive po svojoj volji, te su njihove bezobrazne već ostavile svoje znakove.

[77] Ne velim da očevi obitelji ne stječu poštenim načinom novac za dobro potomstva, ali biva to i na način kako nam je pokazao Platon u petoj knjizi svojih *Zakona*, kada je rekao kako su mnoga bogatstva uzrok buna i nemira u državi, tako je i preveliko siromaštvo uzrok ropstva.¹⁶⁷ Stoga je potrebno stjecati onoliko novaca za djecu, koliko im je dovoljno za udoban život, a pred oči im treba stavljati čast i sramotu, što je mnogo bolje nego li isticati velika bogatstva: *Filiis non multas divitias, sed multum pudorem relinquere oportet*,* rekao je Platon u petoj knjizi svojih *Zakona*.¹⁶⁸ Koliki su, međutim, danas koji su, da bi djecu poslije sebe ostavili bogatima, izgubili ne samo čast već i samu dušu, koju nikada nisu mogla spasiti ni sva blaga ovoga svijeta, već sveta i pravedna djela posredstvom božanske milosti.

B. Bog je htio da ovakvi grijesi u našoj državi ne vladaju, ali ostavimo to. Vi ste mi orisali svojstva učitelja, na koji način mora odgajati djecu i kako postupati kod toga. Sada bih vas upitao što mora činiti pedagog u čudorednome odgajanju djece?

G. Kao prvo i glavno, mora ih na svaki način i pažljivo nastojati izvući iz opakoga

[78] i <Učitelji moraju nadasve izvlačiti djecu iz slaboga društva.> slabog društva, što ga mi nazivamo družina ili klapa, koja je veća bolest i pokvarenost nego li kuga. Zbog slaboga društva djeca postaju neposlušna učitelju i neće se popraviti dok su živi. Salomon kaže da se mladac neće udaljiti od svoga puta niti kada postane starac, jer je naša narav, makar po sredini između dobra i zla, ipak više sklona zlu nego li dobru.¹⁶⁹ Naša duša, naime, u ranoj dobi uvelike slijedi tjelesni ustroj i naginje prema onome čemu je usmjerava osjetilna žudnja, te joj se vrlo sviđa predmet naslade koji uzbuđuje osjetila i našu maštu u ranoj dobi, a pod prividom dobra. Zato su djeca često sklona zlu, te odgajatelji koji žele dobro odgojiti djecu, moraju pokloniti veliku brigu tome da tu djecu izvuku iz slabe družine čija djelatnost, <Učitelji ne samo što moraju djecu izvlačiti iz loših djelatnosti, već ih obavijestiti o dobrim i vrlim navadama> kako sam vam rekao, ima snagu da zagadi svaki plemeniti duh. Pored ovoga, a također u početku drugoga sedmoljeća, moramo ovu djecu dobro obavijestiti o dobrim i lošim navadama i krivnjama koje se opetovano ponavljaju. Ovi moralni propisi vele da ako neki učitelj nastoji odvratiti učenika od slabih djela, a ako se pri tome ne pobrine podučiti ga dobrome ponašanju,

[79] tada slični liječniku koji bolesniku brani ono što mu škodi, ali mu istovremeno ne pruža ono što mu je potrebno za hranu i održavanje života, te je prema tome neznalica. Ako su im pak osjetila dobro usmjerena, ovi učenici se mogu svaki put podičiti dobrim ponašanjem. Čutila ili osjetila su naime vrata naše duše, kroz koja u nju ulazi pošteno i nepošteno; ako ih otvori nepoštenju i ona sama postaje nepoštena, a ako ih otvori poštenju i ona će biti najpoštenija. *Sensus enim est praeceptio animae per instrumenta similia rebus percipiendis*** , rekao je jednom prilikom platoničar Plotin.¹⁷⁰ Osjetilo je, prema tome, kod ludih ludo, isto kao što je kod razboritih razborito. Razmatrajući o tome, Filon Aleksandrijski je prosudio da ovo osjetilo po

* Djeci ne valja ostavljati mnoga blaga, već mnogo poštenja.

** Osjetilo, je naime pouk (učitelj) duše i to s pomagalima koja su slična onome što ona mora naučiti.

svojoj naravi nije ni dobro ni zlo: ¹⁷¹ *nam stulto malus sapienti bonus est* .^{***} Zato je potrebno kod djece dobro usmjeravati osjetila da bi i duša postala čista i na dobro upućena. B. Recite, molim vas, <*Pravila o upravljanju osjetilima.*> na koji način učitelj mora upravljati ovim dječjim osjetilom? G. Učinit ću to rado. Morate, međutim znati, kako sam vam već rekao, da su osjetila u nama kao vrata kroz koja ulaze stvari, koliko čuvstvene toliko i razumne, te ako su čuvstva umjerena i naš će razum biti umjeren, te će ispravnim vladanjem iz svoga prirodnog sjedišta

[80] upravljati osjetilima. Prema tome će osjećaj ispraznoga gledanja djelovati svaki puta kad učitelj ne dozvoli djeci gledati ružne i izopačene stvari. Ona, naime, čvrsto čuvaju sjećanje na ono što vide u ovoj dobi, te to veoma i zavole ako im je milo i drago. Zato podjednako moraju usmjeravati osjetilo sluha i ne dozvoljavati djeci da slušaju nepoštene i ružne stvari, jer kada sluša nečasne stvari naša duša postaje sklona zlu, a ponajviše u ovoj ranoj i nježnoj dobi. Dobro je stoga rekao Aristotel u sedmoj knjizi svoje *Politike* u svezi s ovom tvrdnjom, da čuti znači biti spreman i učiniti, te je naša duša od slušanja ružnih stvari sklona i opakim činima. ¹⁷² Ovi privrednici razumno žele da učitelj usmjerava i osjetilo njuha kod djece, da ne budu sklona, velim, mirisati stvari koje pobuđuju žudnju, jer su neki mirisi često puta prigoda za besramno, te se neke nečasne žene na nečasni način namirišu. A ovi su isprazni mirisi naveli mnoge ljudske duše na nečasna i zla djela. Ovo je osjetilo, međutim, kod djece predmet manje sklonosti slabostima, te ćemo ga ostaviti po strani, a govorit ćemo o pravilima koje ih treba davati

[81] djeci <*Pravila o razgovoru kod djece.*> u drugom i trećem sedmoljeću o govoru, ukusu i opipu. Ova su, naime, osjetila veoma sklona pokvarenosti i nečasnome, te je stoga nužno, prije nego li se razgovara, da to bude ispravno. Budući da svaki put kada djeca razgovaraju, ako njihov razgovor ne ispravljamo, govorit će nečasne stvari i očigledne laži, velim, nepoštene stvari. Ovo je, naime, doba kada njih veoma potiče neobuzdana žudnja koja se mnogo puta iskazuje u bijednome i nečasnom govorenju. Štoviše, po ružnome i nečasnom govorenju, njihove su duše sklone očiglednim lažima, bilo da su nesposobni za istinu, bilo da žele pokazati da još ne znaju razumno razmišljati o stvarima o kojima im nitko ne vjeruje. Po lažima, moj Buniću, duše postaju varljive i lažne, te stoga ovakva djeca teško kasnije razlikuju istinsko od lažnoga, zbog duge navike koju je stekla njihova duša. Stoga je poželjnije da u ovoj dobi budu šutljiviji a ne govorljiviji, jer su neiskusni i nesposobni u razumijevanju stvari ovoga svijeta. Zato neka se uče slušati jer slušajući uče, a učenjem postaju razboriti, razumni i uljudni, isto kao što prevelikim brbljanjem postaju bezobrazni i neodgojeni, te im se, kada odrastu, svatko izruguje.

[82] <*Pravila o jelu i pilu kod djece.*> Veliku pažnju treba pokloniti načinu na koji djeca jedu i piju jer ovdje zbog slabosti razuma, velikoga teka i želje da se udovolji grlu i želucu, lako dolazi do velike neurednosti. Zato ih treba dobro upozoriti da kod jela ne smiju biti brzi i pohlepni, jer želudac slabo prima hranu uzetu na ovakav način, kao drva koja se bez reda slažu u vatru. Moraju se stoga čuvati da ne uzimaju hranu u količini većoj nego li što je njihova narav može podnijeti, budući da velika količina onemogućuje probavu, pa to škodi tijelu. Isto tako moraju znati da ne smiju uzimati hranu zamazanim i prljavim rukama, da ne zamažu svoju odjeću. Neka pedagozi paze da ne oduzimaju suvišnu hranu djeci ni prerano ni prekasno, jer ako im je oduzmu prerano, lako će im prouzročiti začepljenost na začepljenost, a ako je pak oduzmu prekasno, tijelo im može oslabiti radi slabljenja duha, te će postati <*Mnogo više djecu treba učiti umjerenosti u piću nego u jelu.*> slabo pomagalo pri djelovanju. Mnogo veću pažnju moraju posvetiti umjerenosti u piću nego li u jelu, budući da čovjeku mnogo više škodi neumjerenost u ispijanju vina nego li suviše hrane. Poznato je da piće usmjerava ka razbludnosti,

*** Ono što je ludome zlo, pametnome je dobro.

[83] smućuje glavu i osramoćuje osobu, što je manje slučaj s jelom. Likurg Lakedemonjanin, koji je svojim zakonima dao dug život Spartancima, odredio je da muškarac dobije toliko hrane da mu nikada ne oteža želudac, te da se privikne na odricanje od hrane, znajući da oni koji su se tome navikli, mnogo bolje podnose napore i glad, kada se za to ukaže potreba.¹⁷³ Budući da se na duže vrijeme mogu uzdržavati od hrane, te tako ne će osjećati potrebu za prismokom i zadovoljit će se bilo kojom hranom. S ovakvim i sličnima pravilima mora pedagog nastojati ispravno usmjeriti osjetila okusa i opipa kod djece, jer kada su im osjetila dobro upravljana, treba čvrsto vjerovati da će im biti dobro usmjerena i unutrašnja snaga. Kako je naša duša zatvorena u ovome mračnom i teškom tijelu, kojim se služi kao pomagalom u skladu sa svojom naravi za svoje plemenite djelatnosti, to ga treba podržati <Glazba spada u vježbu djece.> s pokojom ugodnom tjelovježbom, tako da to bude prikladno i na korist tijelu. U ove vježbe spadaju mačevanje, ples, igra loptom,

[84] rukomet i druge slične vježbe.¹⁷⁴ Meni je pak najdraže bavljenje glazbom, koju je Bog po svojoj vječnoj providnosti dao na svijet da bi ojačao i utješio ljudske duše koje su zatvorene u ovom teškom i zamornom zatvoru kakvo je naše tijelo. Aristotel je, u sedmoj knjizi svoje *Politike*, naziva lijekom tuge i dosade što ga trpimo radi prošlih napora i preporuča da je djeca na svaki način moraju upoznati.¹⁷⁵ Ona je naime, osim što nam služi za oporavak duše od napora, jedna od onih vrlina koje nas privode uljudnom ponašanju, a odvode nas od zla. Aristotel to dokazuje nekim primjerima, kao npr. olimpijskim pjevanjem. Bilo je naime u starini napjeva koji su običavali pjevati svećenici Jupiterovi <Glazba Jupiterovih svećenika na Olimpu.> na planini Olimpu, a bili su tako ljupki da bi obuzeli duše onih što su ih slušali, da su se one odvajale od tijela, tako da bi lišena osjetila ostajala nepomična, kao da nisu živa.¹⁷⁶ To je ono što je podrazumijevao Marsilio Ficino kada je rekao:¹⁷⁷ *Musica divina est rectus cogitationum, verborum, actionumque concertus*. * I na drugome mjestu: *Musica concessa est nobis a Deo ad domandum corpus, temperandum animum et Deum laudandum*.**¹⁷⁸ Budući da glazba ima ova svojstva, onda treba vjerovati da ona pomaže i čudorednim vrlinama, budući da je

[85] ona sama vrлина koja pomaže suzdržanosti u svjetovnim stvarima i daje im sklad. Uočivši to svojim sjajnim umom, učeni je Ficino ispričao zgodu o glazbeniku Timoteju koji je svojom glazbom doveo do bjesnila Aleksandra Velikoga, da bi ga opet od toga bjesnila glazbom izliječio.¹⁷⁹ Empedoklo i Pitagora su znali glazbom ukloniti putenost, srdžbu i bijes, te razbuditi vrline u izopačenim dušama.¹⁸⁰ Glazba služi vježbanju duše, kao što tjelovježba služi tijelu. Stari teolozi su smatrali da glazba ima moć potaknuti ljudske duše na razmatranje uzvišenih i božanskih stvari. Ako su život i junačka djela Herkula i Hektora, kako nam ih priča povijest, poticala ljude da hrabro slijede njihove primjere, što bi tek oni činili kada bi im se pričalo uz glazbu, pitao se Aristotel.¹⁸¹

B. Činili bi još mnogo više.

G. Nećemo govoriti o pokvarenim krivovjercima koji su htjeli zabraniti glazbu u Crkvi Božjoj, a koju su već pogani upotrebljavali kod žrtvovanja, da bi prilikom prisustvovanja žrtvi u dušama slušalaca potakli razmišljanje o božanskim stvarima. Zato tvrdim, moj Buniću, da učitelji moraju jako nastojati da djecu koja su im povjerena nauče glazbi, budući da ova umjetnost može lako izmijeniti strasti naše duše,

* Glazba je pravo božansko suglasje misli, riječi i djela.

** Glazbu nam je Bog dao za potrebe tijela, radost duše i hvaljenje Boga.

[86] te tako krive navike izmijeniti u ispravne. K tome, ako ćemo se složiti s mišljenjem božanskoga Platona da naša duša sadrži određeni sklad,¹⁸² biti će nam jasno da glazba odgovara našoj naravi. <Tjelovježba je potrebna djeci.> To je Platonovo mišljenje sa zavišću preuzeo Aristotel u prvoj knjizi *O duši*, ali je to osporio više na riječima nego li u pravom smislu.¹⁸³ Tjelovježba je također potrebna djeci, kako radi zdravlja tijela tako i radi sklonosti duše, jer je dokolica za mladost kao kuga i majka sviju grijeha, te dangube moraju biti istjerane iz države, *nam homines nihil agendo male agere discunt** kako je rekao Francesco Patrizi u svojoj raspravi o *Državi*.¹⁸⁴ Prije njega tvrdio je i sveti Augustin, kao da to nije bilo poznato, da se naša duša lako povodi za zlim mislima.¹⁸⁵ Ne velim da počivanje mnogo više godi razmišljanju od tjelesnih vježbi, jer je i filozof [Aristotel] u sedmoj knjizi svoje *Fizike* napisao da počivanjem i odmaranjem duša postaje razborita, ali kada se povlači iz razmišljanja.¹⁸⁶ Da bi se osvježila i utješila, pomoći će joj časne i muževne igre, a prije svega igranje glazbe. Taj je povod naveo Cicerona da u prvoj knjizi svoga spisa *O dužnostima* kaže da djeci ne valja dozvoliti bilo koju igru, već samo onu koja se pridržava časti, a časne su

[87] one igre u kojima se ne oduzimaju tuđe stvari <Koje su igre časne>, koje ne izazivaju nikakve razblude ili tjelesne požude ili bilo kakav čin lakomosti i zavisti.¹⁸⁷ Kažem vam, dakle, moj Buniću, da je potrebno djecu naučiti neku igru kada ih dajete na izučavanje književnosti. *Ludus noster studii requies est*** , rekao je božanski Platon u *Filebu*.¹⁸⁸ Zato je potrebno da učitelji posvete pažnju odijevanju djece, <Pravila dječjeg oblačenja.>, da ni u tome ne pretjeruju više od uobičajenog, te da se toga pridržavaju kao sredine puta, koja je najprikladnija. Jer ona djeca koja se radi lagode i raskoši oblače u odveć finu i laganu odjeću, lako i od nje postaju ruspusi i neotporni na napore. Ne tvrdim da njihova odjeća ne smije biti lijepa i urešena, ali sve do određene mjere, te neka budu prikladne odgovarajućem godišnjemu dobu i izrađene od prikladne tkanine. Da ne bude kao kod onih koji zbog praznoga i neurednog mozga i razuma mijenjaju svake godine, što kažem, svakoga mjeseca, da ne rečem svakoga tjedna, svoju odjeću i misle da je ona što su je netom prije odijevali ružna i nedostojna. Zato neka učitelj svojom brigom i pažnjom utječe na učenike da se odijevaju čedno i postojano, te da u tome poštuju običaje domovine u kojoj žive. Likurg Lakedemonjanin je,

[88] međutim, bio protiv raznolike odjeće i odredio je da se čitave godine navikava na jednu te istu odjeću, smatrajući da na taj način može bolje izdržati i hladnoću i vrućinu. Što se tiče mijenjanja obuće, odredio je da idu većinom bosi, jer je smatrao da se takvom vježbom mogu lakše svladavati strmine i sigurnije uspinjati uz brda i silaziti s njih, te da se mnogo brže trči bos, ako su noge navikle bez obuće.¹⁸⁹ Meni se, međutim, ovaj način ne sviđa, jer nije prikladan za svakoga, već za one grube ratnike koji žele ratovati i trpjeti ratne nevolje. Nije međutim podesan za plemenitu djecu boljih staleža, koja moraju biti pripravna upravljati državom.

B. Sada, kada ste mi iznijeli dužnosti i brige učitelja koji upravlja djecom, s čime sam bio zadovoljan, molio bih vas da mi još objasnite koja znanja i vještine mora unositi u njihove duše, jer to jako želim razumjeti.

G. Reći ću vam koliko mogu. <Djecu najprije treba podučiti božanskome kultu.> Kao prvo, nužan je zakon kojemu se čovjek po razumu mora podvrgnuti, stoga se najprije mora podučiti božanskome kultu koji je svim ljudima, po naravi, bio najprije poznat, kako to izjavljuje Platon u svojim *Zakonima*.¹⁹⁰ On navodi kako su perzijski kraljevi radi toga običavali svoju djecu, prije učenja

* Jer ljudi, naime, ništa ne radeći uče se činiti zlo.

** Naša je igra odmaranje od učenja.

[89] prirodnih i društvenih predmeta, podučavati Zoroastrovu i Ormuzdovu magiju koja se nazivala nauk vjere.¹⁹¹ Pitagora je također odredio u svojim zlatnim stihovima, da prije ljudskih znanja treba upoznavati božanski kult.¹⁹² Prema tome, mi kršćani, budući da smo rođeni u bezgrješnome zakonu i u punoj istini, moramo još više učiniti da naša djeca prije svih svjetovnih znanja uče kršćanski nauk i njegov božanski kult. Ovaj dječji uzrast, naime, za stvari koje uči ne traži odveć obrazloženja, već naprosto sve prihvaća. Budući da je naša katolička vjera jedna od onih vrlina koje nadilaze ljudsko poimanje, ona se prihvaća samim vjerovanjem, a ne ljudskim razumom. I zato držim da je veoma potrebno, prije svake ljudske nauke, dobro podučavati našu djecu u svetoj kršćanskoj vjeri, jer ako je dobro nauče u djetinjstvu i ranim godinama, zadržat će je čvrsto tijekom čitavoga života. Zato vjerujem da oni koji su slabi kršćani, neće imati mira ni na ovome ni na onome svijetu, jer šalju svoju djecu da se uče kod krivovjereca. <Prva načela kršćanskoga nauka> Prva su načela i osnove onoga što mi nazivamo kršćanski nauk da je Bog jedan, da je stvorio

[90] sve stvari, da ga treba ljubiti i poštivati više od bilo kojega drugog stvorenja, te da treba u potpunosti slušati i čuvati njegove svete zapovijedi i savjete. On je također pravedan i milosrdan. Njegova je mudrost neshvatljiva. On svojom providnošću vlada i upravlja svim stvarima. On je u tri osobe, a u biti je Jedno. Nagrađuje one koji su dobri i koji vjeruju u njega, a kažnjava one koji su zli prema njihovim djelima i to onako kako zaslužuju, jer smo u ovome varljivom i nestalnom svijetu izvrnuti mnogim nesrećama, poput lišća što ga raznosi vjetar. Osim toga, naš je Praotac zgriješio i zbog njegova grijeha čitav je ljudski rod postao nesavršen. Stoga je Sin Božji uzeo ljudski oblik da bi nas iskupio i učinio savršenima. Bio je začet po Duhu Svetome i rođen od Djevice, mučen je i umro pod Poncijem Pilatom, koji je bio predsjednik u Judeji. Bio je pokopan i odatle je sišao nad pakao da bi spasio duše starih Otaca koje su tamo bile zarobljene. Treći dan je uskrsnuo, uzišao na Nebo, gdje sjedi zdesna Ocu i doći će na svršetku Svijeta suditi žive i mrtve i tada ćemo svi stajati pred njegovim Sudom i svaki od nas će položiti račun za svoja djela. Dobre će nagraditi

[91] nagradom vječnosti, a zle će osuditi na vječnu kaznu. To su načela naše kršćanske vjere i kršćanskoga nauka. Njih dobar učitelj mora brižljivo proučavati i nastojati ih prije svih drugih stvari utisnuti u dječje duše, te ih posebno podučavati i tumačiti da ih dobro nauče. Neka s njima ne ulaze u složene pojedinosti, kako je Pavao savjetovao u pismima Timoteju i Titu, <Gl.2., G.3.>¹⁹³ jer oni nisu ni u stanju postavljati ovakva pitanja. Tek kada su dobro podučeni i učvršćeni u svetoj vjeri, tada im se svaki drugi nauk može predavati. Ako su pak dobro raspoloženi i skloni tome, treba ih podučavati prema sklonostima i sposobnostima, i to svakoga pojedinačno. Jer ako u ovim prvim godinama ne nauče ili ne usvoje načela znanosti, teško će ih kasnije naučiti jer su kasnije rastrešeni osjetilima i jer im je pamćenje slabije. Neke su se znanosti u antici nazivale slobodne znanosti i bilo ih je sedam: <Podjela znanosti i umjetnosti> gramatika, retorika, dijalektika, glazba, geometrija, aritmetika i astronomija.¹⁹⁴ One se nazivaju slobodne znanosti, jer su ih učili samo sinovi dobrih građana i plemića. Gramatika je ona znanost ili vještina koja nas uči dobro govoriti, onako kako su je stari odredili, ali

[92] prema značenju grčke riječi može se reći i vještina, znanje pisma ili pisanja. Nju treba naučiti jer je potrebna za sve druge znanosti i bez nje ne bismo mogli razumjeti pisce.¹⁹⁵ Nakon toga je retorika, koja nas uči lijepo govoriti, ali ona nije toliko nužna za usvajanje drugih znanosti kao što je to gramatika. Dijalektika je znanost koja nas uči odijeliti istinito od lažnoga i potrebna je za upoznavanje svih drugih znanosti, budući da je ona istražiteljica istine.¹⁹⁶ Glazba je pak znanje koje se sastoji od broja suglasnih glasova i zvukova, i koliko god je vrlo podobna za ukras

ljudskoga življenja, jednako je toliko potrebna za upoznavanje drugih znanja. Geometrija se bavi trajnim veličinama i svim vrstama likova. Aritmetika se bavi brojevima, njihovim razmjerima i svojstvima. Astronomija proučava oblik, broj i kretanja nebeskih tijela, postanak i propast nebeskih pojava, zatim razliku dana i noći, pomrčine sunca i mjeseca, pojave u središtu i izvan središta. Postoje zatim i druge znanosti koje se temelje na promatranju i razmišljanju. One su spekulativne, a one su prirodne ili božanske. Prirodna je fizika koja raspravlja o prirodi, o uzrocima i drugim njenim pojavama.

[93] Metafizika razmatra i tumači apstraktne bitnosti. Nakon njih slijede i druge praktične i ćudoredne znanosti, kao što su etika, politika i gospodarstvo.¹⁹⁷ Sve one zajedno služe usavršavanju našega uma i uljepšavanju našeg života. U tim znanostima i slobodnim vještinama naš je Filozof odredio učiteljima da najprije moraju podučavati djecu koja su im povjerena. <Koja znanja, prema Aristotelu, moraju učitelji najprije učiti djecu.> U ranoj ih dobi moraju naučiti: gramatiku, tjelovježbu, likovne vještine, te glazbu,¹⁹⁸ a tome je Platon, kako sam vam već rekao, dodao aritmetiku i *patrias leges* (domovinske zakone).¹⁹⁹ Zatim im treba predavati one znanosti koje su spekulativne i ćudoredne, prema svojstvima i sklonostima pojedinaca, jer oni kojima je sposobnost <Tko je pogodan za matematička znanja.> domišljanja veća od umne snage, pogodniji su za matematička znanja. U toj naime znanosti ne dolazi se do zaključaka dok nisu u osjetilima pokazane te pretpostavke. Ovi, međutim, nisu pogodni za božansku znanost, jer se u njoj raspravlja o bitnostima koje nadilaze tjelesnu veličinu, a oni koji nisu tako oštromni i koji izvan osjetilnog zapažanja za ništa drugo nisu sposobni, podobni su za učenje retorike, poetike i zakona. Treba k tome znati da oni vjeruju samo u važnost i iskustvo o stvarima. Oni, međutim, koji su bistroga i oštrog uma

[94] također su veoma podobni za usvajanje spekulativnih znanosti, a također i onih ćudorednih ili praktičnih. Prema tome, odgajatelj mora s mnogo pažnje nastojati upoznati sklonosti svakoga djeteta i prema sklonosti svakoga pojedinca podučavati ga o dobrom gospodarenju.

B. S velikim zadovoljstvom i utjehom, razumio sam o ovom upravljanju, koje se, čini mi se, sastoji iz dvije glavne stvari: podučavanja ili odgajanja duše i u vježbanju tijela. Jedno i drugo su dijelovi nas, te podjednako sačinjavaju ljude. Dodajmo tome ukras kreposti i to onda čini čovjeka savršenim. Među onim znanjima koja čine našu dušu savršenom je i ono, koje vi već znate, a zove se filozofija, koja je dostojna da među svjetovnim naukama uvijek ima prvo mjesto poštovanja i čašćenja i to, rekao bih, među plemenitim i slobodnim duhovima. Čini mi se, moj Gučetiću, da je ona svjetlo po kojem čovjek spoznaje da je on Božje čudo i da nije stvoren poput drugih životinja samo za želudac i smrt, već za vrline i vječnost. Po njoj su se kod Lakedemonjana ljudi nazivali božanskima,²⁰⁰ a kod platoničara da su na sliku bogova.²⁰¹ Da bi je spoznali, stari filozofi nisu štedjeli

[95] nikakva napora, o čemu, pored različitih primjera, imamo i onaj Pitagorin, koji je toliko sagorijevao u njenu proučavanju da je, kako bi filozofiju što bolje usvojio, podnosio bezbrojne nezgode, kako u Grčkoj tako i za boravka u Egiptu, u Perziji kod maga, te napokon na Kreti i u Lakedemonu, gdje je zadivio čitavu Grčku svojom velikom sigurnošću spoznaje o svim stvarima.

²⁰² Imamo i znameniti primjer filozofa Kleanta koji je po noći prosio da bi preživio, a dane je provodio u Hrisipovoj školi.²⁰³ Da pređemo iz Grčke u Italiju, gdje nalazimo Katona Utičkoga koji se nije mogao suzdržati da ne čita neku grčku knjigu dok je prisustvovao sjednicama Senata.²⁰⁴ Katon prvi nije žalio truda da bi u starosti naučio grčki,²⁰⁵ dočim se sada naši mlađi stide obući školsku odjeću i ići u školu učiti, na vječno ruglo naše države.

G. U ovim težnjama za znanjem preporučam i učenje geometrije, aritmetike i slobodnih vještina koje su veoma prikladne ljudskim djelatnostima, a posebno su od pomoći mladima, jer su one

učiteljice o brojevima i mjerama. S tim se znanostima određuju sve stvari u ljudskome životu. Zato je i Kvintilijan ustvrdio da djecu treba učiti aritmetiku i geometriju, jer

[96] ove znanosti pomažu njihovu duhu, izoštravaju im um te ih time čine spremnijima za učenje.²⁰⁶ Isto je tako i glazba, koju su stari toliko preporučali, uvijek bila potrebna mladima, kako sam vam već i rekao, jer je ona uvijek imala moć blažiti čuvstva naše duše i potaknuti nas na bilo koju stvar. Istinitost te činjenice iskazali su stari bajkom o Orfeju, koji je svojom svirkom privlačio k sebi i najdivljije zvijeri i zaustavljao rijeke,²⁰⁷ a time su smjerali na prevrtljivi tijek naših duša. Ostavljam sada po strani, iako mi dolazi na um, što je učinio Pitagora s onim razbludnim mladićem, kada je frigijsku ljestvicu promijenio u spondej,²⁰⁸ te što je učinio Terpendar da bi umirio veliku svađu između Lakedemonjana i Agrigentinaca, Pitagorinih učenika.²⁰⁹ A Sokrat, poznavajući moć i plemenitost glazbe, iako je imao šezdeset godina, nije se stidio u toj zreloj dobi učiti svirati liru i citru i druge žičane instrumente.²¹⁰

B. Ne možete li, dakle, ponovno vratiti ove mladiće u našem gradu, koji se toliko trude oko glazbe.

G. Rijetki su, moj Buniću, u tolikom mnoštvu oni, koji se trude vježbati. Ako ih pak ima više, onda to ne čine stoga što bi to smatrali vrlinom, već zato što su odveć podložni osjetilima, a sve ono što godi osjetilima veseli ih preko mjere. A sve stvari koje uveseljavaju osjetila, a to kako izgleda čini glazba,

[97] ako se koriste preko mjere, škode. Umjerenom pak prijaju, ne samo onome koji ih vrši, već i onome koji sluša. Među stvari za naše usavršavanje vi ubrajate i tjelovježbu.

B. Da, naravno.

G. A ja vam velim da nema većega nereda od onoga što ga može načiniti besposlica koja se doista može zavući pod naš plašt, pod kojim život ovih mladića postaje hrđav i kužan, kao i zrak kojega ne pokreće vjetar i voda koja ne teče, te postaje smrdljiva. Ako ne vježbamo naše tijelo, osim bolesti koje ćemo nakupiti, postat ćemo dokoni i lijeni, a što je gore od toga? U rimskoj su Republici mladići najviše uživali u vojnim vježbama, jahanju bojnih konja i u natjecanjima viteških igara, a ne u proždrljivosti i pohoti. Nisu se bojali neprijatelja pred sobom i postali su gospodari čitavoga svijeta. Zato, njegujući naše tijelo, nastojimo ga učvrstiti umjerenim i odgovarajućim vježbama, kao odmjerenim skokovima, jahanjem, borbom oružjem, trčanjem, hrvanjem, bacanjem koplja, igrom s malom loptom i drugim sličnim vježbama ugodnim za tijelo koje je sredstvo duše. Likurg Lakedemonjanin bio je toliki neprijatelj besposličarenja, da je odredio da se čak i mlade djevojke i djevojčice vježbaju u trčanju, borbi i bacanju strijelice.²¹¹ A za dječake, kada bi navršili

[98] četrnaest godina, nije dozvoljavao da ostanu u gradu, već su morali poći na selo da te godine provedu u naporu i seoskim poslovima.²¹² Neka dakle pedagozi i učitelji dobro nastoje da ova djeca, koja su mlade biljke i sjeme jedne države, budu dobro izučena u ovim duhovnim znanostima, a isto tako i u onim predmetima koji čine ili imaju svojstva da čine naše tijelo poslušnima duši, te na taj način nastaje savršen čovjek, savršena kuća i napokon, savršena država.

B. Budući da imamo propise i pravila o upravljanju sa sinovima, koja su mi se veoma svidjela, bilo bi mi drago da kažete još (a ona su veoma potrebna) i ona pravila <Pravila za djevojke u obitelji.> koja vam se čine najbolja za upravljanje djevojkama u obitelji.

G. Učinit ću to veoma rado i potrebno je to učiniti, jer ljudi posvuda smatraju ovaj spol slabim i mlitavim i stoga su mu potrebna mnoga pravila i odredbe, pa neka bude to što želimo. Kao prvo, očevi obitelji moraju se držati propisa koji im se daje za vladanje njihovim kćerima. Kada one navrše sedam godina, ne smije ih se puštati izvan kuće, kako bi izbjegle mnoge pogibelji koje ih

mogu zadesiti. O tome imamo poznati primjer u starozavjetnoj *Knjizi Postanka* o Dini, kćeri Jakovljevoj, koja je izišla iz očeva

[99] šatora <Gl.34.> da bi vidjela mladiće onoga kraja i onda ju je silovao i obeščastio Emorov sin Sihem, koji je bio vladar u onoj zemlji.²¹³ Sveti Ambrozije, tumačeći onu zgodu u Evandelju svetoga Luke <Gl.1.> kada kaže *Exurgens Maria cum festinatione, etc.* * kaže, naučite se vi druge djevice da ne idete po tuđim kućama, da ne stojite po trgovima i ne brbljate pred svijetom, a to ih opominje radi čestitosti njihova života. Međutim, kako su zatvorene u kući, još je važnije opomenuti ih <*Djevojke u obitelji ne smiju biti znatiželjne i stajati na prozorima.*> da ne budu znatiželjne i da ne stoje na prozorima kako bi ih vidjeli, već je bolje pustiti ih da izađu van, jer kada su izvan kuće, sram od svijeta ih čuva bolje vani nego li unutar kuće. Osim toga, očevi moraju paziti da ne ostavljaju svoje kćeri da borave u kući kod nepoštenih i besramnih roditelja, kriomice, da se tako izbjegnu skandali za koje znamo iz iskustva. Isto tako, neka još više paze da ne puštaju u blizinu svojih kćeri nepoštene i besramne žene, te tako izbjegnu mnoge nezgodne stvari koje ovakve prilike mogu donijeti. S druge strane, časno bavljenje je veoma korisno. <*Časno bavljenje je potrebno za kćeri koje stoje u kući.*> Pod tim podrazumijevamo vezenje, pređenje, tkanje i druge slične radnje. Danguba bi ih naime mogla navesti na nepoštenje i pokvarenost, to je jasno. Pored toga, neka budu šutljive,

[100] jer je šutnja ženskome rodu na veliku <*Kćeri u kući neka šute.*> diku. Kada naime šute, to izaziva divljenje kod svakoga, i od divljenja se uzdižu do poštovanja. Ne želim pak da budu kao nijeme, već da u razgovoru budu razborite, onako kako to vrijeme i mjesto razgovora traže. Kada je o tome raspravljao sveti Jeronim, u svome pismu Demetrijadi je rekao: neka razgovor djevice bude razborit, čedan i rijedak, neka ne bude ispunjen sramom već ljepotom, jer se svatko divi djevici koju odlikuje šutnja.²¹⁵ Kada je riječ o razboritosti, neka prije svega budu trezvene, jer je ljubav za piće često bila uzrok nepoštenja. Koja se god od ovih djevice bude pridržavala ovih nekoliko pravila, o kojima sam vam govorio, nikada neće biti na sramotu svojoj obitelji i svojoj plemenitoj lozi. Ostavimo, međutim, po strani ova pravila koja otac mora poznavati radi dobrog upravljanja s obitelji i koje sam, kako mi se čini, izložio prema sposobnosti moga razmišljanja. <*Pravila za gospodara i slugu.*> Sada bih morao pojasniti pravila prema kojima se moraju vladati gospodar i njegove sluge, jer su ona nužna za savršeno upravljanje. Svjesni smo naime, da u svakoj vještini i poslu koji želi biti savršen, postoji ono što je dolje, po sredini i na vrhu, s tim da ono što je dolje ne može biti uredno

[101] pokrenuto onim što je gore, ako nema nekoga sredstva; kao što je to s vještinom plovidbe u kojoj se vidi savršeni red, gdje kormilar koji upravlja lađom, svoja nužna pomagala, kao što su jedra, sidra, vesla i dr., pokreće jednim određenim redom i to pomoću svojih mornara. To naime zahtijeva svaka vještina koja želi biti savršenom i u tome oponaša prirodu u kojoj viši uzroci pokreću niže svojim sredstvima, prema redu koji vlada u svemiru.²¹⁶ Budući, dakle, da je upravljanje obitelji veoma uredno i savršeno, <*U obitelji su nužni gospodar i sluge.*> ne bi moglo biti tako ako u njoj ne bi bilo gospodara, njegovih sredstava i izvršitelja. Gospodar je na vrhu, zatim su poslužitelji ili sluge, kako ih nazivamo, i na kraju su beživotni pribori ili oruđa kao što su posuđe, kreveti, odjeća, vinogradi, imanja i drugo slično tome, koji bi, kada gospodar ne bi upravljao njima pomoću slugu i pribora, propadali i došli u stanje bijede. Prema tome je potpuno jasno da u svakoj zemlji ili gradu, u kojima se živi po čudorednim zakonima, u kući mora biti netko tko predsjedava i tko služi, te da između onoga tko je na vrhu i onoga tko je dolje

* Ustane Marija i pođe žurno, itd.

mora postojati određeni red. <Postoje različite vrste sluga.> Kako ima, međutim, različitih vrsta ovih slugu, i po ponašanju i po službi, zato moram govoriti o pravilima upravljanja za svakoga posebno. Neki su, naime, sluge po svojoj naravi, drugi

[102] po zakonu.²¹⁷ <Sluge po naravi.> Jedni su kupljeni, a drugi služe za plaću, dok neki pak služe iz zadovoljstva i vrline. Sluga po naravi je onaj koji nije previše nadaren ni pameću ni razboritošću, već samo snagom svojega tijela, i tom se snagom ne razlikuje puno od životinja. Ovakvi se po naravi podvrgavaju usmjeravanju i upravljanju po mudrosti i razboritosti drugih. To je zaostali i sirovi sloj koji je više sklon živjeti po poljima nego li u kućama. Sluga po zakonu je onaj <Sluga po zakonu.> kojega je pobjednik zarobio u ratu, te ga mi ponajvećma nazivamo robom, a kada ga netko kupi sebi za službu, naziva se kupljeni sluga. Sluga za plaću je sluga koji je osobno slobodan, <Kupljeni sluga. Sluga za plaću. Sluga po vrlini.> ali se za plaću podvrgava služenju. Poslužitelj je onaj koji služi radi vrline i zadovoljstva, a osobno je također slobodan. On ne služi radi novca ni na silu, već radi pravoga i istinskog zadovoljstva i kao takav je vrlo odan vrlinama svoga gospodina, a zove se poslužitelj, iako nije baš to pravi izraz, već bi ga trebalo prije nazvati dvoraninom.

B. Dobro kažete, ali na koji <Na koji se način mora gospodar vladati prema slugama.> se način mora gospodar vladati prema svakome od ovih i biti pravedan prema njima, recite to, molim vas.

G. Rado ću to učiniti. Najprije bih govorio o slugama po svojoj naravi. Gospodar mora imati

[103] mnogo razumijevanja za njihove napore i ne tražiti od njih više nego li što njihova narav može podnijeti. Jer ako bi tako naređivao, ponašao bi se kao barbarin i tiranin. Ako je njih, naime, priroda odredila da služe višima od sebe, neka se ti viši prisjete da su i oni razumna stvorenja i da idu svršetku koji je jednak za njih kao i za sve vladare ovoga svijeta. Dužni su tim slugama pokazivati veću samilost zbog božanske volje koja je učinila da oni imaju tjelesnu snagu, a da ih mi nadvisujemo pameću i razumom. Neće dakle biti barbari (ovo velim nekima našima) kao neki posjednici koji dopuštaju da im kmetovi umiru od gladi i žeđi, na način kako su faraoni postupali sa židovskom djecom.²¹⁸

B. Dobro kažete, gospodine Gučetiću, oni na svojim imanjima nečovječnije postupaju sa svojim nesretnim seljacima nego li barbari.

G. Oni upravljaju i državom.

B. Štite, za ljubav moju. Oni se ne stide naturati nove namete i obveze, i neizdržive terete tim ljudima, kao da nisu živa bića, već kao da su od kamena, te im svakodnevno nameću nove napore i ne daju im predahnuti. Bilo da se na njihovu posjedu proizvodi ili ne proizvodi, oni ih podjednako prisiljavaju na isti način, i to tiranskim postupcima. Štoviše, sve stare zakone iz naših statuta izokrenuli su

[104] na svoj barbarski način, kao da ih mogu mijenjati kako žele.²¹⁹

G. O, kakve li okrutnosti, kakva li besramna neznanja. Što može biti bijednije od ovako bijednih ljudi. Ne tvrdim, međutim, da ovi gospodari moraju biti previše popustljivi prema slugama slične naravi, jer ako bi ih pustili da žive u dangubi na klupama, ne bi više ništa ni vrijedili, već bi postali slabi i nevješti. Bolje je stoga činiti da rade u odgovarajuće vrijeme i za nužne stvari, da se vježbaju u naporu prema njihovoj snazi, dobi i stanju. Prije svega, ne smije im nedostajati hrane za odgovarajući rad. Aristotel, kada je o ovome raspravljao u svome spisu *O gospodarstvu*, rekao je da slugama treba dati dovoljno rada i hrane, ali ne hranu koju uzima gospodar, jer ona njihovoj snazi nije dovoljna.²²⁰ Francesco Patrizi, razmišljajući o ovim stvarima u svojoj *Državi* izvrsno je rekao i napisao:²²¹ *Servis imperans cogitare debet homines esse, non belvas, nec verberibus aut catheris in eos saevire, obdurant namque plagis et nihil agunt nisi inviti, mitius agendum est cum eis exigendo quotidiana opera non inclementer, laudanda eorum industria, quo alacrius*

laboribus incumbant, cibaria eis impertienda sunt, quae robur firment sine elegantia, et sumpta, vestis sit, quae aestate tegat, etc. * Gospodari moraju

[105] paziti <Slugama po naravi ne povjeravati umne poslove.> da ovim slugama, koji su po naravi nerazboriti, ne povjeravaju poslove i rad za koji je potreban um i razboritost, već one za koje je potrebna samo tjelesna snaga. Pored ovoga, neka paze da ne povjeravaju mnoge poslove nekome slugi koji je slične <Sličnim slugama ne treba povjeravati više poslova > naravi, jer ne će nikada nešto dobro obaviti da bi gospodar bio zadovoljan. Zato je bolje da se takav posao podijeli među više njih, ako više njih ima.

B. A tamo gdje ih nema mnogo?

G. Uvjeren sam da obitelj koja nema potrebe za velikim poslovima, nema potrebe ni za brojnim slugama, jer gdje je mnogo posla, pravilo gospodarenja traži da bude i puno slugu za udobnost i mir u kući. Više od svega, traži se od gospodara da ima slugu koji mu je vjeran. *Servi dominis in primis fidei praestare debent*,** rekao je Francisco Patrizi u svome djelu *O Kraljevstvu <Gl.33.>*.²²² Salomon je rekao da ako ti je sluga vjeran, neka ti bude drag kao duša i ne čini ništa na žalost. Njegova će se vjernost iskazivati tijekom vremena u poslovima što ih vi obavljate. Potrebno je i ove sluge odgajati da ne postanu pijanice, besramni, lopovi, požudni i zli; ta ima li bolje i poštenije stvari za

[106] jednu obitelj od ove da ih se drži daleko od ovih zala i sličnih mana. Neka prije svega budu odani svetoj kršćanskoj vjeri i savjesni u vršenju njenih dužnosti, ugodni u razgovoru, te pristojni u razgovoru s gospodarevim prijateljima, <Da li je dobro da gospodar blisko priča sa slugama, prima njihov savjet i povjerava im svoje tajne.> umjereni u hrani i piću, čisti u odijevanju i uljudnih kretnji kod razgovora.

B. Da li da gospodar razgovara sa slugama na blizak način i da li da povremeno prihvati njihov savjet, te da li da im otkriva svoje tajne, to bih veoma želio znati.

G. Nalazim dva suprotna mišljenja i jedno po sredini o tome da li da gospodar razgovara sa svojim slugama. Prvo je da se ne pristoji gospodaru biti prislan sa svojim slugom, već strog i tvrd čak i u manjim stvarima, a to mi se mišljenje čini veoma neuljudnim i ono protuslovi, kako ćudorednom tako i kršćanskom filozofu. Velim ćudorednome, jer je Platon rekao u šestom dijalogu *Zakona* da robovima treba upravljati tako da im se ne nanosi nikakvo zlo ili nepravda.²²³ To je još manje dozvoljeno kršćaninu, kako je rekao sveti Pavao u pismu Efežanima, gdje započinje: *Servi obedite, etc.****²²⁴ Dalje se jasno vidi da sa svojim slugama moramo biti blagi i dobri, a ne zli i prijeteći. I mudri Salomon veli u *Eklezijastu*: <Gl.33.> *Si est tibi servus, sit tibi quasi anima*

[107] *tua, quasi fratrem, sic eum tractes quoniam in sanguine animae comparasti eum.*^{225 ****} Drugo je suprotno mišljenje, i kaže da gospodar u svemu mora biti prema sluzi ljubazan,

* Onaj koji zapovijeda slugama robovima, mora znati da su oni ljudi a ne životinje, i ne smije ih ranjavati ni batinama ni lancima, izdržat će naime oni udarce i neće ništa raditi, ako ih se ne natjera. Treba s njima blago postupati, tražeći da vrše svakodnevne poslove bez pretjerivanja, zatim ih pohvaliti u njihovoj marljivosti, te će oni još bolje raditi. Hrana koja im pripada neka jača tijelo, a ne da bude odveć ukusna i skupa, a odjeća neka bude kakva se nosi ljeti itd.

** Sluge gospodarima ponajprije duguju vjernost.

*** Sluge budite poslušni, itd.

**** Imaš li roba, neka ti bude kao ti sam i postupaj s njim kao s bratom, jer si ga krvlju stekao.

pristupačan i pažljiv, ali čini mi se da ovo mišljenje nije razumno, jer ponašanje gospodara prema sluzi ne bi smjelo biti drukčije od ponašanja očeva prema djeci. Platon u svome šestom dijalogu u *Zakonima* veli: *Servos punire merito debemus et non admonendo efficere, ut velut liberi molliter se gerant.*²²⁶ * Treće je mišljenje koje se drži sredine i vrlo je uljudeno, a to je da se prema nečovječnim i tvrdoglavim slugama moramo pokazivati tvrdi i ponosni, jer ako se vi prema njima pokazujete dobrohotni, oni neće postati manje prkosni i uznositi. Taj će se njihov prkos istrošiti u stalnim naporima, kako nas je podučio Salomon <Gl.33.> u *Eklezijastu*.²²⁷ Onima pak koji su prijazni i pristupačni i gospodar mora biti blagonaklon, kao što se i pitomi konji upravljaju blagim zauzdavanjem. Tako i s ovakvim slugama treba postupati ljudski i blago, a ne ih stezati čvrstim uzdama. Ovo je mišljenje, kako sam vam rekao, veoma uljudeno, jer drži srednji put između dviju krajnosti. Gospodari naročito moraju paziti da sa slugama

[108] ne igraju nikakve igre, jer zbog ovakve bliskosti može im se dogoditi da im neće moći zapovijediti, a sluge neće poslušati dragovoljno, što znači veliku sramotu i nelagodnost i s jedne i s druge strane. Neka se nitko ne osloni na savjet ovakvih slugu, jer su manjkavi i umom i razborom, jedino ako ih igrom slučaja ne potakne neki božanski utjecaj, a to prepuštam mudroj procjeni gospodara.

B. S tim objašnjenjem sam zadovoljan, ali ako biste bili ljubazni, želio bih čuti od vas da li je poželjno da gospodari otkrivaju slugama svoje tajne?

G. Kažem vam da nije poželjno, jer je ova čeljad veoma nevrijedna i nerazborita, što ne znači da neka iznimka nije dopuštena ako je neka stvar veoma hitna, a to ostavljam procjeni pametnoga gospodara. Ostavimo, međutim, ove odredbe koje se odnose na sluge prve vrste, a koje smo prema našem znanju pokazali. Da vidimo sada onu drugu vrstu slugu, koji su podložni po zakonu i koje mi obično nazivamo robovima. Prema njima najprije gospodar mora biti milostiv i prijazan. Sjetimo se pouke što ju daje Seneka <Epist.48.> u svome pismu Luciliju, poradi sudbine onih koja ih je dovela u ropstvo, dok su još bili moćni i pobjednici.²²⁸ Spominje

[109] tako Hekubu, koja je bila kraljica Troje, i koja je u svojoj najboljoj dobi postala plijen Grka. Robinja je bila i majka perzijskoga kralja Darija. Veliki filozofi Platon i Diogen bili su robovi. Krasa, koji je bio tako moćan, sudbina je dovela do uništenja. Što reći o Hanibalu, koji je zadao toliko straha italskoj hrabrosti i na kraju bio prognan iz vlastite domovine, te postao rob sirijskoga i babilonskog kralja Antioha, koji je na kraju popio otrov da ne bi pao u ruke neprijatelja. Pompej, koji je vodio tolike ratove, tako slavno i sretno, i čijim je djelima i vrlinama Rimsko Carstvo ne malo povećalo svoj opseg, te je zaslužio nadimak Veliki, na kraju je pobijeđen od Cezara i bijedno su ga ubili sluge egipatskoga kralja. Koji je smrtnik mogao biti sretniji od Julija Cezara, kojega su na kraju kukavno i nepravedno ubili urotnici? Bajazit,²²⁹ turski car, koji je postigao tolike pobjede nad kršćanima, dok je radio na uništenju grčkoga carstva i vjerovao da nema te sile na svijetu koja bi se suprotstavila njegovoj hrabrosti, sukobio se u Anatoliji kod Zvezdanoga brda sa skitskim kraljem Tamerlanom u žestokoj bitci, u kojoj je poginulo dvije stotine tisuća Turaka, izgubio je i postao zarobljenikom. Čini se da sreća ovoga

[110] svijeta nije obvezna ni mudrosti ni plemstvu, ni hrabrosti ni bogatstvu, a niti razumu, već je svaka osoba, kojega god stupnja ili stanja i moći, podložna njenome moćnom jarmu. Oni naime koji su vjerovali da su povlašteni ovoga svijeta, našli su se za kratko vrijeme pod kotačima sreće i sudbine. Sada gore, a sada dolje, toliko je prevrtljiv tijek njene nestalne naravi. Josipa, sina patrijarha Jakova, braća su prodala Ismaelćanima, zatim je prodan u Egipat Putifar, u

* Robove treba kažnjavati onako kako su zaslužili, a ne ih samo opominjati, kako ne bi zbog te popustljivosti pomislili da su slobodni.

faraonovom eunuhu, i postao je veliki gospodin i moćnik čitavoga Egipta.²³⁰ Tobija je sa svojom ženom i sinom postao rob Salmanasara, asirskoga kralja, koliko god je ovaj bio dobar, morao mu je ropski služiti.²³¹ Estera, nećaka Mardohejeva, postala je sa svima Hebrejima ropkinja kralja Ahasvera u vrijeme judejskoga kralja Jekonija.²³² Zbog svoje razboritosti i ljepote duše, postala je kraljica i prava žena Ahasverova. Ozija je bio izraelski kralj, a postao je rob kralja idolopoklonika koji se zvao Salmanasar, kralj Asiraca.²³³ Sedekija, židovski kralj, ne samo da je bio rob kralja Nabukodonosora, već mu je i oči iskopao, koliko god je

[111] Nabukodonosor bio opakiji i oholiji od Sedekije.²³⁴ Neka stoga svaki svjetovni vladar razmišlja o velikoj providnosti božjoj i o njegovoj skrivenoj mudrosti, te o prevrtljivom tijeku sreće koja ima moć poniziti najoholije, a uzvisiti najponiženije, slugu učiniti gospodarom, a gospodara slugom koji mora služiti nižima od sebe. Sreća se poigrava sad gore sad dolje i zato se treba čuvati da ne budemo oholi i okrutni prema svojim slugama. Zato možemo sigurno tvrditi, zajedno s Ciceronom u drugoj knjizi njegova spisa *O dužnostima: Magna vis est in fortuna in utramque partem, vel secundas ad res, vel adversas, nam et cum prospero statu eius utimur ad optatos exitus provehimur, et cum restavit assligimur.*^{235*}

B. Vrlo sam zadovoljan što je moja želja na ovakav način uslišana, o ovoj drugoj i trećoj vrsti slugu. *<Priliči li gospodarima razgovarati s robovima.>* Smijem li, međutim, pitati mogu li gospodari razumno razgovarati s ovim robovima, kao s onom prvom vrstom slugu, kažete mi to.

G. Reći ću vam, i to ukratko, da razgovor s rečenim slugama mora biti između straha i ljubavi, što znači da treba ljubiti njihovu vjernost, a prigodice, ali ne ih tiranski prestrašiti. *B.* A možemo li im povjeravati tajne?

[112] *G.* Naravno, ali prije ih moramo osloboditi, jer dok su u ropstvu, ne čini mi se sigurnim povjeravati im tajne. Iako se to ponekad i može učiniti, ali samo onda kada su oni sigurni u slobodu i dobrotu svojih gospodara. Ali ostavimo sada ove dvije prave vrste slugu i prijedimo na izlaganje o dvjema posljednjima, tj. kada se služi za plaću ili zbog vrline. *<Odredbe o slugama za plaću i za vrlinu.>* Kako su one uvjetovane, kojim su odredbama podvrgnute, kako od strane slugu tako i od gospodara. Od ovih vrsti slugu ima nekih koji u kući služe samo za izdržavanje, a daje im se hrana i odjeća bez drugoga plaćanja. S njima gospodar mora biti veoma prijazan u hranjenju i razborit u zapovijedanju, tako da se snaga njihova tijela ne istroši u naporima. Drugi služe samo za plaću i sami se izdržavaju, i njima se mora pristojno platiti. O njima je napisano u *Tobiji*: *<Gl.4.>* plaća tvoga sluge neka ni na koji način ne ostane kod tebe.²³⁶ Naš Gospodin veli u svetoga Luke *<Gl.19.>*: neka trud tvoga sluge ne ostane kod tebe niti do jutra.²³⁷ Uistinu je pravo da se tuđi trud nagradi plaćom, kao što je veoma nepravedno i tiranski pokupiti tuđi trud u svoju torbu. Ima i drugih koji

[113] služe za plaću, a mi ih i hranimo. Kada su vjerni u kući, treba ih bolje i više platiti, ali ako su nevjerni i buntovni, kao što se to često i događa, ne da ne zaslužuju da budu plaćeni, već ih treba izbatinati i na silu izbaciti iz kuće. Rekao bih i o sluškinjama što ih držimo u kući i kod kojih gospodarice kuće moraju paziti na četiri stvari. Prva je da ih ne puštaju izlaziti po miloj volji iz kuće, već da stoje unutra i stalno rade kućni posao, zatim da im ne daju previše brbljati, već da poštuju obitelj svoga gospodara i na kraju da u odijevanju budu čiste. Iako mi cijenimo one uljudne, ima ih i nečistih i zamazanih, što je krajnje neuljudeno, te nedostojno dobre i ugledne obitelji. Ako vidite da se nekoj od ovih naših sluškinja sviđa vino, savjetujem vam da je ne držite ni sata u kući, jer se iz ove mane brzo pojavljuju svakakve nepodopštine i grubosti. Neka se

* Velika je moć sreće /sudbine/ s obiju strana i u sreći i u nesreći, kada ide dobro potrudimo se da tako i ostane, a kada ostane, budimo suzdržani.

gazdarice paze da se ne upuštaju u neke velike razgovore sa svojim sluškinjama, jer će im one postati nepoštene i neposlušne, a neka ih upućuju na šivanje, pređenje, tkanje i održavanje

[114] čistoće u kući. Neka im brane, jer to ispravno da rade za drugoga i u svoju korist, jer će se prestati brinuti za stvari svoga gospodara.

B. A one koje ne znaju tkati, a ni druge stvari? G. Tvrđim da su gazdarice dužne naučiti ih, barem djelomično, u spomenutim vještinama. Velika je zasluga koju se može učiniti svojoj sluškinji, koja je radi siromaštva došla u tvoju kuću, naučiti ovim stvarima, jer kako će ona poslije kada se uda, ako to ne zna, izdržavati svoju obitelj kada više nije u tvojoj kući. B. Ostavimo ove sluškinje i osvrnimo se na one slugе kojima je najbolji udes od sviju ovih skupina, a to su oni što ih obično nazivamo dvoranima, a među njima ih ima koji služe radi ljubavi i dobročinstava svoje gospode.

G. O njima vam ja neću mnogo govoriti, budući je o tome veoma dobro raspravljao gospodin Baldassare Castiglione u svome djelu *Dvoranin*, stoga mi se čini suvišnim da ja raspravljam o onome što su drugi bolje rekli.²³⁸ Ne bih međutim želio propustiti reći <Protiv laskavaca.> vam da je veliki broj dvorana sklon laskanju svojim vladarima da bi zadobio njihovu milost. Stalno se vrte oko njih i stalno su u njihovu oku i umu, te ih kvare ovim laskanjem i podilaženjem, kao da su im

[115] omča oko grla. Kako je rekao Seneka, jasnoga i nesretnog vladara čine humanim i dopadljivim kada je najtiraniskiji, snažnim i velikodušnim kada je najbjesniji i podivljao, istinitim kada je lažljiv.²³⁹ Ako je ratnik, uspoređuju ga s Ahilejem, Hektorom, Cezarom i Aleksandrom. Ako se bavi filozofijom, onda mu vele da je Aristotel u usporedbi s njime bio neznanica. Ako mu se sviđa retorika, onda mu podilaze tvrdnjom da ni Ciceron ni Demosten ni Kvintilijan nisu toliko znali. Narav ovih zlih životinja slična je kameleonu, kako je rekao Plutarh,²⁴⁰ a ta se životinja oboji bojama svih predmeta kojima se približi, osim bijele. Oni se prilagođavaju svemu osim čistoći istine i gori su od gavrana, jer oni žderu mrtva tjelesa, a ovi proždiru razum živih ljudi i čine ih, kako je rekao Seneka, da polude.²⁴¹ Oni više škode svojim vladarima i gospodi od njihovih neprijatelja i moraju se bojati zla što im ga oni mogu nanijeti kada ga ni ne očekuju. Ako postignu da se njihovim lažima vjeruje, kao onome plemiću u Rimu za kojega vi znate,²⁴² upotrijebiti će svu svoju vještinu da izazovu mržnju prema onima za koje smatraju da su u mogućnosti razotkriti njihove prevare i laži i tražiti će lažne ali prikrivene razloge da postignu

[116] da ih se ukloni s dvora i iz Senata (vi me razumijete), tako da oni mogu izokrenuti svaku stvar. Neka se zato vladari i gospoda čuvaju kao od nesreće ovih kužnih životinja, koje su otrovnije i smrtonosnije od zmija ljutica. Neka ne puštaju ovim životinjama da se gnijezde u njihovim kućama, velim, ovim gavranima zemaljskim koji kopaju oči onima s kojima razgovaraju i gase i ono malo svjetlosti što se na vršku razuma u njima nalazi. <Pravila za gospodara obitelji za obradu njegovih posjeda.> Ali ostavimo po strani ove laskavce. Da bi izvršili naš zadatak o razmatranju o gospodarstvu, potrebno je još govoriti o dužnostima i pravilima kojih se mora držati i vršiti gospodar obitelji pri obradi svojih posjeda i u ostvarivanju svojih dobitaka, pomoću kojih se obitelj časno uzdržava. <Dvije stvari potrebne za uzdržavanje obitelji.> Najprije morate znati da su dvije stvari potrebne za uzdržavanje obitelji, jedna su posjedi pod kojima se podrazumijevaju vinogradi, voćnjaci, stada i neke druge domaće životinje, budući da od nekih od njih obitelj dobija hranu, a od nekih odjeću. Druga potrebna stvar (u pomanjkanju ovih prvih) su novci, koji su također potrebni za održavanje ljudskoga života. Kako smo već rekli, kuća je prirodno boravište ljudskoga roda, a na isti su način i posjedi i svjetovna dobra

[117] najprirodnija stvar, jer nas priroda uči da se moramo odijevati i hraniti.

B. Dobro kažete.

G. Potrebno je dakle, čak i prirodno, da čovjek za očuvanje svoje obitelji posjeduje vinograde i druga vremenita dobra u privatnome posjedu.

B. Zašto ističete u privatnome posjedu?

G. Zato <Posjedi moraju biti privatni.> jer neki smatraju da posjedovanje vremenitih dobara mora biti zajedničko, a ne privatno, što je Aristotel krivo pripisao božanskome Platonu.²⁴³

B. Oh, čini mi se čudnim ovo što ću vam reći, da je Platon mislio suprotno od onoga, kako je to Aristotel shvatio, a ipak je jasno ustvrdio u *Državi* o zajedništvu dobara.²⁴⁴

G. Istina je da je ustvrdio, ali je zatim drukčije odredio u knjigama o *Zakonima*, štoviše, ono što je iznio u *Državi*, ustvrdio je u onom o *Zakonima*²⁴⁵, što možete potanje vidjeti u mojoj raspravi koju sam vodio s gospodinom vitezom Ranjinom o Aristotelovoj *Politici*.²⁴⁶ Ostavimo, međutim, to i izjavimo odlučno da posjedi među obiteljima moraju biti odvojeni i privatni, jer ako bi bili zajednički mogle bi nastati mnoge sablazni <Vremenita dobra treba tražiti pod pravičnim uvjetima.> i moglo bi biti spriječeno korištenje mnogih dobara koja se moraju dobijati pod pravičnim i ispravnim uvjetima.

B. Što podrazumijevate pod pravičnim uvjetima?

G. Smatram da prohtjevi

[118] <Protiv škrtih očeva> očeva obitelji za ovim dobrima ne smiju biti kratkovidni i nezasitni, već umjereni onoliko koliko su potrebni za pošteno izdržavanje obitelji. U tome moraju oponašati prirodu, koja u svome najplemenitijem djelovanju uvijek ima određeni cilj i pravu mjeru. More, zemlja, noć, dan i nebo imaju svoje granice, a tko međutim propisuje granice gramzivoj pohlepi ovih bolesnih škrtaca koji se hoće brinuti o obitelji? Željeli bi od svojih neznatnih početaka utisućustručiti svoje imanje, te nakon bezbrojnih ugnjetavanja, samovlašća i nepravdi, nakon tisuća pljusaka što ih dobiju na sramotan način, opet se uzohole i žele prigrabiti uzde, kako u kući tako i u gradu. Ovi nitkovi više cijene novac nego li čovjeka, toliko su bijedni i kukavni i prije će pristati uzeti lihvu nego li steći sebi vjernoga i dobroga prijatelja, iako znaju da više vrijedi savjet pametnog čovjeka i prijatelja nego li zlato spremljeno u kući. Njihovi Platoni i Homeri su mešetari s kojima se sastaju pod svodovima iza ograda i s tim patuljcima se vesele vinu. O njima se može reći ono što je Diogen odgovorio kada je bio upitan, da su medvjedi u brdima, lavovi u šumama, veprovi u dolinama i škrtci u gradovima najgore

[119] pogube na svijetu.²⁴⁷ Duša je škrcjeva uvijek uvučena u zlo, te ne može dobro postupati ni s obitelji, jer se zbog lakomosti diže brat na brata, sin na oca i susjed na susjeda. Gramzivome su teška i djeca i žena i sluge i sluškinje. Čemu se država može nadati od ovih gladnica, kada nisu u stanju upravljati ni svojom kućom? Kako bijedno upravljaju svojom kućom, još će gore upravljati državom kao što je ova naša. Dok su se Spartanci držali Likurgovih zakona i poštivali njegovu prisegu prezirući novac, vladali su Grčkom više od pet stoljeća, a kada su se zaljubili u bogatstva, njihove su snage oslabile i pridruženi su se gradovi odmah pobunili. Da bi se dakle stekli posjedi i sakupila bogatstva koja su potrebna za održavanje obitelji, potrebno je raditi ispravnim i odgovarajućim postupcima. Bolesna gramzivost ne vrijedi za upravljanje obitelji. Govorim u ovom slučaju ne samo kao onaj koji proučava filozofiju, već i kao kršćanin, jer kako sam vam već rekao, gramzivu pohlepu za vremenskim dobrima prezirali su uvijek

[120] svi mudraci svijeta. Seneka je, pišući Luciliju, rekao da škrtac nije dobar za nijednu stvar, pa niti za sebe.²⁴⁸ Ciceron u svom spisu o *Zakonima* veli: *Quid foedius avaritia? nemo tam*

firmum habuit praesidium, quod avaritia non infregerit, atque debilitaverit.^{249*} Uistinu lakoma duša nije dobra ni za upravljanje obitelji.

B. Istinu govorite.

G. Govorim vam kao kršćanin, jer se nijedna obitelj ne može nikada smatrati sigurnom koliko god bila puna bogatstva, kao što to nisu bili ni Mida ni Kras, ako je otac to bogatstvo pribavio gramzivom dušom, jer što je lakomošću dobijeno ne može dugo trajati, budući da se kod sakupljanja toga bogatstva zapostavilo Boga i njegove svete zakone. Stoga, ako je taj novac mogao lakomcu upropastiti zauvijek dušu, zašto onda ne bi mogao za kratko vrijeme upropastiti i vemenitu mu obitelj?

B. Dapače, još i više.

G. Gramzivost je korijen svakojakoga zločinstva i kako bi smrtnici dobro živjeli kada se ona ne bi gnijezdila u njihovim grudima. O, gramzivosti, zbog tebe se klijenti svlače na trgovima, a njihovi se gospodari u kućama ubijaju! Život uzimaju, nećak stricu, sin ocu, a sestre braći. Gramzivosti, kolike si osudila na vječni oganj! Rijetki su Zaheji koji od jednoga slabog dijela dobijaju dva dvostruka.²⁵⁰ Kakvo se ponašanje može očekivati u vladanju

[121] jednom obitelji od onoga koje vatri dodaje tri zelena drvca, a kada se pogase svijetla, po kući se hoda u mraku, dok se svijeće pojačavaju svinjskom mašću, ključevi podruma se ne daju iz ruku, a kruh kod njega postaje takav da ga se ne može odlomiti? Reći ću samo to, da jedan otac obitelji, kako bi sačuvao tu obitelj i vremenita dobra, koja ipak mora pribavljati, mora biti pravičan i velikodušan. <Različiti načini nabavljanja.> To pribavljanje se obavlja na različite načine, jer neki žive od stoke, od vinograda, sijanja žita, od voćnjaka; iz svih ovih plodina dobivaju sredstva za uzdržavanje života i obitelji. Taj se način stjecanja nekada u starini nazivao pastirskim, i bio je zakonitiji i prirodniiji od bilo kojega drugoga, jer ga je Bog dodijelio našem praocu <Gl.3,9.>, a zatim su ga nastavili mudri patrijarsi, kako to čitamo u Knjizi o postanku.²⁵¹ Drugi žive dobitkom od lova, što ga obavljaju na različite načine, kako na moru tako i na kopnu, što je bilo uvijek dozvoljeno, te se i Izak u Starome zavjetu ovime bavio,²⁵² a ni naš Spasitelj nije osporio zakonitost ovoga načina, kako to čitamo kod svetoga Ivana. <Gl.21.>²⁵³ Ja pak ne nalazim boljega, poštenijeg i prirodnijeg načina stjecanja dobitka od onoga poljoprivrednoga, <Pohvala poljoprivredi.>, jer je on uistinu najugodniji, najčasniji i najkorisniji. To su uvijek najviše cijenili,

[122] što možemo saznati od onoga Manlija Kurcija Dentata,²⁵⁴ preko Cincinata,²⁵⁵ Scipiona Afričkogoga,²⁵⁶ Katona Cenzorina,²⁵⁷ od cara Dioklecijana²⁵⁸ i od kralja Kira, koji je toliko volio poljoprivredu, da je vlastitim rukama sadio stabla u svome vrtu, i radi vježbe svoga tijela taj veliki kralj nije se ustručavao sam obrađivati, o čemu nam kaže Aleksandar Grk: *Iure mihi videri Cyre beatus, qui bonus cum sis, es etiam felix*,* kako to čitamo kod Ksenofonta u njegovom djelu *O gospodarstvu*.²⁵⁹ Ovoj koristi, što je dobivamo od poljoprivrede, radeći na posjedu, vinogradima, poljima, vrtovima, sijući, kopajući, sjekući, sadeći i navrćući stabla, orući i gnojeći zemlju tamo i gdje treba, obnavljajući stare i sadeći nove vinograde, ne nalazim, čini mi se, nijedne druge koja bi joj bila ravna. Ako se, naime, dobitak trgovaca uz tolike pogibelji smatra sretnim i dobrim, kada sto donosi trideset ili pedeset posto, onda će onaj u poljoprivredi biti još sretniji i zadovoljniji kada uz zabavu i zadovoljstvo dobije sto za trideset. Nemoguće je naći ovako jaki dobitak koji bi bio pošteniji, veći, sigurniji, čvršći, zabavniji i dostojniji slobodna čovjeka od načina ove odlične vještine. Da bi se je, međutim, moglo

* Što je gadnije od lakomosti? Nitko nema tako čvrste zaštite koju lakomost neće slomiti ili oslabiti.

* Uistinu si blažen Kire, jer koliko si dobar toliko si i sretan.

[123] primjenjivati, potrebno je da otac obitelji najprije posjeduje zemljište ili polja, zatim ljude koji će biti njegovi seljaci u radu poslušni, iako se rijetko nađu oni koji su vjerni. Onda treba imati stada ovaca, bilo vlastita bilo u posjedu svojih seljaka. Zatim je potrebno imati volove za oranje, magarce ili konje za nošenje tereta, te napokon različito oruđe koje je potrebno u ovome poslu, kako za pomoć svojim seljacima, tako i za njihovu opskrbu kada im nešto nedostaje za njihov rad. Kao što je potrebno posnu njivu gnojiti da bi bila plodna, tako je još potrebnije da zemljoposjednik u teškim vremenima priskoči u pomoć svojim seljacima na posjedu. Rečeno je, naime, da je slaba pomoć od siromašnoga sluge, te nema puno pomoći ni od siromašnoga seljaka, jer je jasno da se iz siromaštva i bijede ne može dobiti drugo, već siromaštvo i bijeda. Potrebno je da otac obitelji drži svoju kuću dobro providenom i opskrbljenom stvarima potrebnima obitelji. Nalazim da kuća onoga koji se bavi poljoprivredom mora biti udobnija od drugih. On u svako doba može natočiti dobro vino, ima obilje kruha u kući, ne nedostaje mu ulja, ogrjeva, meda, mesa, jer ima stada,

[124] maslaca, sira, octa, kuhanoga vina, voća, zelenja, variva, suhoga mesa i drugih sličnih stvari, koje sve zajedno čine udoban, zadovoljan i veseo život jedne obitelji. Ovo je način stjecanja imetka kojim održavamo naš ljudski život. Drugi žive pribavljajući ono što im je potrebno za izdržavanje pomoću zamjena, kojih ima različitih. Neki mijenjaju robu za robu, kao žito za vino, drugi robu za novac ili novac za robu, kao i novac za novac. Ovaj posljednji način može, međutim, biti nezakonit, prema rasuđivanju o kojem morate nešto znati, a na koje sam naišao kod pisaca moralista. Ima sedam načina na koje se dolazi do novca. Prvi se zove posjednički način, jer mnogi očevi obitelji stječu novac prodajom žita, vina i drugih plodina koje dobivaju iz svojih vinograda, te tim novcima kupuju stvari koje su im potrebne za obitelj. Ovaj se način stjecanja novca drži zakonitim i poštenim. Drugi se način naziva trgovački, a to je onaj koji se koristi kada se prodaje roba da bi se dobio novac ili se novac ulaže u robu. Ovaj je put po svojoj naravi veoma koristan i pravičan, ukoliko u njemu nema prevare i ako se poštuje pravična cijena. Svijesni smo da je

[125] novac za jednoga trgovca kao polje ili zemljište na kojem se sijanjem i oranjem dobivaju plodine, tako se i iz novca može izvući dobitak mijenjajući ga za robu, poštujući ona pravila kojima nas uči prava trgovina. Treći se način zove plaćenički. To je onaj kada netko prodaje svoj trud i rad uz određenu cijenu. O tome piše u psalmima: *Labores manuum tuarum manducabis, beatus es et bene tibi erit.*^{260*} Ovaj je put pravičan, jer nijednu stvar čovjek ne može većim pravom posjedovati kao plodove vlastitih napora i truda. Četvrti je put pomoću vještine ili znanja, jer mnogi stječu novac pomoću svoje vještine, kao liječnici i drugi učeni ljudi i njima slični. I ovaj se način smatra ispravnim, jer se njime stječe novac istinskim trudom. Peti se način naziva iskustvenim, jer se novac često stječe dugim iskustvom, kao što je to činio Tales Milećanin kada je jedne godine kupio mnogo ulja, kada ga je bilo u izobilju, jer je prema zvijezdama znao da će slijedeće godine biti velika nestašica, te je po tome svom predviđanju ovo ulje poslije prodao s velikim dobitkom.²⁶¹ To isto, kao on s uljem, učinio je jedan Sicilijanac sa željezom, kako nam to pripovijeda Filozof.²⁶² Ovaj je način

[126] bogaćenja zakonit ako u njemu nema primjese prijevare ili zle namjere. <Protiv lihvara.> Šesti je način lihvarski,²⁶³ a lihvom nazivamo ono gdje se dobitak stječe od prljavoga novca i velike glavnice. Ovaj se put smatra nezakonitim i prijezira vrijednim, ne samo kod nas kršćana,

* Jestli ćeš trudom ruku svojih, blažen si i dobro će ti biti.

što je jasno, već i kod Filozofa u prvoj knjizi njegove *Politike*.²⁶⁴ Pored njega, Porcije Katon zvani Cenzorin, u knjigama o poljoprivredi je rekao da su njihovi stari imali zakon koji je lopova kažnjavao dvostrukom kaznom, a lihvara dva puta dvostrukom.²⁶⁵ Jednom su ga pitali što je dobro za jednu obitelj, odgovorio je imati stoke, dobre pašnjake, dobro se odijevati, imati dobro imanje. Zatim su ga pitali da li davanje uz kamate donosi dobitak, odgovorio je da ne, štoviše da je davanje na lihvu djelo ubojice. Ciceron u drugoj knjizi spisa *O dužnostima* veli: *Foenerari est hominem occidere*.^{266*} Ovu prokletu vještinu osudili su svi crkveni sabori, a naročito nicejski,²⁶⁷ i ona je na veliku štetu obitelji, jer se slabo stečena roba lako izgubi i rijetko se događa da djeca ili još dalje nećaci i unuci lihvara uspiju uživati bogatstva svojih otaca ili djedova, koja su bila tim načinom stečena. U staro su se vrijeme gradovi

[127] gnušali lihvara i običavali su ih držati kao izopćenike i uklanjali se njihovoj trgovini, kao da je okužena. Sada su ih puni varoši i gradovi, i ne stide se što ih zovu lihvarima. Oni uništavaju gradove i upropaštavaju građane. Bog ju je zabranio u *Ponovljenom zakonu*, gl. XXIII,²⁶⁸ <Gl.24.> kada je rekao Mojsiju: *Non fenerabis fratri tuo ad usuram pecuniam, nec fruges, nec quamlibet aliam rem, sed alieno*.^{**} Strancima možda kao manje zlo i zbog njihove krutosti, jer kad ne bi tako bilo, činili bi to s braćom i djecom, ako im to ne bi bilo dozvoljeno s poganima. Naš Gospodin ju je zabranio u Evanđelju svetoga Luke,²⁶⁹ <Gl.6.> a u poslanici pape Klementa o lihvi je proglašeno da tko god to čini bude proglašen za krivovjerca.²⁷⁰ Prema tome, nijedan ugovor nije zakonit niti je ikada bio takvim, ako to ne dopušta božanska odluka. Treba potjerati sve lihvare iz gradova i domova kao lopove, i više nego lopove, jer lopov krađe po noći u tuđoj kući, a lihvari krađu i po noći i po danu. Ali o tome više neću govoriti. Sedmi i posljednji način stjecanja²⁷¹ je mjenjački ili kako Latini zvuha *campsonia*,²⁷² koji može biti zakonit

[128] ili nezakonit, kako možete razumjeti iz pisaca koji raspravljaju o pitanjima savjesti, o čemu pritom donose mnoge i različite prosudbe. Kardinal Gaetano je o ovome napisao posebnu raspravu,²⁷³ a to isto je učinio i sveti Toma,²⁷⁴ kao i Chrisostom Giavello u svome spisu *O gospodarstvu*,²⁷⁵ te Giovanni di Medina u *Raspravi o stvarima nabavljenim pomoću lihve*, pitanje peto.²⁷⁶ Budući da se ja time ne bavim, neću o tome govoriti, već se oslanjam na razboritost njihovih mišljenja, a zaključujući želim čvrsto izjaviti da za pravedan i pošten ustroj dobre obitelji, kao i za trajnost takvoga njenoga postojanja, otac mora izbjegavati svako stjecanje koje je nepravično i nezakonito, jer kao što nije sve zlato što se sjaji, tako ni svaki dobitak ne donosi obitelji sreću za njeno očuvanje. Koliki su jadnici povjerovali da će sigurno održavati svoju kuću novcem, što su drugima nepravedno oduzeli bilo silom, prevarom ili pomoću lihve, a bilo bi im bolje da su u kuću donijeli kugu nego li zlo stečenu robu, koja je kao oganj vječni koji u obitelji ne šteti ni nevine, već ih razara i uništava. Onima koji nemaju nepokretnih dobara odajem priznanje za njihovu trgovačku sposobnost, za rad za plaću i za njihove posebne vještine

[129] i znanja (ovisno o stanju pojedinih osoba), ali ako sve to na ispravan način obavljaju. Onima pak koji nemaju trajnih dobara ni velikoga imanja, čini mi se da bi najprije odgovaralo da za izdržavanje obitelji što više obrađuju ono posjeda što imaju, te da to dopunjuju ovim drugim načinima o kojima smo govorili. Čini mi se, međutim, da onima pak koji imaju dovoljno veliko imanje, nijedno drugo zanimanje ne može biti bolje od onoga svetoga i božanskog zanimanja što ga nazivamo poljoprivredom. Čovjek mora biti mnogo zadovoljniji s prirodnim dobrima nego li s

* Davati na lihvu znači ubiti čovjeka.

** Ne posuđuj bratu svojemu ni novce ni vrijednosti uz lihvarske kamate, kao nijednu drugu stvar, već samo strancu.

onima sporednima. Nemam vam više što reći, dragi i plemeniti moj Buniću, o ovoj temi o upravljanju obitelji, pa bi bilo vrijeme da se povučemo u kuću i nečim okrijepimo.

B. Pođimo, gosparu Gučetić, jer sam uistinu više nego zadovoljan i molim vas, koliko se može moliti dragoga prijatelja, da objavite jednom onu vašu raspravu što ste ju vodili s gosparom vitezom Ranjinom *O upravljanju državom*, jer bi ta rasprava morala uslijediti nakon ove naše, a našoj je državi i te kako potrebna.²⁷⁷

G. Molite se Bogu za mene, da mi po svojoj milosti dopusti ostati daleko (ali

[130] mirne duše) od ove naše građanske vlade, kojoj želim svaku sreću, jer sam glavne stvari za njen mir i korisnost već pokazao, a dalje od toga nemojmo ni ići.

S V R Š E T A K

BILJEŠKE

Napomena: U tekstu se mogu naći različite vrste zagrada: okrugle zagrade su Gučetićeve izvorne parenteze; u uglatim zgradama (□) dodana je poneka riječ kojom se pojašnjava prijevod, odnosno smisao rečenice. U lomljenim zgradama (< >) naznačene su Gučetićeve fusnote koje u izvorniku stoje uz rub teksta.

1 Gučetić je bio član više akademija koje su u njegovo doba nicali u Italiji a i na našim obalama, kao okupljališta intelektualnih istomišljenika i forumi u kojima su se raspravljala najrazličitija pitanja. U to doba u Dubrovniku su djelovale akademije “skrivenijeh” (čijim se članom Gučetić izjasnio u ovom djelu i u raspravi o Aristotelovim meteorima), “dangubnijeh” (*ozijos*), “složnijeh” (*di concord*). U svojem djelu *In primum librum Artis Rhetoricorum*, Gučetić se predstavio kao član akademije “insensati” u Peruggi.

2 Mletačka obitelj Manuzio tiskala je većinu Gučetićevih djela (*Governo della famiglia, Dello Stato delle Repubbliche i Discorsi della Penitenza*). Tiskara Manuzijevih bila je jedna od najvećih i najpoznatijih tiskara u Veneciji, središtu europskog tiskarstva. Utemeljio ju je Aldo Manuzio koncem XV. stoljeća, naslijedio sin Paolo a obiteljski posao nastavio unuk Aldo (Aldo mlađi). Kroz stotinjak godina (1480.-1580.) iz ove tiskare izašla su gotovo sva najvažnija djela antičke i talijanske literature, među kojima je posebno značajno izdanje Aristotelovih djela (1495.-1498.). Obitelj Manuzio bila je iznimno obrazovana pa su se svi osim tiskarom bavili i prevođenjem, komentiranjem, ali i izdavanjem i vlastitih djela. Aldo stariji je ustanovio i akademiju *Aldinu* čiji su članovi bili poznati humanisti Bembo, Erasmo i mnogi drugi. Gučetić je bio prijatelj s Aldom mlađim, njegovim suvremenikom (rođen je 1547.), koji mu je napisao pohvalan pogovor u djelu *Dello Stato delle Repubbliche* i koji se bavio sličnim temama kojima i Gučetić. Aldo Manuzio objavio je dvadesetak djela različite tematike i sadržaja (među ostalim o izvrsnosti republike, o Mletačkoj Republici, o Ciceronovim djelima, rasprave o Livijevom drugom kartaškom ratu, o životu Cosima de Medicija, Castruccia Castracanja itd.). Nakon njegove smrti u listopadu 1597. godine, tiskara i velika obiteljska biblioteka došle su u ruke kreditora i rođaka. O tiskari “triju Manuzija” napisao je A. A. Renouard *trotomne anale* (Paris, 1803-12.).

3 Nikola Alviž Gučetić, nepoznati je Nikolin rođak, kojeg je autor očito cijenio i kome je posvetio svoje djelo. Drugo, pomalo neuobičajeno ime, neki čitaju i kao Lujo (Isp. I. Perić, “Pedagoški pogledi Nikole Gučetića”, *Dubrovnik*, 7 (1964.), 1, 25). Teško je iz posвете do kraja iščitati glavne razloge zbog čega je Gučetić dijalog posvetio anonimnom rođaku. Ostala svoja djela posvećivao je

znamenitijim ili znatnijim uglednicima: papi Grguru XIV. (*Dello Stato*), kardinalu Bellarminu (komentare psalama), urbinskom vojvodi Francescu Mariji (*Varie compositioni in Theologia*), Cvijeti Zuzorićevoj (*Dijalogo o ljepoti i ljubavi*)...

G. S. Gargano (*Scapigliatura Italiana a Londra sotto Elizabetta e Giacomo I, Venezia 1928: 15-47*), navodi da je u Londonu 1568. zabilježen trgovac (merchautes) i bio je stranac (straungers). Moguće da je taj Gučetić postavio natpis na grobu Matije Bobaljevića u crkvi sv. Olafa u Londonu. Dubrovački Senat je pisao svojim trgovcima u Londonu, pa i Nikoli Gučetiću, a Torbarina citira prijepis molbe Nikole Marinova Gučetića državnom blagajniku Engleske u vezi s uvozom engleske robe u Dubrovnik (J. Torbarina, Argosy, ili što engleski rečnik duguje Dubrovniku, Nova Evropa, XXVI, 5, 223-224). Prema R. Filipović: Englesko-hrvatske književne veze, Liber, zagreb 1972, str. 321-322.

4 Ljetnikovac je perivoj, arboretum obitelji Gučetić u Trstenom. Arboretum datira iz 1492. godine, s dvorcem iz 1502. godine i s gotovo dvjesto vrsta tropskog bilja. Gučetić je očigledno perivoj jako volio i u njemu često boravio. U ljetnikovcu su vođeni dijalozi još dvaju Gučetićevih djela o ljubavi i o ljepoti između Mare Gundulić, piščeve supruge i Cvijete Zuzorić (Flora Zuzori). U svim dijalogima radnja započinje na istom mjestu: *all ombra d'una bella selice, a canto d'un ruscello di limpida acqua*. (V. *Dialogo della bellezza*, 1r; *Dialogo d'amore*, 1v, Venecija, 1581.).

5 Stjepan Nikola Bunić, pripadnik znamenite porodice Bunić (de Bona, Bona, Boninus, Dobrišević) u Dubrovniku. O njemu nemamo gotovo nikakvih podataka. Najpoznatiji je upravo po činjenici da je bio Gučetićeve sugovornikom u ovom djelu. Isp. HBL, II, Zagreb, 1989. str. 494. Možda su izbori sugovornika i osobe kojoj je posvetio dijalog, proizišli iz Gučetićeve potrebe da naglasi važnost obitelji, kućanstva i njihov "privatan" karakter, apostrofirajući činjenicu da one počivaju na takvim (anonimnim) muževima.

6 Budući da je posveta datirana 1. siječnja godine u kojoj je djelo tiskano (1589.), razgovor se mogao održati u proljeće prošle (1588.) ili neke ranije godine.

7 Platon, Protagora, 322 b-c.

8 Avicenna (Abu-Ali ibn Sina, 980-1037.), arapski filozof, prirodosnanac, političar, pjesnik i liječnik. Značajan predstavnik arapskoga aristotelizma, iako se u nekim djelima približava misticizmu, nastojeći novoplatonizam povezati s islamskim vjerskim predodžbama. Materijalni je svijet za Avicenu vječan, ni od koga stvoren, ali je samo relativno nužan i pripada kategoriji mogućnosti. Taj je svijet, koji vječno u vremenu traje, uvjetovan vječnim Bogom koji postoji izvan vremena. Čovjekova duša je besmrtna u duhovnom smislu. Za Avicenu opći pojmovi postoje prije stvari, u stvarima i iza stvari (*ante res, in rebus, post res*). Njegovo glavno djelo, velika filozofska enciklopedija, spaljena 1160. u Bagdadu, bila je podijeljena na logiku, fiziku, matematiku i metafiziku, a njegov Kanon služio je stoljećima liječnicima Istoka i Zapada. Čitav Avicennin opus sadržavao je oko 100 knjiga.

9 Marsilio Ficino (1433-1499.), talijanski filozof i humanist. Jedan je od glavnih zastupnika novoplatonske akedemije koju je osnovao Cosimo de Medici i u kojoj je Ficino predavao Platonovu filozofiju pretvarajući je u modificiranu kršćansku religiju želeći ju uvesti u crkve, pomirujući kršćanstvo s poganstvom, filozofiju s religijom. One koji su s njim sudjelovali u pretjerivanju oduševljenjem Platonom nazivao je "braćom u Platonu". Unatoč tome imao je velik broj slavni slušača, poput Poliziana, Accoltija, Calderina, Cavalcantija. Napisao je velik broj djela od kojih su najpoznatija *Theologia platonica de immortalitate animorum* lib. XVIII., *De religione christiana*, *De voluptate* i druga. Na latinski je preveo Platona, Plotina, Jambliha, Sinesiusa, Pselusa, Teofrasta, Alkinoja, Speusipa, Pitagoru (*aurea verba et symbola*), Ksenokrata i druge. Osim studija grčkog, oduševljenja Platonom i teologijom posebnu je pažnju posvećivao glazbi.

10 M. Ficino, Komentari I. knjizi Platonovih Zakona. Po narudžbi Medicijevih M. Ficino je pet godina prevodio sva Platonova djela (ukupno 37 spisa) na latinski i nakon toga objavio ih sa svojim

komentarima. (v. bilj. 33).

11 Gučetić prenosi Ksenofontovo mišljenje, tj. platonički stav o modusima upravljanja različitim zajednicama. Isp. Ksenofont, *Memorabilia*, III, 4.

12 Plutarh u *Usporednim životopisima* (Poplicola, 10, 1-6) priča o Publiju Valeriju Publikoli (umro 503. g. pr. Kr.), jednom od utemeljitelja republike i o njegovoj odluci da sruši vlastitu kuću, velebnu vilu nad Forumom i preseli se k prijateljima. Poznat je pod nadimkom Publikola, Poplicola, Poplicula (prijatelj naroda) jer je svoje bogatstvo dao siromasima. Rimljani su mu izgradili drugu kuću. Drugog Publikole nema u literaturi (isp. *Lexicon totius latinitatis ab aegidio Forcellini*, tom VI., Patavii, MCMXXXX, p. 519.). Imena i priče kod Plutarha i Gučetića se znatno razlikuju i to je jedan od rijetkih slučajeva da je Gučetić radikalno redizajnirao priču kako bi ilustrirao neku svoju tezu.

13 Francesco Patrizi da Siena (1413-1494) jedan od najpoznatijih političkih pisaca druge polovice XV. stoljeća. Njegova djela *De institutione reipublicae* i *De regno et regis institutione* (prvo je dovršeno između 1465. i 1471., a drugo vjerovatno između 1481. i 1484.), bila su vrlo mnogo čitana i prevedena na talijanski, francuski, španjolski, njemački i engleski. Doživjela su i više latinskih izdanja. Ne znamo kojim izdanjem se služio Gučetić, ali sudeći po čestom citiranju u svim njegovim djelima Patrizi mu je bio jedan od najdražih autora. Patrizi se oslanjao na klasične autore: u *De institutione* na Aristotela, a u *De regno* na Platona. U koncipiranju državnog ustrojstva, preferiranju principa legaliteta i ograničavanja vladarske moći, Gučetić ga je smatrao uzorom.

14 Isp. Aristotel, *Politika*, 1253b, 1259b. Aristotel razlikuje odnose koji su važni za državu: odnos gospodar - rob, suprug - supruga, otac - djeca i umijeće zaradbe; tj. gospodarska vlast, bračna vlast i očinska vlast (*despotiké, gamiké, patrikê*).

15 Tvarno i formalno shvaćanje kuće
V. Ksenofont?)

16 Nastanak svake zajednice Gučetić tumači dvama razlozima: osjećajem ljubavi i gladi. Ipak, ne može se govoriti o istoj vrsti uzajamne ljubavi: muža i žene, odnosno oca i djece, s ljubavlju gospodara i sluga jer se radi o drugoj vrsti odnosa (isp. bilj. 14).

17 Stanari ili zakupnici stana u Rimu stanovali su u kućama koje su se zvale *insulae*, bile su podignute na tri do čak šest katova, pa je zbog nesigurnosti stanovanja u njima, carska vlada bila prisiljena ograničavati njihovu visinu. Isp. M. Šrepeš, *Rimske starine*, Zagreb 1900., str. 168.

18 Gučetić je nazive i njihovo značenje koristio iz Izidorove *Etimologije* (S. Isidori Hispalensis episcopi, *Etymologiarum libri XX.*, lib. XV., 3, 1-10). Izidor Seviljski (Carthagera, 570.-Sevilla, 636.), svetac, branitelj Crkve i kršćanskog nauka u Španjolskoj. Autor je djela *Regula monachorum* i enciklopedijskog priručnika (kojeg Gučetić navodi), a u kojem sistematizira znanja o slobodnim umijećima, čudorednim, prirodnim i agrikulturnim znanjima do svoga vremena.

19 Gučetićevo etimologiziranje, unatoč zgodnoj asocijaciji, nije utemeljeno. Ove dvije riječi nemaju isti korijen, niti *domus* dolazi od dvojstva (*duobus*) kojeg on želi sugerirati. Latinska riječ *domus* vuče podrijetlo od sanskrtskog *damas* (kuća) i grčkog korijena *dem-o* (graditi), dok je *duobusu* u korijenu *duo* (sanskrt. *dva*, grčki *dio*). Isp. *A Latin Dictionary*, by Charlton T. Lewis, Clarendon press, Oxford, s.a. , p. 609, 618; također i: *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, Bd. 1., Heidelberg, 1938., p. 369-370, 381-382. Ovog tumačenja nema u Izidora.

20 Izidor, knjiga XV., 6, 3. Gučetić točno citira navedeno mjesto.

21 Palant je Tezejev polubrat kojeg je ovaj protjerao iz Atene zato što je posumnjao da ga ovaj mrzi. Nakon toga je Palant osnovao Palant u Arkadiji. G. doslovno prenosi Izidorovov opis

Palatiuma (Izidor, *Etym.*, 1.c.)

22 O Thalamonu također Izidor, XV, 3., 6.

23 *Hospitatio* - vid. Izidor, XV, 3, 10. Izidor govori i o ostalim vrstama građevina koje G. ne spominje: *tabulata*, *hypogaeum*, *solarium*, *triclinium*, *aedum*, sakralnim objektima itd.

24 *Tetto* (u izvorniku), može značiti osim pokrova i zaklon.

25 Graditi onako kako mu dozvoljavaju mogućnosti i prilike. Ovu tezu razvijaju i Platon i Aristotel, Ksenofont i Ciceron. Ona proizlazi iz njegovanja jedne od osnovnih vrlina grčkog svijeta - umjerenosti.

26 Podrijetlo ove Gučetićeve tvrdnje nije nam poznato, tj. da li je posrijedi literarni izvor ili Gučetićevo zapažanje iz dubrovačke prakse. Židovske kuće u Dubrovniku po svemu sudeći bile su vrlo skromno namještene, jer nije sačuvan nijedan popis inventara. Međutim, u Gučetićevo doba nije zabilježena nijedna naredba da se počisti ulica u getu, što je bio čest slučaj za ostale ulice u gradu, pa se može smatrati da su ulice, pa prema tome i kuće Židova bile čiste. (Isp. J. Tadić, *Jevreji u Dubrovniku do polovine XVII stoljeća*, Sarajevo, 1937., str. 370). Židovi u Dubrovniku prolazili su kroz različite faze. Najstariji zakon koji se odnosio na Židove bio je S.C. iz 1407. godine koji im je dozvoljavao da stanuju u gradu ali je zabranjivao da se bave trgovinom. Ta zabrana je očigledno bila suspendirana jer se u naredbama za progon Židova 1514. godine (pod utjecajem progona Židova iz Španjolske), daje i rok za prodaju trgovina. Pod pritiscima Porte dozvoljen im je povratak ali samo u predgrađe (geto). Zbog svojih običaja ponovo su 1545. bili prognani. Posebno su Židovi godine 1622. izdržali kušnju pri procesu protiv Izaka Jezuruma koji je kasnije slavljen kao svetac. Isp. K. Vojnović, "Crkva i država u dubrovačkoj republici", *Rad JAZU*, 121, str. 23-25.

27 Ove tvrdnje u navedenom dijelu Biblije (Deuteronomij ili Ponovljeni zakon), nisam mogao naći.

28 Gučetić preuzima pitagorejsko mišljenje da je zrak oko zemlje nepomičan, pa prema tome i nezdrav i sve što se u njemu nalazi je smrtno, dok je najviši sloj čist i zdrav jer se stalno kreće. (Isp. Diogen Laertije, *Pitagora*, VIII, 1, 26-27)

29 *Subsolano*, vjetar koji Grci nazivaju *apeliotes*. Jedan od četiri glavna vjetra po Aristotelu od dvanaest, kako ga tumači Gučetić. To su: borea, ostro, apeliotes i zefiro. Iako pripada buri ovaj vjetar je topliji jer puše s istoka i duže je stajao pod suncem (stari hrvatski nazivi za taj vjetar, prema Vitezovićevom *Lexiconu*, su *zdocl*, *podsunčnjak*, *iztočnjak*. To značenje koristio je i Belostenec u *Gazophylaciumu*: *veter iztočni*, *zdoclęcz*, *y podszunchenyak*, *kayti vkup szunczem izhaja*, Belostenec, 147). O vjetrovima Gučetić vrlo opširno raspravlja u svojoj raspravi o Aristotelovim meteorima (*Discorsi sopra la metheore d'Aristotile*, Mletci, 1585., 72v-83v).

30 *Discorsi sopra la metheore d'Aristotile*, Mletci, 1585., Giornata seconda, 60v-72v. Osim o vodi, Gučetić govori u ovom drugom danu i o moru, vjetrovima, potresima, gromovima i munjama.

31 Gučetić genezu životinja i čovjeka temelji na Platonu: *Protagora*, 11, 321 d.

32 Maksim iz Tira, platonički filozof, rođen u Tiru u drugom stoljeću. O njemu ima vrlo malo podataka osim odlomka Euzebijeva ljetopisa u kojem je ubrojen među najslavnije filozofe njegova doba. Dugo se vjerovalo da je on jedan od učitelja Marka Aurelija, jer se brkao s Klaudijem Maksimom, stoičkim filozofom o kojem je M. Aurelije govorio. Od njegovih djela poznate su četrdeset jedna rasprava o pojedinim filozofskim pitanjima. Latinske verzije ovog djela izišle su u XVI. stoljeću dva puta u Rimu (1517. i 1519.) i jednom u Parizu (1554.). Grčki tekst tiskan je prvi put 1557., iako su već dotada *Rasprave* i *Disertacije* bile prevedene na talijanski i španjolski. Gučetić citira njegove *Rasprave* (*Sermones*, c. 10.)

33 Marsilio Ficino: *Hominem multus de causis brutis fore miseriorem, nisi divina providentia atque cognatione divinum cultum religionemque susceperit*. Isp. *Omnia divini Platonis opera*. Translatione Marsilii Ficini. Emendatione et ad graecum codicem collatione Simonis Grynaei. Summa diligentia repurgata, Lugduni, 1548., *Dialogus secundus de legibus, vel, de legum latone* (p. 513). Kod Platona *Zakoni*, II., 653 d. Marsilijev prijevod Platonovih djela s njegovim komentarima više puta je tiskan, prvi put u Firenzi (1488., editio princeps), i ne znamo kojim izdanjem se služio Gučetić. Zanimljivo je, međutim, da je Ficinove navode prenosio doslovno, dok je Platona citirao iz neke druge latinske verzije prijevoda. To može značiti: prvo, da je G. radije koristio Ficinove komentare nego njegove prijevode Platona, smatrajući kao i mnogi Ficinovi suvremenici da je taj prijevod iznevjerio Platonov izričaj i duh; Ficino naime često iskrivljuje smisao njegovih spisa, čas ih proširujući čas krateći bez reda i mjere. I drugo, da je S. Grynaei dotjerao stari Ficinov prijevod, a G. je koristio nedotjerani. Prijevod kojeg smo imali u rukama i kojeg posjeduje knjižnica HAZU (iz 1532., 1548. i 1556.) uredio je Simon Grynaei.

34 Gučetić o udruživanju u naselja, sela i gradove (države) govori u *Delo Stato*, 15-16. (*vicus, borgo, colonia*). Gučetić govori i o drugim razlozima udruživanja, odnosno zajedničkog življenja.

35 Aristotel, *Politika*, 1253a 30. Ovu Aristotelovu postavku Gučetić je na više mjesta smatrao važnim ponoviti. Isp. *Dello Stato delle Repubbliche*, Mletci, 1591., p. 2; (isto izdanje) *Avertimenti civili*, I., p. 409.

36 1 Kr 19, 3-15.

37 Marsilio Ficino: *Iterum de homine quantum ad animam spectat et corpus, cap. XLI*. Isp. *Omnia divini Platonis opera*, nav. izd. p. 473.

38 Aristotel, *Politika*, 1253b 26, Gučetić, *Dello Stato*, p. 30-31.

39 Dvije vrste vlasti: bračna (*dominio coniugale*) i gospodska (*dominio signorile*) razlikuju se po načinu vladanja o čemu Gučetić govori i u *Dello Stato* (p. 54-55). U istom djelu G. govori i o ostale dvije vlasti: *procreatrix* (roditeljska) i *pecunialis seu pecuniaria*, tj. gospodarskom “jer ona čuva obitelj pribavljajući i čuvajući novac” (p. 22-23).

40 Marsilio Ficino, Platon, *Civilis vel De Regno*, Marsilis Ficini apologus in Librum Platonis De Regno.

41 Aristotel u III. knjizi *O gospodarstvu* govori o ulozi muža i žene u održavanju kućanstva.

42 Aristotel, *Politika*, 1328b 40, 1331a 30. Onaj koji teži boraviti na selu mora ostaviti građanske poslove. Ovom mišljenju Gučetić je posvetio pažnju i u *Dello Stato* i naputcima za vladanje. V. *Dello Stato*, VII., 370., *Avertimenti civili*, XXVI

43 Francesco Patrizi, *De institutione reipublicae*, I., 8.

44 V. Ksenofont, *O gospodarstvu*, III, 16.; Aristotel, *O gospodarstvu*, 1344a.

45 Aristotel, *Nikomahova etika*, VIII. 1162a 25: “Naime, po svojoj je naravi čovjek skloniji da bude udvoje još više negoli u državi” (pr. T. Ladan).

46 Rimsko pravo je u braku gledalo zajednicu utemeljenu na pravilima prirodnoga prava (*ius naturale*). *Digesta, de inst. et iure, 1,1*. Isp. Brini: *Matrimonio e divorzio nel diritto romano*, Bologna, 1866. 1.1.0. *De iustitia et iure*.

1.1.1.

Ulpianus libro primo institutionum

pr. Iuri operam daturum prius nosse oportet, unde nomen iuris descendat. est autem a iustitia appellatum: nam, ut eleganter celsus definit, ius est ars boni et aequi.

1. Cuius merito quis nos sacerdotes appellet: iustitiam namque colimus et boni et aequi notitiam profiteamur, aequum ab iniquo separantes, licitum ab illicito discernentes, bonos non solum metu poenarum, verum etiam praemiorum quoque exhortatione efficere cupientes, veram nisi fallor philosophiam, non simulatam affectantes.

2. Huius studii duae sunt positiones, publicum et privatum. Publicum ius est quod ad statum rei Romanae spectat, privatum quod ad singulorum utilitatem: sunt enim quaedam publice utilia, quaedam privatim. Publicum ius in sacris, in sacerdotibus, in magistratibus constitit. Privatum ius tripartitum est: collectum etenim est ex naturalibus praeceptis aut gentium aut civilibus.

3. Ius naturale est, quod natura omnia animalia docuit: nam ius istud non humani generis proprium, sed omnium animalium, quae in terra, quae in mari nascuntur, avium quoque commune est. Hinc descendit maris atque feminae coniunctio, quam nos matrimonium appellamus, hinc liberorum procreatio, hinc educatio: videmus etenim cetera quoque animalia, feras etiam istius iuris peritia censer.

4. Ius gentium est, quo gentes humanae utuntur. Quod a naturali recedere facile intellegere licet, quia illud omnibus animalibus, hoc solis hominibus inter se commune sit.

47 Platon na nekoliko mjesta u *Zakonima* govori o najboljoj dobi za ženidbu (na mjestima 721b-e i 785b govori da je najbolja dob za muškarca 35 godina, dok na 722d govori o dobi od 25 godina). U *Državi* također smatra da je najbolje doba za muškarca 25 godina, a za žene 20 (*Država*, V, 460e).

48 Marsilo Ficino u komentarima VI. knjige *Države*.

49 Aristotel, *Politika*, VIII. 1335a 28-30.

50 Valerije Maksim, *Facta et dicta memorabilia*, na više mjesta govori o Katonu Cenzoru. G. je povezoao dva takva mjesta (VIII, 7, 1, 1., gdje govori o njegovih 86 godina i VIII, 1, 2, gdje govori o tome da je u starosti imao malodobnog sina). V. Maksim (1. st.), rimski pisac i povjesničar, napisao je jedinstveno djelo – zbirku raznovrsnih anegdota, povijesnih rasprava i izreka (*Facta et dicta memorabilia, libri IX*), više puta epitomiranu. Djelo je doživjelo iznimnu popularnost, koristili su ga mnogi naši humanisti, pa i Gučetić. Prvo izdanje nije datirano, ali se pretpostavlja da je tiskano 1469. Tri od mnogobrojnih izdanja u to doba tiskao je Aldo u Mletcima (1502., 1514. i 1534.). Primjer Katona Cenzora navodi i B. Kotruljević u svojem djelu *O trgovini i savršenu trgovcu*, ali navodeći dob od 80 godina (*Della mercatura et del mercante perfetto*, Mletci, 1573., 100r). Gučetić je koristio Kotruljevića u Petrićevu izdanju i hvalio je njegovo djelo (v. *Dello Stato*, p. 51.)

51 Platon u *Zakonima* različito govori o dobi za ženidbu (v. bilj. 42): 721b-e i 785b govori o tome da je muškarcu dob za ženidbu između 30 i 35 godina, dok na jednom mjestu šeste knjige (722d-e) govori o dobi od 25 godina; Aristotel govori da je muškarac zreo za brak sa 37 godina a žena sa 18 (*Politika*, 1335a 25).

52 Ovaj princip ili zakon vrijedio je i u rimskom pravu za kojeg nije bila presudna prirodna nego pravna sposobnost za brak.

53 Aristotel, *Politika*, 1335a 28-30.

54 Aristotel, *Oikonomikos*, I, 1344a 10. Također i u *Politika*, 1335b 38.

55 Platon, *Zakoni*: Ovakve tvrdnje kod Platona nema, ali za Platona je važno načelo da je brak između muškarca i žene zasnovan radi koristi za državu a ne samo radi ugode i vlastite koristi (*Zakoni*, VII, 773b-c).

56 Ne znamo na koje je djelo mislio Gučetić, jer pod ovim nazivom nije zabilježen nijedan K. spis. Ukoliko se radi o tiskarskoj pogrešci, pa se radi o *Memorabilia*, što je malo vjerojatno, ni tamo ovakvu tvrdnju ne nalazimo.

57 Post, 29. Gučetić je vjerojatno citirao po sjećanju, ali za pretpostaviti je da se ipak radi o tiskarskoj grešci (otisnuta je glava 19. umjesto 29)

58 Mk 10, 7-12.

59 1 Kor 7.

60 Post 11, 30.

61 Post 29, 31.

62 Suci 13, 2. Riječ je o ženi Manoahinoj.

63 Valerije Maksim, *Facta et dicta memorabilia*, II, 1, 4.: De matrimoniorum ritu et necessitudinum officii: primus autem Sp. Carvilius uxorem sterilitatis causa dimisit, qui quamquam tolerabili ratione motus videbantur, reprehensione tamen non caruit, quia ne cupiditatem quidem liberorum coniugali fidei praeponi debuisse arbitrabantur. Slučaj je zabilježen i kod drugih antičkih autora: Dyonis. Halicarnaškog (II, 25, 7), Plutarha (Quaest. Rom. 14, 267A), Gelija i drugih.

64 Matej 5, 31.

65 Raban Maur, učenjak, benediktinac, njemački prelat (Mainz, 780.- Winfeld, 876.). Utemeljitelj opatije Fulda, u kojoj je bila najslavnija škola u ovom dijelu Europe. Dobio je naslov *praeceptor Germaniae*. Autor je niza djela među kojima su najpoznatija *De universo* i *De rerum naturis* u kojima je raspravljao teme iz Izidorove *Etimologije*. Autor je i *De institutione clericorum* (pedagogije za najmanje). Pripisuju mu se i stihovi poznate pjesme *Veni creator Spiritus* (*Dodi duše stvoritelju*).

66 Postoji više osoba na koje se može odnositi ovaj G. navod. Ipak, pretpostavljamo da se radi o Aleksandru d'Halesu (de Ales), engleskom skolastičaru iz 13. stoljeća. Najpoznatije mu je djelo *Summa theologiae* koja se čuva u Metropolitani (M1064), izdana 1484. u Nürnbergu, ponovo tiskana u Mletcima 1575., u četiri sveska. Napisao je i komentar trećoj knjizi Sentenci P. Lombarda (Mletci, 1475.). Kao revnosta branitelj papinske uloge, De Ales je smatrao da se svjetovna vlast mora podvrgavati duhovnoj. Suvremenici su ga zvali "nepogrešivi učenjak", "izvor života" itd. Umro je 1245. Gučetić koristi dijelove iz knjige o prvoj metafizici i iz njih prenosi citate, kao i u *Dello Stato*, p. 139.

67 Sv. Augustin: Nihil est iniquius quam...(nastavlja se na sljed. str.)

68 O Gaju Plauciji Numidi govori Valerije Maksim. v. Valer. Maksim, *Facta et dicta memorabilia*, IV.6.2.: "Gaj Plaucije Numida pružio je također velik primjer bračne ljubavi. Na vijest o smrti svoje žene, upavši u očajanje, zario je mač u grudi. Njegove sluge, dotrčavši, pokušali su spriječiti samoubojstvo i zavili su mu ranu; ali čim mu se ukazala prilika on je trgnuo mač, ponovo otvorio ranu i, jednom rukom odlučno, tražeći dno svoga srca i utrobe, ostavljajući budući život pun gorčine i bola. Ova surova smrt pokazala nam je kolika je bila bračna ljubav koja se krila u

njegovim grudima.”

69 O Rimljaninu Marku Plauciju, pretoru s kraja II. stoljeća pr. Kr., zvanom Hypsaeus, pripovijeda V. Maksim, *ibid.*, IV, 6,3. Maksim kaže da je M.P. na zapovijed senata poveo u Aziju šezdeset lađa i kad je doplovio do Tarenta umrla mu je žena Orestila. Kod pogreba, kad je tijelo bilo na lomači, usred obreda pomazanja i ljubljenja on isuče mač i zarije ga u sebe. A prijatelji ga, onakova kakav je bio, u togi i oružju, polože uz ženino tijelo, podmetnu baklje i oboje spale. U Tarentu im je sagrađen grob kojeg su nazvali grob dvoje ljubavnika. I Val. Maksim iz zgođe zaključuje da je “bolje ostati zajedno u smrti nego razdvojen životom”.

70 Val. Maksim, *Facta et dicta memorabilia*, IV, 6, 4. Gnej Pompej zvan Veliki (106-48. pr. Kr.), rimski vojskovođa i političar, Sulin pristaša, bio je oženjen Julijom, kćerkom Gaja Cezara. Pobijedio je Suline protivnike Manija, Sartorija i Mitridata. S Cezarom i Krasom sklopio je trijumvirat 48. pr. Kr. U građanskom ratu protiv Cezara potučen i pogubljen u Egiptu. “Juliji, Cezarovo kćerci donijeli su halju Pompeja Velikog, njenog muža, svu krvavu s Marsova polja gdje su se birali edili. Zgrožena pogledom na halju uzdrhtala je i pala onesviještena. Bila je trudnica i iznenadna bol i pad prouzročili su preuranjeni porod. U porodu je i umrla za nesreću svijetu kojem mir ne bi bio tako jako narušen grozotama građanskih ratova da su krvne veze produžile jedinstvo Cezara i Pompeja.” O ovom događaju pišu i Tit Livije (Per 115), Apijan, Plutarh i drugi.

71 Marko Junije Brut (85-42. pr. Kr.), s Kasijem urotnik protiv Cezara, iako mu je ovaj davao vlast u cisalpinskoj Galiji. Nakon poraza u jednoj bitci ubio se a čuvši za njegovu smrt ubila se Porcija, njegova žena. O odnosu Bruta i Porcije pripovijeda Valerije Maksim, *ibid.*, III, 2, 15 (u kojem opisuje njihov odnos i događaj noć prije Cezarova ubojstva, pokazujući Porcijinu odanost i ljubav), te IV, 6, 5., gdje hvali njen postupak nakon muževljeve smrti. O tome kako je Porcija progutala žeravicu nakon Brutove smrti, dok je nisu nadzirali, priča i Plutarh, *Usporedni životopisi*, Brut, 52.

72 Val. Maksim, *Facta et dicta*, VI, 7,1.: “Recimo par riječi o vjernosti žena prema svojim muževima. Tertia Emilia, supruga prvog Afrikanca, s kojom je imao Korneliju, majku Grakhâ, toliko se odlikovala obzirnošću i strpljenjem, da nije dopustila, iako upoznata s naklonošću njenog muža za jednu od njegovih robinja, da se ista primijeti, ne želeći umanjiti pobjedničku slavu Scipiona Afričkog, da se ne povlači po sudovima zbog jedne žene, zbog ljubavne slabosti; svi osjećaji osvetnice su joj bili strani, tako da je poslije Scipionove smrti podarila slobodu onoj robinji i udala je za jednog svojeg oslobođenika.” Publije Kornelije Scipion (Africanus Maior) (235-183. pr. Kr.), rimski vojskovođa i konzul u Španjolskoj. Tijekom Drugog punskog rata porazio Hanibala kod Zame. Bio je i legat u Siriji, a zajedno sa svojim bratom Lucijem Kornelijem (Africanus Minor) porazio je Antioha III. O ovom događaju govore i Plutarh (Katon M., 20) i Gelijs (VI, 8).

73 Gučetić u tekstu govori o Colonna ženi Marka Antonija a u kazalu prije početka teksta o Vittorii Colonna. Gotovo sve primjere ženske ili muške vjernosti Gučetić je uzimao iz Plutarha i Valerija Maksima. Sve primjere on je smatrao potrebnim i šire eksplicirati (isp. prethodnu bilješku). U iznošenju ovog primjera neobično je lapidaran ne smatrajući potrebnim objasniti o kome se doista radi. To bi moglo značiti da je mislio na najpoznatijeg Marka Antonija (83 - 30. pr. Kr.), rođaka i Cezarova pristašu, poznatog govornika, koji je sklopio s Oktavijanom i Lepidom trijumvirat. Nakon što je pobijedio Cezarove ubojice Kasija i Bruta odlazi pacificirati Orijent. Upoznaje i ženi egipatsku kraljicu Kleopatru, a nakon bezuspješnih pokušaja Senat mu navješćuje rat koji je M.A. izgubio kod Akcija a kad je Oktavijanova vojska zauzela Aleksandriju ubio se bacivši se na mač. Plutarh iznosi opširnu priču o Marku Antoniju i o njegovim ženama Fulviji, Kleopatri i Oktaviji (Oktavijanovoj sestri). Primjer koji Gučetić hoće sugerirati odnosi se upravo na Oktaviju koja je Fulvijinu i Kleopatrinu djecu brižno pazila nakon smrti njihovih majki i nakon Antonijeve smrti (Plutarh, *Usporedni životopisi*, Antonije, 54 i 87). Ženu ovakvog imena ne bilježi ni Pauly Wisowa *Real-Encyclopedie der Classischen Altertumwissenschaft*. Pretpostavljamo dakle da je tiskarskom greškom ili na neki drugi način napravljena zbrka u ovom primjeru.

74 Alcesta, žena tesalskog kralja Admeta, kćer Pelije i Anasilaja, Akastova sestra, pristala je popiti

otrov umjesto svojeg muža. Međutim, po jednoj verziji mita došao je Heraklo, branitelj Zeusove volje, odnosno patrijarhalne etike i izbavio je. Prema drugoj verziji mita Persefona, kao simbol matrijarhalnoga stava nije dala da se Alcesta žrtvuje. O njoj je Euripid napisao tragediju (*Alcesta*). Isp. R. Graves, *Grčki mitovi*, 69.

75 O kojem je engleskom kralju riječ pouzdano ne znamo. Možda G. govori o Robertu Normandijskom (Veličanstvenom), ocu Vilima Osvajača. Hodočastio je u Jeruzalem a oko njegova života spletale su se različite legende. Umro je godine 1035.

76 Hram božice Viriplake nalazio se na brežuljku Palatinu. Prema jednima ova božica je donosila mir u obitelj (*virum placare*), a prema drugima vraćala je žene muževima i činila da se nađu njihovi muževi (*viris placare*). O značenju hrama božice Viriplake govori i Val. Maksim, *Facta et dicta*, II, 1, 6.

77 Platoničar Speusip (Atena, 393-339), sin Platonove sestre, njegov učenik i nasljednik u Akademiji. U svojim brojnim djelima od kojih su se sačuvali samo fragmenti, mijenjao je Platonove postavke. Uz formalni princip (jedno) za Speusipa postoji i materijalni princip (mnogo), pa je iz spajanja jednog i mnogog izvodio svoju teoriju brojeva. Brojevi su za njega postali posebne, transcendentne supstancije.

78 Plotin, *Enn* I 2, 5, 27-32.

79 Ciceron, *De finibus bonorum et malorum*, II, 34, 113.

80 Gučetić je očigledno citirao po sjećanju. Navedeno mjesto nalazi se u Sir 25,19.

81 Isp. *Dialogo della bellezza*, 28v. Gučetić je smatrao da ružna žena ne može biti željena pa se u njoj javlja jača želja da bude ljubljena.

82 Plutarh; *Scripta moralia, Coniugalium praecepta* (Gamika paraggelmata), XXXII: “Fidija Elidanima prikazuje Veneru koja pritišće nogom kornjaču, što je znak ženama da se kod kuće ne izopače, i da se služe šutnjom; ili muž ili preko muža žena treba govoriti, i neka se ne ponaša nedostojno, kao što trubač drugim jezikom pojačava vlastiti glas.”

83 Filon Aleksandrijski (Philo Iudaeus), (I. st. pr. Kr.– 50. poslije Krista). Svojim učenjem o logosu bitno je utjecao na formiranje kršćanskih nazora. Temeljna je karakteristika njegova filozofijsko-religioznog nazora bliskost s ranokršćanskom filozofijom i teologijom. Logos je prema Filonu posrednik između Boga i prirode, jedinorođeni sin Božji, kao i posrednik između Boga i čovjeka i temelj cjelokupnog moralnog života. Problem Filonove filozofije bio je ujediniti Stari zavjet i grčku (stoičku i platonovsku) filozofiju. Najvažnije mu je djelo alegorijsko tumačenje stvaranja svijeta *Peri tes Moyses kosmopoiias*.

84 L. Iunnius Gallion bio je Senekin brat, prokonzul u Ahaji. S. ga spominje u 104. pismu Luciliju, posvećuje mu *De vita beata* (7.c. t, 1, 2) i *Naturales Quaestiones*, 4a, c. 1, 10, 1.

85 O kićenju žena u Sv. pismu govori se na više mjesta. Neka od tih su: 1 Tim 2, 9; 1 Pt 3, 5; Jr, 4, 30, itd.

86 Aristotel o kićenju žena govori u *Gospodarstvu*, 1344a19 i III, 120, 4.

87 Platon, *Gorgija*, 518a.

88 Ksenofont, *O gospodarstvu*, 1, 10 (Neka se lice ne boji puderom).

89 2 Kr 9, 30-37. Upućivanje na 4. knjigu o Kraljevima vjerovatno je tiskarska pogreška.

90 Ez 33.

91 Post 24, 22. U Abrahamovo ime to je učinio njegov sluga.

92 Jdt 10, 4.

93 1 Tim 2, 9-10.

94 Valerije Maksim, *Mulieribus fortitudinis exemplo aequae fortem duarum puellarum casum adiciam, cum pestifera. (Facta et dicta memorabilia, III, 2,9,1)*. Ovo je jedini odlomak u Val. Maksimu koji počinje naznačenom rječju.

95 Ksenofont, *O gospodarstvu*, III, 11.

96 Iz 3, 16: Et dixit Dominus: Pro eo quod elevatae sunt filiae Sion, et... (Što se to ohole kćeri sionske te ispružena vrata hode, okolo okom namiguju, koracima sitnim koracaju, grivnama na nozi zveckaju? Očelavit će Gospod tjeme kćeri sionskih, obnažit će Jahve golotinju njihovu. *Biblija*, KS).

97 Hesiod, *Poslovi i dani*, 695-705. Vid. i *Dello Stato*: poslovice "in lingua materna": stara vola mucnoie ucit orat (p. 384).

98 Ksenofont, *O gospodarstvu*, III, 11.

99 Aristotel, *Politika*, 1335b 38-40-1336a 1-2.

100 Temistoklo (524-460. pr. Kr.), atenski državnik i vojskovođa. U grčko - perzijskom ratu izgradio jaku flotu i osigurao pobjedu kod Salamine. Oko 471. došao je pod udar ostracizma i završio život kao prognanik kod perzijskoga kralja Artakserksa. Navedeni primjer Gučetić nalazi u Plutarha, *Temistoklo*, 24. Temistokla je sakrio Admet, kralj Mološana.

101 Aristotel, *Gospodarstvo*, III, 145,15-146. G. preporučava primjere iz III. knjige pseudoaristotelovog spisa, koja je u nekim izdanjima bila sastavnim dijelom I. knjige. Isp. C. Natali, *Amministrazione della casa*, UL, Laterza 1995.

102 Agamemnon je sin Atrejev, brat Menelajev, kralj u Mikeni, vrhovni zapovjednik grčke vojske pod Trojom. Njegova žena Klitemnestra ga je uz pomoć ljubavnika Egista, ubila kad se vratio ispod Troje.

103 Gotovo identičan odnos Gučetić preporučuje i prema slugama, tj. način postupanja muža-gospodara proizlazi iz ponašanja žene - sluge. Isp. str. 112-113.

104 Aristotel, *O gospodarstvu*, III., 3, 145, 15. Stih je uzet iz Homerove *Ilijade*: III, 172.

105 Post 27, 5-17.

106 Post 31, 14-17.

107 Deborin savjet Baraku, Suci 4,14. Judita 8, 32. Estera 4, 15-17.

108 Plutarh, *Peri adolesbias (De garrulitate)*, 508 A.

109 Marko Papirije Mugilan, konzularni tribun 418. i 416., konzul 411. (Plutarh, *Kamilo*, 22).

110 O Fulviju, Augustovu prijatelju govori Plutarh, *Scripta moralia, De garrulitate* (O brbljavosti, *Peri*

adolesbias), 508B.

111 Harmodij i Aristogiton sklopili su 524. pr. Kr. zavjeru protiv Pisistratovih sinova Hipije i Hiparha. Nakon Hiparhova ubojstva osuđeni su i pogubljeni. O tijeku i sudbini njihove urote govori niz antičkih autora. Isp. Tukidid, *Peloponeski rat*, VI, 53-59, Aristotel, *Politika* 1311a38, Ciceron, *Tusculanae Disputationes*, 1,116,18, A. Gellius, *Noctes Atticae*, IX, 2,10 i XVII, 21,7, Seneca, *De beneficiis*, VII, 15,1, i drugi. Ovu zgodu s Leaenom zabilježio je Plutarh, *Peri adolesbias* (*De garrulitate* - O brbljivosti), 505e45: "Prekrasan dar svoje šutljivosti pruža Leaena, prijateljica Harmodija i Aristogitona, i kao žena, kao dio zajedničke prisege pristigla je u urotu protiv tirana; jer i ona sama na onom prekrasnom krateru ljubavi veseli se omamljena i zbog onoga boga bijaše upućena u te tajne svetkovine."

112 Marko Katon Cenzor, kvestor na Siciliji, pretor na Sardiniji, konzul i potom cenzor (234-139. pr. Kr.). Napisao više pravnih i povijesnih djela koja su izgubljena. Sačuvano je samo *O poljoprivredi*.

113 Isp. Aristotelis Stagiritae, *De Re familiari*, L. I., 1-8.

114 Ksenofont, *Gospodarstvo*, VII, 22-23.

115 Alcesta je u grčkoj mitologiji Pelejeva kćer, lijepa i kreposna Admetova žena. Ona je pristala umrijeti umjesto svojeg muža (v. bilj. 74). Penelopa je vjerna Odisejeva žena, Telemahova majka. Za vrijeme dvadesetogodišnjeg Odisejevog odsustva, ona je na različite načine odbijala proscje koji su željeli njenu ruku i itačko bogatstvo. O primjerima Alceste i Penelope govore i Platon (*Symposium*, 208d) i Aristotel (*Gospodarstvo*, III, 142).

116 Leo Hebraeus (Juda Ahravanel) (1460.- 1535.), žid. filozof, neoplatoničar. Nakon izгона Židova iz Španjolske odlazi u Italiju. Glavno mu je djelo *Razgovori o ljubavi*, bliski sustavu Giordana Bruna.

117 Apostol Pavao na više mjesta govori o djeci i očevima (poslanice Timoteju i Titu).

118 Ovaj Salamonov zakon, kojeg nisam mogao pronaći u Bibliji, u posvemašnjoj je suprotnosti sa svim ostalim izrekama i naputcima koji zahtijevaju od djece da štuju roditelje i da im iskazuju počasti (isp. npr. u SZ, Mudr 6,20; 13, 1; Sir 7, 27-28, i drugdje; u NZ, Ef 6, 1; Kol 3, 20; 1 Tim 5, 4).

119 Aristotel, *Politika*: zakon o rađanju (1334b30), odgoju (1336b5, 1337a35), stjecanju znanja (1338a30 i d.) i primjeru (1336b30).

120 Marsilije Ficino u Platonskoj teologiji:

121 Francesco Patrizi, *De institutione reipublicae*, IV, 6: O dužnostima oca i majke oko podizanja djece.

122 Hipokrat: trudnica jede zemlju ili ugljen:

123 Trudnice ne smiju uzimati vino: O tome da djeca u kasnijoj dobi mogu dobiti padavicu, gubu i druge bolesti: Plutarh, *Likurg Lakedemonljanin*, 16.

124 O izbjegavanju vina u ranoj dobi, v. Aristotel, *Politika*, 1336a6.

125 Platon, *Zakoni*, VII, 793e.

126 Platon, *Zakoni*, VII, 790e.

- 127 Platon, *Zakoni*, VII, 792b.
- 128 Platon, *Zakoni*, VII, 790d-e.
- 129 Vergilije, *Eneida*, III.,9, 603-605.
- 130 Aristotel, *Politika*, VII, 1336a 15.
- 131 Platon, *Zakoni*, VII., 792d.
- 132 Platon, *Država*, 377c i d.
- 133 Platon, *Država*, VII, 537 a.
- 134 Platon i Aristotel: podučavanje književnosti:
- 135 Platon, *Zakoni*, VII, 809e-810a. Platon smatra da se od 10. do 13. godine treba proučavati književnost, a sljedeće tri godine sviranje lire.
- 136 Platon o odgoju djece, roditelja i ulozi učitelja govori u *Protagori*, 325a-326e.
- 137 Francesco Patrizi, *De Regno et regis institutione*, 2 (*De prima Regis educatione*). O tome i Aristotel, *Politika* 1336b10.
- 138 Prop 9,7.
- 139 Platon, *Država*, VII 537b.
- 140 Platon, *Zakoni*, VII 803e.
- 141 Broj osnovnih kreposti, kod kojih se može raditi o manjku ili suvišku, dok su one same po sredini, kod Aristotela je varirao: u *Nikomahovoj etici* ima ih trinaest (1107a-1108b), u *Eudemovoj etici* četrnaest (EE, B3.1220b38-1221a12), a u *Retorici* devet (Rh. A9.1366b1sq, isp. NE, HSN, 1992., Pogovor, str. 270-271).
- 142 U *Governo della famiglia*, pp. 75, 76 i 78.
- 143 Isp. Platon, *Protagora*, 326a.
- 144 Aristotel (*Politika*, 1337b20-25) govori o četiri koji se obično predaju: pisanje i čitanje (gramatika), tjelovježba, glazba i risanje. Prije toga A. problematizira ciljeve odgoja (prema kreposti ili prema koristi) i raznim kategorijama odgajanja o čemu G. ne govori.
- 145 Platon o naucima kojima treba djecu podučavati govori u VII. a ne VI. knjizi *Zakona*. U ovoj knjizi pobrojane su znanosti: književnost, glazbeni odgoj, tjelovježba, računanje, geometrija i astronomija. U *Državi* (VII. knj.) Platon govori i o dijalektici (metafizici).
- 146 Plotin, *Enn* IV 6, 3, 22-25.
- 147 Platon, *Zakoni*, VII, 808e-809a.
- 148 Platon, *Zakoni*, VII, 794a.
- 149 Platon, *Zakoni*, VII, 790d.
-

150 Aristotel govori da mladi nisu prikladni slušatelji znanosti o državištvu. Proučavanje *ethosa* spada u državištvo jer se ne može djelovati u državi ako se ne posjeduje moralna kakvoća. (*Nikomahova etika*, 1095a 1)

151 Platon, *Zakoni*, IV, 717b-718a, XI 930e-932d.

152 Platon, *Zakoni*, IV, 717b-c.

153 Platon, *Zakoni* IV, 717c.

154 Platon, *Zakoni*, IV, 717e.

155 Platon, *Zakoni*, IV, 717b; IX, 879c.

156 Platon, *Zakoni*, XI, 931b. Edip je zaželio nesreću svojim sinovima i prokletstvo mu se ispunilo na način da su njegovi sinovi Polinik i Eteoklo u dvoboju pod zidinama Tebe ubili jedan drugoga.

157 Platon, *Zakoni*, III, 688b, XI, 931b. Radi neuzvraćene ljubavi, Fedra je optužila svog pastorka Hipolita Tezeju, svojem mužu. Rasrdeni Tezej zamoli boga Posejdona da kazni njegova sina, a ovaj pošalje morskog neman od koje se poplaše Hipolitovi konji i rastrgaju ga. Mit su u književnosti obradili Euripid, Seneka i J. Racine.

158 Efež 6,4.

159 Prema Platonovu mišljenju vježbanje, odnosno odgoj od djetinjstva povezan je s hrabrošću i nastoji od prvog djetinjstva svladati strah i plašljivost koja obuzima djecu. Isp. *Zakoni*, VII, 791c.

160 Platon, *Labet*, 185a. Ficinov (Grynaeiev) prijevod ovog mjesta glasi: Filiis numquam bene malere institutis universa domus paterna eodem modo gubernabitur, quo et filii affesti sunt.

161 Francesco Patrizi, *De institutione reipublicae*, IV, 6.

162 Aristotel, *Politika*, 1336a30.

163 Isp. Gučetić, *Av. civili*, IX. Generosus est enim animus hominis, et potius amore quam vitrahitur. Isp. Seneca, *De beneficiis*, III, 32.

164 Ciceron, *De officiis*, II, 23, 11. Malus enim est custos diuturnitatis metus contraque benivolentia fidelis vel ad perpetuitatem.

165 Salustije, *Bellum Jugurthinum*, X, 3, 2. Šest primjeraka Salustija bilo je u pošiljci knjiga koje je jedan dubrovački knjižar dobio 1549. godine. V. K. Jireček, "Beiträge der ragusanischen Literaturgeschichte", *Archiv*, XXI/1879., p 515. O Dubrovčanima i njihovim bibliotekama, te odnosu spram knjige (od početka do sredine XVI. stoljeća), vid. R. Bogišić, *Mladi dani Marina Držića*, Zagreb, 1987., str. 81-93.

166 Ksenofont, *Kirupedija*, VIII, 7.

167 Platon, *Alkibijad I*, 122a.

168 Platon, *Zakoni*, V, 744d: Bogatstva uzrok nemira, siromaštvo ropstva. Vid. Gučetić, *Avertimenti civili*, LV.

169 Platon, *Zakoni*, V, 729b.

170 Prop 8,11 i 9,3.

171 Plotin, *Enn* IV 5,8, 24-27

172 Isp. bilj. 83.

173 Aristotel, *Politika*, 1336b 32.

174 O Likurgovim *retrama* (nepisanim zakonima), poglavito o odgoju djece i odricanju od hrane, isp. Plutarh, *Usporedni životopisi*, Likurg, 12-18; također i *Antiqua instituta Laconica (Ta palaia tou Lakedeimonion epitedegmata)*.

175 U vježbe spadaju mačevanje, ples, igra loptom, rukomet. Razne igre loptom bile su dosta raširene na dvorovima u renesansnoj Italiji, a loptanje je bilo poznato i u Dubrovniku. U biskupskim konstitucijama i sinodskim odredbama XVI. stoljeća spominju se loptanje po ulicama i trgovima naših primorskih gradova (pila maior et minor), te junačke igre. Isp. Farlati, *Illyricum sacrum*, III. 443, IV. 482, V. 148.

176 Aristotel, *Politika*, VII 1340a, 1-10.

177 Aristotel, *Politika*, VII 1340a 5. Olimpove pjesme ushićuju duše.

178 Marsilio Ficino je u komentarima Platonova *Timeja* izložio svoje shvaćanje glazbe u nekoliko poglavlja: Cur anima rei compositae comparatur cur consonantiae musicae (cap. XXVIII), Propositiones et proportiones ad musicam Pythagoricam et et Platoniam pertinentes (cap. XXIX), Quod in musicis consonantiis unum ex multis efficitur per quod consonantia definitur (cap. XXX), Quae consonantiae ex quibus proportionibus orientur (cap. XXXI).

179 Marsilio Ficino, Komentari *Timeju*, cap. XXX.

180 Ficino o glazbeniku Timoteju:

181 Diogen Laertije govori na nekoliko mjesta o Empedoklovu čudesnom daru: *Životi i mišljenja znamenitih filozofa*, 55, 57. Pitagorina škola je glazbu shvaćala kao uzor sveopćeg sklada. O tome piše Platon u *Timeju*, X-XI, i Ciceron u *Somnium Scipionis*, V, 10.

182 Aristotel o ulozi glazbe u odgoju govori u *Politici* u VIII. knjizi na više mjesta, kao i u *Poetici*. Glazba utječe na čudoredne značajke duše, poglavito frigijska koja izaziva zanos. Među značajkama duše je dakako i hrabrost.

183 Aristotel, *O duši*, I, 407b-408a.

184 Aristotel, *O duši*, I, 406b-408a. Aristotel u osam prigovora izvrgava kritici Platonovo gledište.

185 Francesco Patrizi, *De institutione reipublicae*, V, 2.

186 Augustin u *De civitate Dei* govori o pogubnim mislima od kojih duša sve više kopni i ne može shvatiti vječnu istinu (6, 4, 1), a također da je volja duše prva glede zla, dok je volja njezina Stvoritelja prva glede dobru (13,15).

187 Aristotel, *Fizika*, VII 247b17.

188 Ciceron; *De officiis*, I, 103: Ut enim pueris non omnem ludendi licentiam damus, sed eam, quae ab honestatis actionibus non sit aliena, sic in ipso loco aliquod probi ingenii lumen eluceat.

189 Platon, *Fileb*, 30e.

190 Likurg Lakedemonljanin, spartanski zakonodavac koji je 880. pr. Kr. uredio državni ustav i odgoj u Sparti, propisivao je da djeca ljeti i zimi budu jednako odjeveni, bos i gologlavi. Cijelo njihovo odijelo sastojalo se od uske vunene košulje (kiton), a tek u 12. godini dobijali su ogrtač. (isp. Štiglic, 14-15.).

191 Platon, *Zakoni*, IV, 716a-b.

192 Ovaj naputak s podučavanjem Zoroastrovim i Ormuzdovim magijama, nalazi se u *Alkibijadu* I, 122a.

193 Prema pitagorejcima onaj koji poslije iskazivanja počasti olimpskim bogovima i onima koji štite državu iskazuju počasti podzemnim bogovima, i to žrtve u parnom broju, a višim bogovima u neparnom broju. O tome: vid. Platon, *Zakoni*, 717a. Također i: Seneca, *Pisma Lucilju*, 94, 42.

194 2 Tim 2,14; Tit, 3, 9.

195 Sedam slobodnih znanosti/umijeća (*septem artes liberales* - gramatika, retorika, dijalektika, glazba, geometrija, aritmetika i astronomija) bile su u antici slobodne zato što su se njima bavili sinovi dobrih građana i plemića tj. slobodni građani i pripremali su ih za slobodan život. Isp. Platon, *Zakoni*, 817e. Izidor (Et. IV 2) izvodi liberalne od *liber* (knjiga). U srednjem vijeku matematske vještine (*artes*) postale su *quadrivium*, dok se tri prve od 9. stoljeća dalje smatraju *trivium* (tropol). Isp. R. Curtius, *Evropska književnost i latinsko srednjovjekovlje*, Zagreb, 1971., str. 43.

196 Aristotel, *Politika* 1338a 37.

197 Platon, *Država* 532a - 533e.

198 Gučetić je nastojao usustaviti sve vrste znanja prema Aristotelu i Platonu. Praktične znanosti (etika, politika i gospodarstvo) spadaju u Aristotelovoj sistematizaciji znanja među praktične znanosti (za razliku od teoretskih i tvorbenih). O tome i u : *Politika*, I.

199 Aristotel, *Politika*, 1337b 22.

200 Savršenost države prema P. shvaćanju u *Zakonima* sastoji se u zakonima koje svaki građanin treba poznavati da bi ih se mogao pridržavati. Također i u *Protagori*, osim glazbenog odgoja, tjelovježbe, čitanja i pisanja te književnosti, u starijoj dobi uče se zakoni: *Protagora*, 326d.

201 Platon zastupa stajalište da se zakoni donose radi cjeline kreposti a ne samo nekog njenog dijela; u tom pogledu spartanski zakoni su bili usmjereni prema božanskim dobrima, tj. božanskim zakonima koji se odnose na cijelu krepost. Isp. Platon, *Zakoni* 630d-e-631a.

202 Platon, *Zakoni*, 716c.

203 Valerije Maksim, *Facta et dicta memorabilia*, VIII, 7, 2.: "Prelazim na jedan stariji primjer. Pitagora, želeći postići savršenu mudrost i odati se svim vrlinama, uči će, još sasvim mlad u sljedeći tijek života: on je otišao u Egipat, gdje je nakon što je naučio jezik te zemlje, proučio knjige starih svećenika i skupio naputke nebrojenog niza stoljeća. Od tuda je otišao u Perziju i prošao je izobrazbu magova u egzaktnim znanostima, slušajući pažljivo ono što su ga poučavali s plemenitom gorljivošću o kretanju zvijezda, o tijeku zvijezda, o vrlinama, o vlasništvu, utjecajima svih nebeskih tijela. Potom se vratio na Kretu i u Lakedemon učeći zakone i običaje i prisustvujući olimpijskim igrama. On je tu shvatio veličinu svojega znanja što ga je podiglo na viši stupanj obožavanja čitave Grčke; i kako je upitan koje ime vjeruje da je zaslužio, on je odgovorio da to ne bijaše ono mudraca (naslov koji već bjehu uzeli sedam poznatih osoba), nego ono filozofa

(ljubitelja mudrosti). On je također otišao u onaj dio Italije koji bijaše tada nazvan Velikom Grčkom i on je u velikom broju moćnih gradova uživao plod svojega učenja. Metapont je promatrao, pogledom punim dubokog štovanja, plamen njegove lomače; nadgrobni spomenik Protagorin dao je više slave i ugleda ovom gradu nego grobovi njegovih vlastitih građana.” O Pitagori kao prvom filozofu govori i Plutarh, *De placitis philosophorum (Scripta moralia)*, I, 14.: Ab alio rursum initio Pythagoras Mnesarchi filius, samius, in qui primus philosophiam hoc nomine appellavit.

204 Kleant (300?-220 pr. Kr.), bio je na čelu stoičke škole od 263. god. Od njegovih djela sačuvala su se himne Zeusu. Diogen Laertije (VII, 9, 168) navodi da je Kleant radio kao vrtlar zalijevajući povrće.

205 Katon Utički imao je toliku strast za znanjem da je čitao grčke knjige za vrijeme zasjedanja senata. (Val. Maksim, *Facta et dicta*, VIII, 7, 2). O tome također i Plutarh, *Katon M.*, 19.

206 Primjer Katona Cenzora navodi Val. Maksim, *Facta et dicta memorabilia*, VIII, 7,1,10.: “Idem graecis litteris erudiri concupavit.”

207 Kvintilijan, *Institutio Oratoria*, XII, 11,20. Marcus Fabius Quintilianus (oko 35. do oko 100. god.). Učitelj govorničtva, poznat kao teoretičar retorike (sačuvano je djelo *Institutio oratoria* u 12 knjiga). Pod njegovim imenom sačuvala su se dvije zbirke deklamacija: veća i manja, ali je Kvintilijanovo autorstvo vrlo teško dokazati. U *Obrazovanju govornika* sintetizirana je sva dotadašnja grčka i rimska tradicija govorničtva a izražena su i bogata autorova pedagoška iskustva.

208 Mit o Orfeju poznat je iz Pindara (*Pitijske ode* IV, 176), Eshila (*Agamemnon* 1629-30) i drugih. Apolon je Orfeju poklonio liru a muze su ga naučile svirati, pa je svojom svirkom očaravao ne samo divlje zvijeri nego se i drveće i stijenje pokretalo na zvuke njegove lire. Ovaj mit je bio naročito popularan u renesansi, poglavito u pjesništvu i književnosti uopće (Poliziano, naši Držić, Vetranović i dr.)

209 Pitagora o razbludnom mladiću:

210 Terpandar s Lezba, pjevač i pjesnik, živio u 7. ili 8. stoljeću, otac grčke glazbe, povećao je broj žica kitare (citre) s četiri na sedam. O Terpandru i Timoteju isp. Plutarh, *Antiqua instituta Laconica*, XVII, 258c.

211 Valerije Maksim, *Factorum et dictorum memorabilium*, VIII, 7. Također i B. Castiglione, *Il libro del Cortegiano*, I, 47.

212 Likurg Lakedemonljanin odredio je da i djevojčice vježbaju kako bi postale čvrste. Isp. Plutarh, *Usporedni životopisi*, Likurg, II, 14.

213 O Likurgovim zakonima govori Plutarh, *De educatione puerorum libellus (Peri paidon agoges)*, i *Antiqua instituta Laconica*.

214 Post 34, 1-5.

215 Sveti Ambrozije, Ev. po Luki: Lk 1, 30.

216 Sancti Eusebii Hieronymi *Epistulae*. Epistula ad Demetriadem, CXXX, 19, 7.

217 Prispodoba o kormilaru i brodu bila je Gučetiću kao i Platonu vrlo draga i nerijetko ju je koristio. Slikovitost usporedbe države i broda bila, odnosno upravljanja državom i lađom, poslužili su im da pokažu nužnost subordinacije i poretka u vladanju i upravljanju, te da naglase dinamičnost, promjenljivost, a ne statičnost državnog ustrojstva. Platon, *Država*, 488a-d, *Državnik*

296e -297 b, 302b i drugdje.

218 Gučetić se oslanja na Aristotelova razmatranja o prirodi ropstva: o prirodnom (onom koji je po naravi rob) i zakonitom robu; ova podjela na gospodara i roba proizlazi iz podjele čovjeka na tijelo i na dušu. V. Aristotel, *Politika*, 1253b, Gučetić, *Dello Stato*, p. 34-35. Dubrovčani su donijeli propis o zabrani sudjelovanja u prodaji robova godine 1416. (*Liber croceus*, c. 258). Postojala je tržnica ljudima u Drijevimu gdje su se prodavali robovi od zarobljenih podanika bosanskih kraljeva. Odredba dopušta da Dubrovčani za svoje potrebe kupuju robove bez ikakvih ograničenja i kazne. Odredba nije zabranjivala trgovinu ljudima nego sudjelovanje Dubrovčana u toj razgranatoj trgovini. ZJR, Nasilje zakona, 2003: 32.

„U Dubrovniku je sve do 1416. postojalo ropstvo, a s robovima i ropkinjama se trgovalo. Dubrovčani i tuđini nastanjeni u Dubrovniku odlazili su izvan Općine, osobito u Drijeva na Neretvi, i kupovali roblje. Robove su slobodno uvozili u Dubrovnik, prodavali ih u gradu ili izvozili. Zbog neisplaćena duga mogao je u Dubrovniku i slobodan čovjek biti prodan u ropstvo. Robove i ropkinje kupovali su Dubrovčani i za svoje potrebe, da im služe kao kućna posluga, kao radnici u poljoprivredi a kadikad i kao mornari. Ipak roblje u odnosu prema ostalom stanovništvu bijaše malobrojno, a osobito ga od početka XIV. st. biva sve manje. O raznim prigodama, osobito u oporukama, robovlasnici su oslobađali robove i ropkinje, i to se smatralo bogougodnim djelom. Ipak bi ponekad i tako oslobođeni ostao vezan dužnošću prema bivšem gospodararu, a te dužnosti pojašnjava XLVII. poglavlje starog Statuta iz 1272. Tako je oslobođeni poljoprivredni nadničar bio dužan da uz iste uvjete u prvom redu dođe na nadnicu svojem bivšem vlasniku. Zbog neispunjavanja ovakvih obveza mogao je vlasnik oslobođenog išibati, a u nekim ga prilikama ponovno učiniti robom. Povremenih pojava ropstva bijaše i nakon 1416.“

V. Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808.*, Prvi dio. Od osnutka do 1526., Zagreb, 1980: Nakladni zavod Matice hrvatske: 122.

Ropstvo je bilo vrlo razvijeno na Mediteranu. „Godine 1549. toskanski veliki vojvoda, a on nije jedini, šalje jednog agenta u Senj da kupi turske robove ili *morlake*.“ Fernand Braudel, *Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II*, zagreb, Antibarbarus 1998, II. 107.

219 Izl 1, 1-22.

220 U Dubrovniku je ropstvo zakonom bilo ukinuto 1417. godine iako su se Dubrovčani i ranije deklarirali kao protivnici trgovanja robljem (Odgovor Dubrovčana na tužbu bosanskog kralja Stjepana Ostoje 1400.: „nitko nesme kupovat nit prodavat čeljad, jer nismo hotni da nitkor trži ljudscemi mesi“, prema M. Puciću u V. Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno povjesni rječnik*, 2, str. 1250-1251), a i u ostalim primorskim gradovima gradskim statutima u to vrijeme bilo je zabranjeno prodavati roblje jer je crkva zabranjivala ropstvo (u praksi je dakako bilo iznimki, osobito prema krivovjercima, hereticima, patarenima i dr.).

221 Aristotel, *O gospodarstvu*, I, 1344b.

222 F. Patrizi, *De regno et regis institutione*, II.

223 F. Patrizi, *De regno et regis institutione*, IV, 2.

224 Platon, *Zakoni*, VI, 777d.

225 Ef 6, 7-8.

226 Ova Salomonova izreka nalazi se u *Knjižji Sirahovoj* (Sir 33, 31-32): Imaš li roba, neka ti bude kao ti sam, jer si ga krvlju stekao! Imaš li roba, postupaj s njim kao s bratom, jer ti je potreban kao ti sam sebi! (*Biblija*, izd. Kršćanske sadašnjosti).

Ecc. 33, 31 Si est tibi servus unicus, sit tibi quasi anima tua,

quoniam sicut te indigebis illo.
Si est tibi servus unicus, quasi fratrem sic eum tracta,
ne in sanguinem animae tuae irascaris.

227 Platon, *Zakoni* VI, 777a, d.

228 Sir 33, 25-29.

229 Radi se o 47. a ne o 48. Senekinu pismu Luciliju. U ovom pismu on navodi primjere Hekube, majke kralja Darija, Platona i Diogena (*Epistolae ad Lucillum*, 47, 12).

230 Bajazid I (1307.-1512.), sin Murata I., turski sultan od 1389., poznat pod imenom *Ilderim* (Munja), osnivač velikog carstva. Do 1394. osvojio je makedonsku, tesalsku i bugarsku oblast, a 1396. porazio hrvatsko-ugarskog kralja Žigmunda kod Nikopolja. Događaj o kojem govori G. zbio se 1402. godine pored Ankare, kada se turski car sukobio s tatarskim vođom Timurom i u toj bitci izgubio i postao zarobljenik. U ropstvu je i umro godinu dana kasnije u tatarskom logoru pored Antiohije.

231 Post 37, 1-36.

232 Tob 1, 1-22.

233 Est 2, 8-10.

234 2 Kr 17, 2-6.

235 2 Kr 25, 1-7.

236 Ciceron, *De officiis*, II, 19, 8.

237 Tob 4, 4.

238 Na navedenom mjestu kod sv. Luke (gl. 19) nema ovog citata. Isp. Pnz 24,14-15: Nemoj zakidati jadnoga i bijednoga najamnika, bio on tvoj sunarodnjak ili došljak iz kojega grada u tvojoj zemlji. Svaki dan daji mu zaradu prije nego sunce zađe, jer je siromah i za njom uzdiše. (Biblija, Kršćanska sadašnjost).

239 Baldessar Castiglione (1478-1529), bio je dvoranin u političkim i diplomatskim poslovima. Plod njegova iskustva je djelo *Dvoranin* (1528.), traktat o idealnom dvoraninu u dijaloškoj formi u četiri knjige. Razgovor u rafiniranoj sredini urbinskog dvora vode birani plemići, među kojima je i Pietro Bembo. Preveden je na više jezika a samo u 16. stoljeću doživio je u Italiji četrdesetak izdanja. U pošiljci knjiga jednom dubrovačkom knjižaru iz 1549. koju navodi Jireček u "Beiträge zur ragusanischen Literaturgeschichte" (*Archiv für slavische Philologie*, XXI/1879., str. 514) bilo je šest primjeraka ovog djela.

240 Isp. Seneka, *De beneficiis*, III, 17-18.

241 Plutarh, *Scripta moralia*, *De discernendo adulate ab amico*, IX, 32. (*Pos an tis diakrineie ton kolaka toi filoi*, Kako se laskavac može razlučiti od prijatelja).

242 O laskavcima Seneka govori u pismima Luciliju (77, 5, 6 i 123, 9, 3), te u *Naturales Quaestiones* (4a, 1, 13, 2).

243 Onome plemiću u Rimu za kojeg znate:

244 Aristotel, *Politika*, 1261a5-30. Gučetić misli da se radilo o Sokratovoj koncepciji zajedništva djece, žena i imovine i da je to bilo u suprotnosti s Platonovim shvaćanjem države čija je bit u mnoštvu a ne u jednome.

245 Zajednicu žena, djece, imutka drži Platon najboljim temeljem valjana državnog uređenja, ali smatra da to mogu ostvariti samo bogovi ili sinovi bogova. Ljudi mogu postići uređenje koje će biti što sličnije takvom uređenju. Platon, *Zakoni* 739d-e. U *Državi* Platon govori o zajedništvu djece i žena 449c, 457d, 460a-461e, 464a, 466cd.

246 Platon, *Zakoni*, V 740a.

247 Razgovor s Ranjinom o *Politicì: Dello Stato delle Repubbliche*, p. 74-75. Gučetićeve osnovna teza jest da se kod Platona radi o duhovnom zajedništvu a ne o stvarnom, tvarnom jedinstvu svih dobara.

248 Diogen je odgovorio:

249 Seneka, *Epistoles morales ad Lucilium*, 108, 9, 2: In nullum avarus bonum est, in re pessimus.

250 Ciceron, *De legibus*, I, 51, 9.

251 Zahej, carinik iz Jerihona, koji je podijelio pola svoga imutka siromašnima (Lk 19, 1-10).

252 Post 3, Post 9, 1-4):

253 Post 26,12.

254 Iv 21, 1-4.

255 Valerije Maksim pripovijeda o Maniju Curiusu Dentatu (*Facta et dicta*, IV, 3, 5), kao primjeru skromnosti i pravičnosti: on je, naime, nakon vojnih pobjeda trebao dobiti odlukom senata pedeset jutara zemlje a ostali građani po pet. On to nije htio prihvatiti smatrajući da bi građanin bio nedostojan države ukoliko ne bi bio zadovoljan da ima isti dio kao i drugi.

256 Lucije Kvinktius Cincinat (V. st. pr. Kr.), rimski diktator, bio je istovremeno simbolom seljaka, vojnika i državnika. Poznat je po jednostavnosti života vojnika i političara te po svojem plugu s kojim se pojavio kad se imenovao diktatorom za vrijeme rata protiv Volščana. Nakon pobjede vratio se svojem plugu odbijajući časti kojima je bio dočekan. O Kvinktiusovim imanju i poljoprivredi govori i V. Maksim (*Facta et dicta*, IV, 4, 7).

257 Publius Cornelius Scipio Africanus. Postojala su dvojica Scipiona, Stariji i Mlađi. Ne znamo na kojeg je Gučetić mislio.

258 Katon Cenzorius, Marko Katon, poljodjelstvom se bavio još od mladosti. Osim štednje ona mu je bila jedini izvor prihoda. *De agri rustica* je jedino njegovo sačuvano djelo (Plutarh, *Usporedni životopisi*, Katon, 25).

259 Gaj Aurelije Valerije Dioklecijan (245.-313.), rimski car iz Dalmacije. S Maksimijanom, Galerijem i Konstancijem vladao kao tetrarh. Proveo političke reforme, odijelio upravnu vlast od vojničke, uveo plaćeno činovništvo. Pokušao provesti gospodarske reforme, ali nije uspio. Poznat je Dioklecijanov edikt o zabrani podizanja cijena robe (maksimalni cjenik). Godine 305. odrekao se prijestolja i preselio se u svoju palaču pored Solina od koje je nastao Split i bavio se vrtlarstvom.

260 Ksenofont, *O gospodarstvu*, IV, 25. Riječ u ovom dijalogu ima Lisandar. O Lisandru v. Plutarh,

Usporedni životopisi.

261 Psalam 128 (127), 2.: Plod ruku tvojih ti ćeš uživati, blago tebi dobro će ti biti.

262 Aristotel, *Politika*, 1259a 5-20.

263 Aristotel, *Politika*, 1259a 24-30.

264 Greškom u tekstu stoji *quinta* (peti) umjesto *sesta* (šesti).

265 Aristotel, *Politika*, 1258b 2. I Platon je osuđivao lihvarenje i dobitak od kamata (*Zakoni*, 742c).

266 Marko Porcije Katon Cenzor, *De agricultura*, I, 1.4.: *Maiores nostri habueirunt et ita in legibus posuierunt: furent dupli condemnari, feneratorum quadrupli.*

267 Ciceron, *De officiis*, II, 25, 89.

268 Nicejski sabor, održan 325. godine zabranio je svećenstvu, pod prijetnjom otpuštanja iz službe, ubiranje kamata od pozajmljenih novaca i dobara.

269 Pnz 23, 20-21. Gučetić je krivo naveo 24. glavu.

270 Lk 6, 34.

271 Papa Klement V. (1305.-1314.), na bečkom koncilu, držanom 1311./12. godine, proglasio je ništavnim sve municipalne statute koji su dopuštali dobit iz kamata, zaprijetivši ekskomunikacijom svim poglavarstvima i sucima koji bi htjeli obraniti takve statute. Štoviše, on je podigao na razinu općeg pravila kanonsko pravo koje drži da je po vjerskim odredbama ubiranje kamata grijeh, uređujući da se onaj koji bi se tvrdokorno držao suprotnog mišljenja proglasi heretikom. Ova uredba bila je samo nastavak politike ranijih papa (poglavito Aleksandra III. i Grgura X.) da na temelju pogrešnog tumačenja biblijskih tekstova prošire svoju duhovnu vlast nad trgovinskim poslovima koji su bili u nadležnosti svjetovnih vlasti. Isus, naime nigdje nije zabranio posuđivanje novca uz kamate (usp. npr. Mat 25, 14-30), a zabrana svećenstvu da daje novce uz kamate (Nicejski koncil), nije proizlazila iz suprotnosti s Biblijom nego zato što nije odgovarala crkvenom ustrojstvu.

272 Krivo u izvorniku teksta stoji *sesta* (šesti) umjesto *settima* (sedmi).

273 Mjenjački način (*camporia*) je složenija trgovačka operacija u koju se na ovom mjestu Gučetić nije upuštao. Više je o tome govorio u *Dello Stato* (p. 40. i d.). Opširno o ovoj temi piše i B. Cotrugli, *Della mercatura et del mercante perfetto* (p. 32-36.). Isp. B. Kotruljević, *O trgovini i savršenu trgovcu*, Dubrovnik, 1989., str. 170.-186.)

274 Kardinal Gaetano (Caietanus), dominikanac, pravim imenom Tommaso De Vio (Gaeta, 1468.-Rim, 1533.). Pored ostaloga bio je generalni vikar i general dominikanskoga reda, pisao je komentare Tominoj Summi i sudjelovao u živoj znanstvenoj aktivnosti u vrijeme pape Julija II. i Lava X. Kao papin legat boravio je u Ugarskoj, Njemačkoj i Poljskoj (1523/24.) kako bi organizirao otpor protiv Turaka. Njegova široka znanstvena produkcija podijeljena je u tri područja: filozofska djela, teološka i egzegetska. Osim djela iz ovog područja De Pio je pisao i o gospodarskim pitanjima, a najpoznatija su mu djela: *De cambiis* (Milano, 1499.), *De monte pietatis* (Pavia, 1498.), i *De usura* (Milano, 1500.). O lihvi Gučetić raspravlja i u *Dello Stato*, p. 47-51.

275 Sveti Toma, *S. Th.*, II-II, p. 78 (1-4). U ovom pitanju Toma Akvinski raspravlja o grijehu kamata.

276 Crisostom Giavelli (Chrisostomo Javelli), učeni je dominikanac iz XVI. st. (umro je 1540.). Od njega su ostala sačuvana neka djela: *Politika*, *Filozofija* i *Kršćansko gospodarstvo*; neki komentari o Pomponaziju i druga djela tiskana u Lyonu 1567. i 1574. Posebno su veliku popularnost doživjeli komentari o Pomponazijevu djelu, pa inkvizicija nije dala da se ona tiskaju bez Giavellijevih komentara. Gučetić misli na njegovo djelo *Kršćansko gospodarstvo*.

277 Giovanni di Medina (Juan de Medina), španjolski teolog i pisac (Medina de Pomar, 1490-Alcala, 1546.). Studirao je teologiju i pravo na Colegio Mayor de San Ildefonso de Alcala. Na ovom sveučilištu, osnovanom 1508. a kasnije preseljenom u Madrid, držao je katedru teologije od 1526. do svoje smrti. Napisao je više djela: *Codex de paenitentia* (1545.), *De oratione* (Alcala, 1544.) i dr. Gučetić misli na njegovo djelo *De rerum dominio atque earum restitutione et de aliquibus contractibus. De usura. De cambiis. De censibus.* (Alcala, 1546.), koje je doživjelo više izdanja.

278 Dijalog kojeg je Gučetić vodio o ustrojstvu država s vitezom Ranjinom, njegovo najopsežnije i najvažnije djelo, objavljen je dvije godine kasnije (1591.) pod naslovom *Dello Stato delle Republiche* u Mletcima, kod Alda.

(M. Šišak)
